

HID

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

7-8

7-8

1966

JÚLIUS—AUGUSZTUS

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXX. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

749	AZ ÚJ MAGYAR KÖLTÉSZEZETBŐL
766	TAMASI ARON GYÖKÉR ÉS VADVIRÁG
796	ANTUN SOLJAN UTOLSÓ VILLAMOS
802	VARGA ZOLTÁN AZ ELDORÁDÓ MÚLATÓ
830	TOLNAI OTTO VALAMI KOPPANT
859	MAJOR NÁNDOR VARIÁCIÓK HAJNALI ÓRÁKBAN
872	HENRI LEFEBVRE A MINDENNAPI ÉLET BÍRÁLATA
891	DEAK FERENC DISPUTA
895	SZEMLE VEGEL LÁSZLÓ, BURANY NÁNDOR, BORI IMRE ÉS VUKOVICS GEZA JEGYZETEI

KÉPZŐMŰVESZETI
MELLÉKLETÜNK
BARÁTH FERENC
ÉS MAURITS FERENC
RAJZAI

AZ ÚJ MAGYAR KÖLTÉSZEZETBŐL

MONTÁZS

GÖMÖRI GYÖRGY

Mint tektonikus lökések után
püpot növeszt, felgyűrődik a táj —
olyan a város. Árulás! A meghitt utcasarkot
 eget verő épület döfi át.
Ámulattal tölt el, s fájdalommal.

Úgy fogynak a képek, hogy sokasodnak.
Atomreaktor! Űrkikötő!! Holdrakétatankolóállomás!!!
A püspök áldást osztó keze remeg:
sietni kell, hogy sorsunkat betöltsük.

Végül a golyóscsapágy is elkopik,
hát még a végtelenbe húrolt csápok, idegeink!
sajog az új az épphogy-réginek
és megríkat a húszas évek slágere,
mert az emlékezők arcára emlékezünk.

Oxford, 1965

ÉJJELE-NAPPAL

GÖMÖRI GYÖRGY

Álmában az ember fogát csikorgatja,
s ha felébredne, nem tudná, miért.

Nappal az ember tornyokat cipel a vállán,
s attól fél, ha elernyed, ráomlik ez a világ.

Ágyban, ölelés után, az ember azon tűnődik:
lehet-e, lehet-e mindenki gondján enyhíteni.

London, 1965

SZERELMES ASSZONY

GÖMÖRI GYÖRGY

méz és üröm
rózsaszál tövis
sarkcsillag boldog borostyán

mindegyre forróbb
mindegyre távolodóbb

az éjszaka homoksivatagában
felszökő el-elfulladás

kiáltás

1962

V Á R A N D Ó S   A S S Z O N Y
G Ö M Ö R I   G Y Ö R G Y

Fázom. Mióta méhemben a magzat,
fázós vagyok. A külvilágot
üveg mögül látom csak, víz alól.
A férfi, akit férjemnek hívok, ezt
nem érti. Azt hiszi, fölösleges lett.
Örömeimet meg nem oszthatom,
s fájdalmaim meg nem nevezhetem.
Aggódva várom a Hatodik Napot,
mi minden jöhet addig, istenem!
Álmomban lángoló rózsákkal vár az orvos,
fülembe súgja: csak engem szeret.
Éjjel szökünk meg, ringó gondolán.

1962

E M B E R I   A R C
G Ö M Ö R I   G Y Ö R G Y

Vér és sár között született — egyetlen jajkiáltás.
Vége lett a sötétben-kerengés boldog bódulatának,
vége a forró ősvilágnak. Levegő
tódult orrába, fülébe; két keze
úgy bukdácsol, mint kicsi gally a szélben.
Édes emléért sírdogált vakon,
tétován kancsított később hideg úrbe.
Így teltek órák, napok és hetek,
míg végül formát öltött fény, s az árny,
s az ismert hangok ujjongása közt
a gyermek világra nevetett.

1963

Ö R E G E K
G Ö M Ö R I   G Y Ö R G Y

Az öregek, kik az út botlását is félik.
A kövezet hepehupáit. Óvatosan,
félelmetes óvatossággal araszolnak.
Egy percre a forgalom megáll, megdermednek
a síkos testű, dülledt szemű autók.
A két rémült öregot nézi az utca.
Átérték. Az autók falkája nekilódul.

Estére bíborbetűkkel
bélyegzett motelkarámok nyelik be őket.
A járókelők tovább járnak-kelnek.
Az öregek szemében megadó közöny
és szinte állati, mély szomorúság.

Berkeley, 1963

CHERWELL

GÖMÖRI GYÜRGY

A kopár égnek dülő torzonborz árnyú fák
és lombjavesztett fűzek. S ahol Oféliát
sodorta-hordta víz, a hallgatag patak.
A púpos híd alatt sáros hattyúk gubbasztanak.
Télvégi szürke táj. Hanem a bokrok alján
virág derül a tél vélt diadalmán:
még néhány nap, s mint pukkanó petárdák,
kikericsok robbannak majd a réten,
hogy szabadságuk nyilván elkiáltásák.

Oxford, 1962

KÖLTŐI LEVÉL

(***-nek)

EÖRSI ISTVAN

Ne haragudj, hogy hozzád fordulok,
drága barátom! — de rádszorulok
e várban ágyam s könyveim között,
hol a csapokból sűrű köd csöpög,
és körös-körül karnyi vastagon
neoncsovek kígyóznak a falon,
s ha megnyúlt árnyam már köztük lebeg,
görögtűz gyullad bennük gáz helyett.
Itt fordítottam Keats episztoláit,
s most fölkereslek, mert e műfaj csábit,
s nem hagyhatom, én próbált epigon,
ily kísértésben szűzen papirom.

A műfaj megvan — de hol a barát?
Ez nyögve nyeli a maga baját,
enyém már le se csúszna — az pedig
szünet nélkül tenyészti tücskeit,
drága idejét nem lophatom el.
A harmadik, ha szólok, nem felel,
csak felcsúszik a szoknyája kicsit,
s elhallgatok, meglátva combjait.
Igaz, levélben ily veszély nem ér,
de most már pucér lába elkísér,
és szörnyen restellném, ha emiatt
elrontanám szép mondataimat.
A negyedik épp szerelmet temet,
az ötödik meg boldogan szeret,
ha neje ránéz, elpirul remegve,
s e bús lapot beejti a levesbe.
Amaz halott — jobb nem gondolni rá,

ha hozzá fordulnék, ezt mondaná:
„Mit akarsz? — Úgyis jobban te tudod,
te akartad a kompromisszumot!”—
S így válaszolnék: „De ostoba vagy,
még mindig nincs egy megfontolt szavad,
ha nem segítsz, hagyj váramban pihennem,
ne himbálóddz ily gunyorosan bennem...”
Bandinak meg a címét nem tudom,
elindult — aztán eltűnt egy úton,
talán magába szippantotta rég
e fájdalmaival zsúfolt vidék —

mindennek végére értem tehát,
téged lellek csak, páratlan barát,
hórihorgasan, tömzsin mindig-egy,
ki úrben kúszik, föld alatt libeg,
tar fejű férfi és nagy kontyú nő,
roppant dühös, kenyérre kenhető,
téged lellek csak, szőke-fekete,
ki nem aludtál már három hete,
ki három hete durmolsz, bölcs bolond,
kit nem ismer, kit látogat a gond,
kit szűzen hagy el minden alkalom,
ki szentképeket csensz a piacon,
téged lellek csak, el-nem-érhető,
te milliomos és kéregető,
szemérmes-pucér nagyhangú alak,
ki születésed óta néma vagy.

Csupán azt súgd meg, mit írjak neked?
Az elhallgathatatlan lényeket
sugároznam csak repesve feléd —
mondjuk ezt: „Húsos gombóc az ebéd.”
Vagy elmondanám: kacsalábon forgó
váramban most az élet nem is oly jó,
mert mikroszkopikus lények kirágták
forgandó életterem kacsalábát.
Elmondanám, hogy nyáron a melegben
különös erő zsendül a füvekben,
s ki megtanul legelni, nem hal éhen
még deres októberben sem a réten.
Elmondanám, hogy milyenek a nők:
hogy eszüket vesztik az ágy előtt,
s az ágy után a félelmek miatt,
s az ágyban sem mindig normálisak.
Neked megírnám egyszer, azt hiszem,
amire nem merek gondolni sem,
mert itt e várban füle van a falnak,
és kihallgatják azt is, aki hallgat,
megírnám neked jó részletesen,
hogy kétszer kettő... Nem, mégsem merem,
bírom benned, de túl nehéz teherrel
még barátját se roskassza az ember...

Egy szó mi száz: nekiülök a gépnek,
de előbb te írd, bármily semmiséget,
barátodra ne szánóan tekints,

jelezd ügyesen, hogy van aki nincs,
s én is tudatom, hogy nincs, aki van,
verses levéllel üditem magam,
hogy ne zavarjon helyeden az úr,
s a hét sáncárok sem a vár körül.

T Ű R E L E M

E Ö R S I I S T V A N

Öthetes őszi esőzés,
dohszag homályos hodályban,
redvesen izzó tudóvész,
katonák hasa a sárban,

siralomházban a lámpa,
kendő a halálraitélten,
halálos aktákon spárga,
matató kéz a szemétben,

pocakosodó, sótlan
angyalok gépies álma,
sárga húgyfolt a hóban,
meddő nők közt a bába,

fák alatt gipsz fejű szépség,
madárkosz pötttyözi bőven,
parasztszekéren vészfék,
hólé lukas cipőben,

késre bámuló birka,
kis népek büntetése,
költők koszorús sírja,
minden bölcs mese vége...

... Mint egy fogpasztareklám,
vigyorgok, állig a földben —
hiába dobálsz földet rám,
szerencse fiának jöttem.

K R I T I K A H E L Y E T T

E Ö R S I I S T V A N

Ha a csataterék virágát egy szórakozott tehén bezabálta,
megkezdődik a nemi tevékenység költői átfogalmazása.

Valószínűtlen madarak szédelegnek a seszínű égen,
s haláltojásaikat eldugják a költők divatos fővegében.

TRÓN BESZÉD

ORBÁN OTTÓ

Hervad már koronád, reumás bazalt,
kepleri homlokodról a hódzsungel lerohad
és süllyedő gyönyöröd szeméttelépén
tigris-ronggyal dülja a pofádat a sár;
már tűzvésszel kezében nyargal a széllovas,
már Szalma Herceg eper hajóra száll
s felrobban mint egy édes torpedó
a tavaszi vérrög a jég ütőerében.

Országos csűr, víjogó, üres anyaméh,
a magtalan ég kéményein át
kizúg a kardpengék közé a téli angyal;
gyombirodalma göndör hajzatát
vasfésűjével tépi a barackvitéz,
és kannibál füvek háborújában
ég mint az örök öröm csipkebokra
a csirkeszaros udvar.

Vaskondérban a nádfedeles tenger.

Egy fűzöld gyorsvonalat rohan
a cseresznyefa vérző sínein a napba,
és habzó dézsmát szed a nyár a porfolyóból,
és sárt kóp a tajtékos szerelem,
kómagot őröl az anyaöl malma,
és bibliai kaszák kürtszavára
Jerikó búzája leomlik.

Hervad már koronád, reumás bazalt,
meztelen arcodon az orvhalász idő
drótráncokkal fog döglött halakat,
és rothadás rozsdáján vérző meggyfolyó
savanyú láza zúdul át,
vakító árvízben kongatnak, húsharang,
és magkirály ül törvényt a napon,
kezében kalászos jogar.

Urad vagyok. Országomat egy lóért;
mint a hegyek közt fuldokló folyók,
a halhatatlan gyerek, aki voltam,
kirobban a tavasz mennydörgő kígyói közül
és mezítláb tapos, paradicsomi máglya,
zöld hamudon. Ez már napom dele:
hallom, erdő bikái, tajtékos szukák,
édesen üvöltöztök csontjaimban.

MAKK - MEGYÉBEN

ORBÁN OTTÓ

Makk-megyében jégkakas suhog,
szerelem arcán hamu-himlő:
kő-hercegség sáros táncterén
kormos sarcot von a rózsa-bordély.

Föld füstje, becsvágy parazsa,
cigány tücsköd holdkottából húzza:
„combod verte keményített karton,
jaj a te szoknyád tavaszi mézharang!”

Ősz jön, ősz jön, tündér tartomány
göndör fejét gyalulja penge szél.
O néma szív, irástudatlan vér,
fehér ing lobog az izzadt csillagon!

Szél méhében gerinces gyümölcs,
nap üvegét karcold kőrmös magzat:
oktalan vad, agancsos tüdő,
bőgők életem mohás nyaráért.

S Á R Ü L L Ő

ORBAN OTTO

Tavaszi számlapján lombos mutató,
halandók szíve vérpercet ketyeg;
a napkoronás idő havas csúcsa
izzad örökzöld haragtól.

Remény fillére, vertarany arc,
hús-lepelben magtól égő Lázár,
kémelem, angyalok országa ez?
háborúk rühétől viszkető mennybolt?

Sárüllóm sírköves homlokán
virágok földrengése pusztít,
rétfalak közt dörög a fű-üzem
és szelek szíján napkerék forog.

Szentelt időm! Alvadó rögök közül
kihajt a földből apám termő haja:
arca mása, lángragyás pofám
ragyog az aratókra, mint a nap.

K É Z M Ū V E S - Ó D A

ORBAN OTTO

Görög magány! Vakító nyár
józan építészete. A földből,
a szerelemtől kietlen száj
oszlopsoraiból kitörve
az elemi sóktól
az elevenen falraszegzett csecsemők
hártyás lüktetéséig kibontva
a népdalok pogány okosságát, a keserű nyáron át
felcsapva a versben a híguló édig,
mint a madarak szobrászi röpte a tömör fényzőnben!

Kétezer éven átható
kardala a kézműves lélek sisakragyogású
napjainak! a gyilkolás céheiben a béke
göndör gyönyörűségének! —
mint Pheidias aranyarcú istene,
kiemelkedem a világitóudvar
évtizedes szennyéből eléd,
meztelen test, keserű napfény!

A lélek lépteit őrzi még a kő
minden tétova mozdulata,
és más bolondok arcát,
akiket nem ismersz
és nem is ismersz meg soha: vadul világitó
szembogarukat, örült hajzatukat,
és valami olyan lobogást,
hogy csontig megborzong tőle a szellem:
halottak nyarat, örök emlékezést.

De túl ezen józan a táj.
Az Alföld roncsait sodorja
egy lavórnyi tenger: földig hajolva,
mint élete ötven évének
minden hajnalán, mosakszik
a sár szülöttei közül egy;
Hé! — kiabál teli
tüdővel: Hé! Végtelen évek
koporsóvivői: tüdőbeteg jegenyék.

Nyughatatlan az ég. Álmatlan fény vési ki
a hajnaltalan városok
rétegeiből a szerelem geológiáját:
a testszagú láz után
az ajtóban elsietett csókot
és végül a keserűt,
a gyűlöletes végsőt:
Két állati comb süket
temetőjét. Fordulj
akárhova! Egyszerű számítás.

Részeg bizonyossággal csak az ok és okozat
kísértetének bosszúvágya lobog. Mintha
szellemhajat markolna erősen
és a kezére tekergetné
sikongató örömmel és
párzana a kővel meg a kiszámíthatatlan
örökkévalóság papírtemetőivel,
olyan nőtől-nem-kapható
gyönyört üldöz, olyan
kés-élút, láng-meleget.
Majd elmúlik ez.

És lezúdul az ősz gőzölgő záporokkal.
És megtudod, miféle
örök szerelembe estek ők
bevilágítva arcodat: miféle
rémségek örökös szobra lettél te is;

és mivé a sár falánk vénuszdombjai:
hogy nem felejtének sem a végső
csókban, sem a csontlágyító gyönyörben,
sem a végtelen párzás tavaszi szelében:
csak falják a szétlőtt mozdonyokból
rakott eleven Golgotha minden emberi nyelven
sikoltó rekedt sípszavát —
s kiköpnéd még a szádból
keserves létigéidet!

De elmúlik ez is,
a kő pedig megmarad.

SZERELEM

HORGAS BÉLA

1. (FEKETE VÍZRE HAJLÓ)

Összehajló kézfejek
s a tehetetlen térdek vad nyugalma.
Hiszek benned szerelem,
mint férfi hisz a kiolthatatlanban:
esőben, füstben, kőben;
hiszek a szeretőmben,
fekete vízre hajló zöld ág vagyok,
csillognak leveleim.

2. (INGEM AMÍG ELLOBOG)

A földbe teknőt vájtam,
belefeküdtem, vártam:
Nem kellett volna.
Biztatni vékony lábam:
futni halálra váltan,
ingem amíg ellobog,
amíg kopogtathatok.
nem kellett volna?

3. (ÁG UJJA, SZÉL UJJA)

Kicsi vagy, a csuklómban dobogsz,
egy fűszálon is elférnél;
ág ujja,
szél ujja
hajlítgatja derekad —
csak nézlek,
csak nézlek,
csak fordulj meg, nézz rám —
elsötétült odakinn,
dörög az ég alja.

4. (NAGY MADÁR SZÁRNYA)

A tárgyak, az erdők csendben vannak,
nincs más dolgom, csak altatgatlak:
sötét van,
tél van,

dombok nőnek a szakadékban,
átgurulunk s domokon,
így, így,
leborulunk a réteken.
úgy, úgy —
nagy madár szárnya letakar.

5. (FÁKON A KÉREG)

A parkban a fák, a fákon a kéreg,
a pillantásod,
a jelenléted,
a falba vágott sárga ábra,
ablakok, székek koccanása,
kinyújtott láb,
asztal síkja,
arcom, arcodhoz igazítva,
előrehajló melled —
mikor lenn a földben
kis patakocskák
zuhognak, sietnek.

6. (HÁROM NAPJA)

A szél bejön az ablakon,
megáll, a székre térdel.
Már napja így vagyunk.
Szemben a sötéttel.
Én nem tudom, én nem tudom —
én hiszem, hogy föltámad:
szerelmünkhöz a világ
világnak.

N A P, N A P

H O R G A S B É L A

Nap, nap, tavaszi nap,
én is, mint a szél, mint a füst, mint a por,
én is, mint a bokrok közé lezuhant kövek.

Éjszaka harmat, hold és harmat,
éjszaka hosszúkás árnyék, ólomzöld törzsek,
éjszaka árnyék, összezárt,
éjszaka füst, dobogás,
mint a bokrok közé lezuhant kövek.

Én is. Keresztben az ágyon, fejjel a falban,
mocsokban, csöndben, tompa zajban,
csak ujjammal ütve át:
ujjaimon harmat,
hold és harmat, tavaszi dobogás.

Mint a szél, mint a füst, mint a por.
Ólomzöld éjszaka
vékony, csikorgó üvegen.

Könnyű leheletek, felhők.
Gránitlovas ólomzöld árnya: füst, dobogás.

En is. Nap, nap, tavaszi nap,
csikorgó üvegeken csak ujjaimmal ütve át.
Nap, nap, tavaszi nap, mint a füst, mint a por,
mint a bokrok közé lezuhant kövek.

MÁSODIK KONCERT

HORGAS BÉLA

I.

Nincs olyan rost a tehetetlen, halványzöld meggyfalevelekben,
nincs olyan kő a hús-ruhátlan, fenséges hegyek homlokában,
nincs olyan porszem, kvarcsezemecske, iszapba fúrva, temetkezve,
nincs olyan szírom; piros, sárga; ékszer a virág zöld hajában,
nincs olyan gyökér, gyöngöcske csíra, átlátszó füst a csillagokban,

nincs olyan, aki válaszolna,
felelne: nyugodj meg! félelmeidben csöndesedj meg!
nincs olyan!

Zöld ár borítja be a hegyeket,
a súlyos vízben kőalkatrészek úsznak,
de nincs olyan,
pikkelyes nyárfák tárt tenyérrel,
nincs olyan,
szétfoszló rongyok árnya,
nincsen —,

csak a levelek mozognak. Leveleket sodor a víz.
Súrlódnak a homokon, kerülgetik egymást,
peregnek alá: mélyebbre még, mélyebbre még.
Talán számára vesz egy semmiség?

Talán kiáltott valaki? Levelek, szírom, rostok, porszem?
Kiálthatott a tengerekben.
Panasz ha hullna, hova hullna?
Üveglapokra, tengertúlra?
Tenger: pohárral leborítva.

Levelek.

Csillogó állatpikkelyek.

Buborékok.

Kiröppennek egy hasadékon.

Elmúlnak aztán azok is.
Üvegcserepet, halcsontvázat ringat a víz.

II.

Micsoda seregek gyűlnek ide: sziklatömbök
és fölrepedt szájú árvizek oroszlánkörömmel,
jeges vértben Észak és Dél fürgetegei,
micsoda seregek: földcsuszamlások, dübörgések
kísérik sárga porfelhőben, növényi zivatarban
az öntudatlan hadakat —

vissza!

Rogynak egymásra szétszakadva,
de nincs pihenő: horpadt vértelen, tört körmökön,
növényi, ásványi hulladékon át,

jönnek új hadak, hoznak szörnyű trombitát,
topognak tompa kőlabakon, ülnek könyeregben:

hiába!

Régeit szaporítja, púpozza csak a halál,
nem kíméli, ki ellene lázad,
fűz orrába rozsdás karikákat,
terít rá köpenyt zöld penészből:

szobrok, fekete szobrok vágtatnak örökös esőben,
lovak, kétlábú lovak legelnek vaksi kutak partján,
bokrok, hősüveges bokrok araszolva másznak, mint a hernyó,
hegyek, viselős hegyek zuhannak mocskos tengerekbe,
csontok, fűrészcsontok falják fel a fűrészcsontot!

lázad a kő, de ez a sorsa,

lázad a csont, de ez a sorsa,

bokrok és lovak fuldokolva,

ha mennyországba is, pokolba:

csenevész bokrok, hová másznál,
vaksi kút partján mit csinálnál,
fekete szobor, miért vágtatsz,
viselős hegyek fölzábnak,
fatrombiták csak túlköljétek:
halál! halál! és: élet! élet!
túlköljétek csak: vissza! vissza!
szakad a föld a csillagokra,
szakad a föld, és nincsen vége,
jön egy ibolya, kék a térde,
dombok makogják: újra! újra!
szakad a föld a csillagokra!

III.

Kerítésajtó nyílik, pántja üveg.

Ki mer belépni rajta?

Kampószög ül a hideg falban.

Csupa hó a föld,

minden csillagnál kisebb: török a csillagok szárnya.

Forgolódik egy sejt a tojánhéj-éjszakában,

szarvaival dörömböl, hangosan ásít.

Főlvetődnék meg leragadnak a kövek szempillái.

Állj! Vigyázz! Mi ez?

Foszforbányák lobogtatják vézna ökleiket,

mágneses hegyek melle mordul hosszan, nehézkesen.

Só és pára. Gőz és kristály.

Zavaros vizen hold-hai úszkál,

mint hóesés, dől az ikra.

Most indul: félve, imbolyogva.

Egy kőhalom mögött föláll,

egy vesszőt vesz a kezébe,

egy jelet ír a falra.

Van háza, vesszeje, hatalma —

lépked.

Hül a föld. Ajtók nyílnak, csukódnak-nyílnak,

üvegpántokról hull a fényes rozsdá:

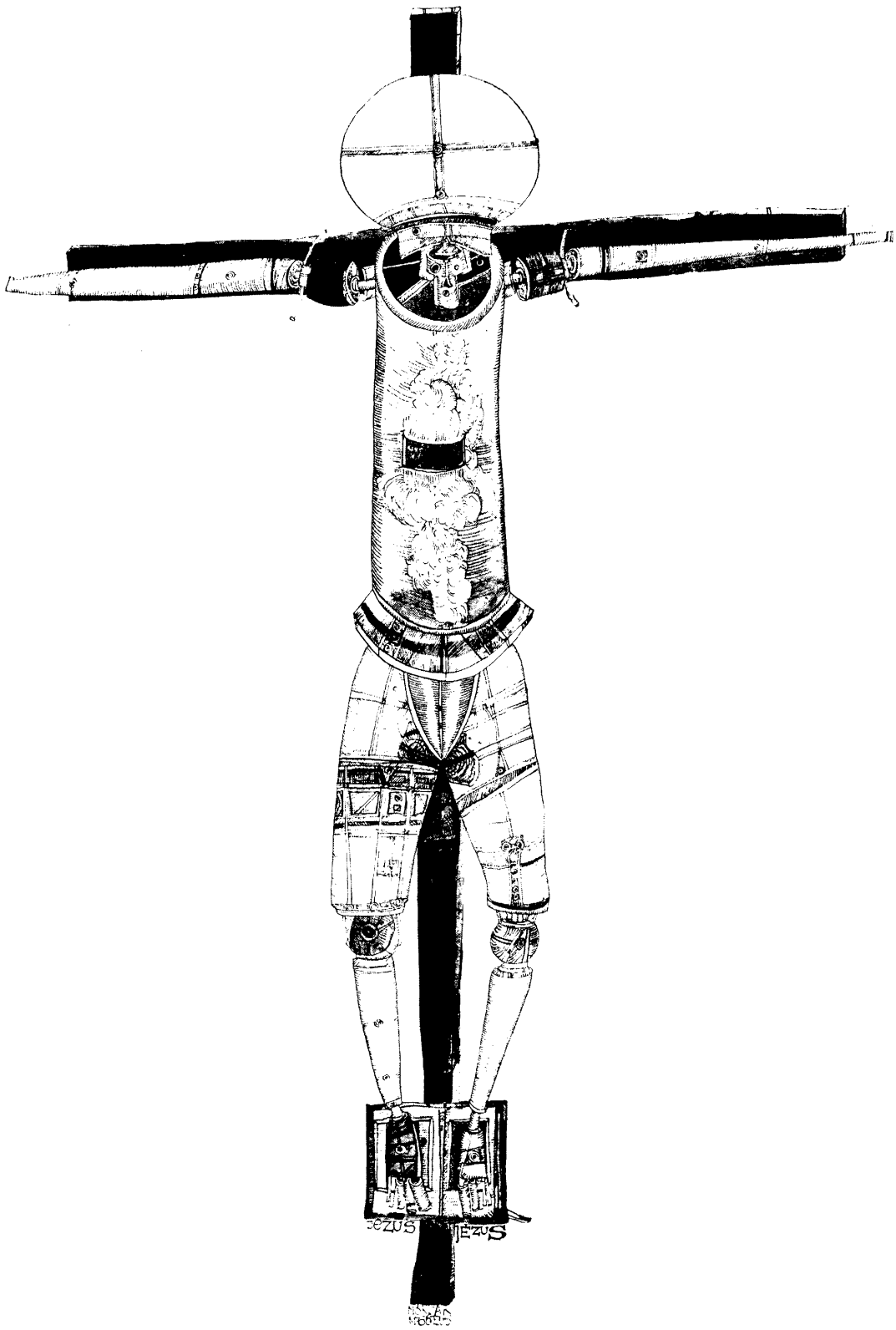
ajtók, ablakok, szájak fölszakadva.

Nem bennszülött, nem európai,

nem fehér, nem fekete —

egy kőhalom mögött föláll,

egy vesszőt vesz kezébe,

egy jelet ír a falra,
összesült égitestek közt indul botladozva,
lépked.
Erőlködik, hogy ide érjen.

IV.

Mert a kövek és csontok öntudatlan láza
egyszer,
mert a rostok, levelek, szirmok, homokszemek kívánczósága
egyszer
a Mindenségen egy hajszálrest ütött,
világból a világ kiszakadt,
és aki egy kőhalom mögött fölállt,
egy vesszőt vett kezébe,
egy jelet írt a falra,
égitestek közt egyet lépett,
hogy a kiszakadt világban ide érjen,
most ide ért,
és magára venni kénytelen
a tekergő út ősi döbbenetét:
világból a világ kiszakadt —
külön föle, de nélküle,
nehezedik a vakmerőre
kettős kör forgása-szédülete:
lépcsők suhognak le a mélybe, vagy mélyebbre még,
lépcsők röpülnek világon túli világba föl,
lépcsők között ki vakmerően egy kőhalom mögött fölállt,
labirint-lépcsők vonzásában most újra tehetetlen,
ha nincs olyan, aki válaszolna halványzöld meggyfalevelekben,
aki mondaná: nyugodj meg! félelmeidben csöndesedj meg!
ha nincs olyan, aki felel
emberi gyötrelmeivel!
S ez sem elég.
Teremhet a kín keserű mérget, mint vad venyigék,
ha terem egyedül,
egyedül: egymaga; egyedül: értelem nélkül,
s e külön világ megtörik,
a másik világra visszatérül — —
nem hiszem!
Ezt válaszolom, ezt felelem.
Szóljatok, szörnyű fatrombiták: én nem hiszem!
Jöjjetek, kopasz sóderhegyek: én nem hiszem!
S nem hiszem, hogy csak én —,
mert én gyöngé vagyok,
én lerogyhatok,
én meghalhatok,
kettős világ patái átléphetnek rajtam,
halálommal is hagyhatnak magamban,
lehetek gyáva, motyogva, nyögve: nem hiszem;
— ez a válasz, s föltámad értem, ellenem!

K E R T

T A N D O R I D E Z S Ö

Hogy felszökött a napsütésre
— tüzes vasak alatt — a kert.
Hogy izzott még e füvek éle.
Most mint a füst futkos a földön
a sötétségbe zárt világ.

Nincsen emlék. Lúgos sötét
marja a tárgyak felszínét;
mint a hámozott dió nedve,
beleevődik mindenedbe
ez az árkoló, keserű,
eredendő feketeség.

És futsz és rászakadsz a rácsra,
hogy megvetemedik a tested;
rozsdája arcod tetoválja,
fémes virágok és kereszték —

a pusztulást arcodba zárták:
rázod kerted fekete rácsát.

A S Z O B Á K

T A N D O R I D E Z S Ö

Akkor kitolták a bútorokat,
s látszott, milyen göcsörtös volt a padló.
És látszottak a szöghelyek.
Látszott, hogy már üszkösödik
a vaskályha mögött a lyuk.
És végül egy szál meztelen
villanykörte égve maradt,
s most borotvaként kaparja a fény
a borostás falat.

Most, hogy az ég oly ferde lefutású,
mint ágytámlák mögött a faliszőnyeg
kettémetszett mintái, most, hogy a
hegy élén a fák, mint fűrészfogak,
az eget a földtől elharapják —

üres szobákat látok odabent:
mint a végső percek, egymásba nyílnak.
Zúgatja a szél a kéménylyukat,
és a hang is kihül bennem s megáll.

Ahogy az inga akkor itt megállhatott,
és ahogy a kályha kihülhetett:
most értelmetlen vasveret.
És az ég megfeketedett.

És értelmetlen már a rács
keresztje az ablak előtt,
rajta a szétfeszített karokkal
lengő növény indái csak
száraz, barnult, tépett inak.

A villanykörte egyre ég
a levetkőztetett szobában,
és fénye mindent szétfeszít,
a parkettkockák réseit,
mint vallatók a fogakat,
mint a szögek az inakat.

Elfordulok. Megyek a szél
párhuzamos falain át.
Kezemnél, mint nyitot csapok,
süvitenek a fák.

PRELÚDIUM ÉS ÖTSOROS

TANDORI DEZSŐ

Ahogy egy forrás felfakad
a frissen tárt szem sugarára,
s a megnyíló száj e patak
egész medrét felszínre rántja
egy sosemülő mosolyába,
s az idő buborékjait
csengve üti a szívetekhez,
mint a kavicsot — állni egyre,
gyönyörűséggel megkövezve...

Oly végső most e pillanat
Túlélte mégis meghazudtol
Mily kínra áztatod magad
Elmúlásod éle kicsorbul
Tépni fogja a húsodat

EGY TERASZON

TANDORI DEZSŐ

Szórakozottan pörgeted
valamikori poharad.
Halál-utáni napsütés
fonja rá az ujjaidat.

T. S. ELIOT - ÉRME

TANDORI DEZSŐ

Nem hallom vissza már,
tükörzajából egy
hangom se tér meg:
most már csak néz beszédem.

* * *

FEHÉR JÓZSEF ANDRÁS

Füvek között
Ülök a réten
Kőbólrakottan
Égbelátó szívemet
Alámerítem az ősi titokban.

IDŐ

FEHÉR JÓZSEF ANDRÁS

Hét pohár
Kering egy korsó körül
Szerelmi lázban
Elliptikus elmúlásban

A KUKORICA-ISTEN

FEHÉR JÓZSEF ANDRÁS

Morzsol apánk
Mézes apánk
Aranycsövet hord a háta
Kolibri a pupillája

Óröl apánk
Mérges apánk
Ég parázslík zöld ruhája
Tüzes kígyó a csapása

Jövünk apánk
Nehéz bokánk
Emeld föl a napvilágra
Nem hagyunk
El ó botunk

VENUS ANADYOMENÉ

FEHÉR JÓZSEF ANDRÁS

Előbb sötét
Bokája bőrét mutatja

Előbb
Fekete keblét
Rákokkal maratja

Aztán leül a homokpadokra
Öléből pezsegve szökken égnek az ikra

STELLA DEL MARE
FEHÉR JÓZSEF ANDRÁS

Ár a Hold
Apálya ringat
Ár a Hold
Elejt-emel
Jár a mennyek habja ver
Habra hullám íve lankad

Én a Hold
Utóda-papja
Én a Hold
Apály fia
Ő a tenger csillaga
Homlokomra hull a habja

GYÖKER ÉS VADVIRÁG

TAMÁSI ÁRON

Sok vadóc botja volt Bajkó Timotheusnak, akit csak öreg Timának ismert a környező világ. Vadócok voltak a botok, mert jó részükben vadfának ágából-gyökeréből származtak; s mivel azokat az ágakat-gyökereket nem az emberi kéz készítette görbületekre s más botos formákra, hanem maga a természet játéka, hát azért is vadoncok voltak az öreg Tima botjai.

A szoba sarkában tartotta őket, a díszes nagy szobában, melynek két déli ablaka a nagy hegyi mezőre nézett. Ha nem volt nagyon párás a lég, vagy ha nem ereszkedett köd a mezőre, hát akkor a Bojókás gyors patak vonulata is látszott ezekből a déli ablakokból. Látszott a hegyi folyócska vonulata, mert hiszen szép sorjában, mind a két parton, magas égerfák hallgatták a csobogást. A másik ablakon, mely a ház keleti bütüjében állott, onnét nemcsak a nagy mező látszott, hanem az erdő is, mely északról ráborult a havasi rétre. Csakugyan ráborult, mindjárt nagy fákkal és gerjedten, mintha ádáz szerelemben nászcodni akart volna a mezővel. Nem csoda hát, hogy a helység nevét, melynek eredetét senki sem tudta megfejteni, az öreg Tima ezzel a násszal magyarázta.

Bert Bagzosnak hívták ezt a havasi részt.

Régen volt, amikor Timotheus megépítette itt a maga tanyáját; a tisztes házat zszindelytetővel, a tágas csúrt szalmával fedve, s a láncos kerek kutat, melynek olyan vize volt, hogy a görbék, ha ittak belőle, utána kiegyenesedtek. Azt mondta akkor, az első háború végén, az ifjú Timót, hogy Paradicsomot épít magának. Később, amikor meghalt a vadmadár természetű felesége, akkor a dér leszállt az Édenkertre; s amikor, negyvenegyben és huszonhat éves korában, az egyetlen és csodalátó leánya is meghalt, akkor mordra vadult a Paradicsom; s majd, amikor ötvenegyben, csak a tanya és a mezőnek egy kicsi része maradt meg, hát akkor kiment az erdőszélire, onnét rámutatott a házra, és így szólt:

— Hát az erdő ezt a tanyát bagzotta a mezővel.

A szemfüles leányka, az egyetlen unoka, aki kilencesztendős volt akkor, valahogy meghallotta a szót.

— Bagazolta, papó? — kérdezte.

— Igen, aranyom, bagazolta.

Mosolyogva nézte most a lányt, egészen elgyönyörödve. Hát ez volt, aki kedves együgyűséggel így szólott akkor. S íme, most itt van, ősszel

huszonhárom éves lesz. Fekete bojtos piros papucs van a lábán; zöldes szoknyáján piros pettyek virítanak, mint a zöld mezőben a földieper; ing-blúza patyolat, s a vállán egy gyapjú mellényke. Sugár és kecses, mint a vadkecske. A szeme, mint egy mákszem tengerszem; s a haja, mint őszi fényben a vadkörtefa lombja. De hát ez is olyan, mint az anyja volt: ok nélkül elborul és ok nélkül kiragyo, a sötétben gyakorta fényt lát, s a napvilágon néha feketét; hirtelen könnyei erednek, s máskor rikkant, mint a rigó; ha imádkozik, reszket a fájdalom a tagjaiban, s máskor a kos hátán lovagol, mint egy boszorkány.

— Mért néz úgy engem?! — kérdezte Tézi, a lány.

— Csak — mondta az öreg Tima.

— A nyakán vagyok?

— Ott.

Az öregre villant a Tézi szeme. A gazdag szemöldök alól sötétzöldben fénylett a szem, könny és tűz egyaránt rejtőzött mögötte.

Mint az alkonyati nap, oly lágyan mosolygott az öreg.

— Sokszor volt úgy, az éjszaka sűrűjében, hogy valami csillag a nyakamon ült.

— Úgy ülök a nyakán?

— Úgy.

A tengerszem színe egyszeriben csillogóra változott.

— Maga miket mond!

— Csak mondom, valahogy.

A nagy vaskályhában duruzsolt a tűz. Sütője is volt a kályhának, s a tetején két jókora és kerek főzőhely, amit karikák fődtek. Tézi az elsőről elvett két karikát, s egy fazékban vizet tett a láng fölé. S ahogy odatette, jókedve szelével, a fazékból víz loccsant a kályhára, s a forró vason gőzzé cserszent egy pillantás alatt.

— Ma már nem mondanak ilyeneket — szolt a lány.

— A maiak?

— Azok.

— Sok minden változik, az igaz — mondta az öreg. — De az ilyen mondások, talántán, nem változnak.

— Nekem nem mondtak ilyeneket.

— Mert te nem túrnéd.

— Nem is!

Úgy mondta Tézi, egy fényes villanással; s ebből a villanásból mindjárt a pajkosság bugyogó vizébe ugrott, mert énekelni kezdte:

„Mikor a lány ghatyát mos,
Akkor bizony nem álmos.
Gondolkozik felőle,
Hova lett, mert odalett
Az uracska belőle.”

Az öreg már az elején tekergetni kezdte a fejét, s majd a végén, szinte pironkodva, így szolt:

— Ejnye, ejnye!

— Mit, ejnye?!

— Holnap vízkereszt van!

Tézi egy szökellő mozdulatot tett, majd alkalmas áhítatba esett, és mondá:

— „Kelj fel és világosulj meg, Jeruzsálem, mert eljött a te világosságod. És a népek a Te világosságodban járnak, és királyok jönnek a támadott fényességben. Hozzád özönlének a tengerpart lakói, és hatalmas pogányok jönnek hozzád. Mind eljönnek, aranyat és tömjént hoznak, és az Úrnak dicséretet.”

Kérkedve nézett a nagyapjára, hogy íme, mennyire eszében maradtak Izaiás próféta vízkereszt-i szavai. De hát nem is csoda, gondolta az öreg, hiszen három évig volt Tézi az apácakolostorban mint irgalmas növendék. S már fel is volna szentelve, ha fakóra nem hervad a szent életben, s ha nem lett volna oly féktelen, hogy megtépje istenesen Felíciát, az apácafőnököt.

Mindjárt megtépi az öreget is, úgy nézett reá.

— No, erre felelni kell!

Az öreg Tima is emlékezett még, hogy mit kellett fennen szólni, amikor járta, elemista korában, a pappal a vízkeresztet. S egy kicsit lamentálva, már mondta is:

— „Láttuk a csillagát Napkeleten, és ajándékokkal eljövénk, hogy imádjuk az Urat. Alleluja!”

— Nem „a csillagát” — javította ki Tézi. — Hanem csak csupán csillagát.

— De a csillagát! — erősítette az öreg.

— De nem!

— De bizony! Mert hiszen onnét származik, amikor valaki nekibuzdulva azt mondja, hogy „azt a csillagát”.

Legyintett Tézi, hogy ezzel a nagyapóval nem lehet beszélni. De legyinthetett volna a fazékban a víznek is, mert éppen akkor úgy kezdett buzogni, hogy a hőcseppek kiugrándoztak belőle. A lány elhúzta a likról gyorsan a fazekat, az öreg Tima pedig bément a díszes nagy szobába, hogy ott válasszon magának egy botot. Meg-megfogta s nézegette őket: a tövisbokr ágából valót, a vadmeggyfa botot, a vízi gyökérből való feketét, a galagonya fájából valót, s utána a csipkerózsa botot. Hát ehhez volt a leginkább kedve, mert ezzel a vadóc unokájával is szép kedvesen úgy beszélget vala, hogy abban töviscecskék és rózsza egyaránt volt, akár a csipkebokron.

— Megjárom magam — mondta a lánynak.

— Ebben a goromba ködben?

— Nem veszek el.

— De a farkasok megehetik.

Csak a piros szárnyát lebbentve, úgy mondta Tézi a farkasokat; vagy olyanformán, mint amikor a szellőben a vadrózsa szirma pillant egyet. Csupán vidító játék ugyan az afféle szellő, de ki tudja, lehet a vihar üzenete is, mely ha bőszejével csakugyan megjön, az öreg fát is földre roppantja könnyen.

Megborzongott az öreg Tima.

— Mit főzöl? — kérdezte.

— Tormás levest, orjával.

— Ejh, micsoda ebéd lesz!

— Hagyunk holnapra is — mondta Tézi; s megint lebbent a vadrózsa szirma, ahogy hozzátette: — Mert hiszen holnap vízkereszt van.

— Jó, jó, ebben te vagy a főnök.

— S még miben?

— Abban, hogy integess a napnak, amikor lenyugszik.

Ősz óta, s kivált karácsony táján, többször is mondogatott effélet az öreg. Fekete pettyes barna szárnyaival meg-megjelent a tűz körül, mintha szemlét tartott volna, hogy hol és miképpen fog hamvába hullni. Igaz, hogy most januárban már hetvennégy éves lesz, de még olyan erőben van, hála Istennek, hogy ő is meg tudná tépni Felíciát, a szép apácafőnököt.

— Józsué is megállította volt a napot — mondta a lány.

— Te is megpróbálnád?

Mint valami drágakő, melybe tömören belefűlledt a fény, úgy nézett az öregre a lány; de csak ennyit szólt:

— Bennem is van bűvös erő!

— Hát van — mondta az öreg.

Néhány pillanatig, s párás szemmel, még maga elé nézett; s azon az ellágyult arcán is az volt, hogy van ebben a lányban bűvös erő, van. De bár ne volna, bocsássa meg az Isten, mert így csak megbolondít embert és állatot, s maga marad a puszta létben egyedül, mint egy vadvirág. Abban is van bűvös erő, a virágszálaban, de csak pompázik a felhők alatt, s éjjel válogatja a csillagokat, hogy vajon melyikhez is menne szívesen férjhez.

Aztán kiment a házból.

Belelépett a téli ködbe, melyet gorombának mondott a lány. Pedig nem is volt goromba, hanem csak uralkodott, mint a tengerben a víz. Mintha lomha mozdulatokkal egy kicsikét ringatta is volna magát, mint a tenger vize csakugyan. Tova a nagy udvar végiben, arccal nyugat felé s derékszögben a házzal, a lomha tengervízben ott ült a csűr. Látszott ugyan, de csak rejtelmesen, akár egy óriás bálna, mely lustán fekszik a tenger fenekén. Balra és dombosodva, ott egyre jobban sötétre borult a köd, mert ott volt az erdő. Mint a fűszálak, csak sejlettek az erdőszélen a fák, s tovább pedig és lassanként, egészen megvakult a táj.

Úgy ment a csűr felé, bottal egy hal, mintha valóban a tenger fenekén evezne. Megnézi, gondolta, elsőbbben az állatokat, már ami van. Mert alig van. Egy öregecske tehén, Csákó szegény. Ötvenötben született, amikor a vadcseresznye fája virágozott. No, nem is olyan öreg, mert ilyenformán csak kilencesztendő. Jó természetű, igen kezes állat, s tejelés dolgában most is verné a három-négyéveseket. Ha fejős volna. De hát második esztendeje már, hogy nincsen borja. Nem kívánja a bikát, s talán már nem is bírná el, hanem összecsucsklanék alatta, mint a tótorgona. Mert abból él, ami van, szedett-vedett alamizsnából, ősztől tavaszig. Bár a juhoknak jusson, annak az ötnek, ami a hatvanból megmaradt, s Mordájnak, a kosnak. Azokat istápolni kell rendesen, mert ők adják a téli eledelt, a sajtot és a túrót, s a ruházatnak is a nagyját; s farsang idején nyolc-kilenc báránnyal is kedveskednek öten. Olyan kos ugyanis ez a Mordáj, hogy az öt juhból legalább háromnak mindig ikreket csinál; s ami az öt bárányon túl van, az egyedül Mordájnak a szorgalma, melyet a hatóság előtt, már szemérmes indulatból is, titkolni kell.

S no, még a tyúkok.

Hát azok már nem a gondolat ágán rebbentek meg, hanem a jöttére és a kakas vészjelére azon a vadalmafán, amely a csűr jobb sarka táján állott, s amely olyan makacs volt, hogy az oltóágot sohasem túrta meg.

Lábukat tollaikkal takarva, azon kuporogtak a tyúkok, tizenketten. Megismerhették mindjárt a gazdát, mert hamar elhallgattak; csak a kakas, amelyik az ól nyitott ajtajában a küszöbön ült, csak az aprózta még halkán a vészjelt.

— Ne félj, nem szeretem el a tyúkjaidat — mondta az öreg.

— Tyuk-tyuk — mondta a kakas.

Nevetni kellett rajta, mert a hang olyan volt egészen, mintha azt mondta volna, hogy jól van, no, mert ha a tyúk az övé marad, akkor nincsen semmi baj. Derült is rajta az öreg, de bezzeg a derű, mint az angyali vakolat, úgy lehullt az arcáról, amikor a pajtába lépett s meglátta azt a koldus tehenet. A bordáit is meg tudta volna számlálni, ha nem takarta volna fátyollal a szüremelő köd. De a csipőcsontja oly hegyesen állott így is, hogy tarisnyát lehetett volna akasztani reá; s a szeme, hát az a két nagy szeme a búbánat eleven kútja volt, mely kútban a gyász vize már sűrűsödve kezdett áporodni.

— Mit csináljak veled? — mondta az öreg.

Buddha megsúghatta volna neki, hogy mit kell egy szűkölködő tehénnel csinálni; s a könnyörület szellője egy kicsit érintette is az öreget, mert a jászolba belenézett az öreg. De hát a jászolban nem volt semmi, csak csupán két bokor fagyöngy, amit egy nyomorék tölgyfáról még karácsonykor hozott a tehennek, hátha csamigának megenné.

De az élősdű gyöngy Csákónak nem kellett.

Inkább a mártíromság.

— Szent állat ez! — mondta az öreg Tima.

De hát, ha szent is, gondolta tovább, egészen tiszteletből nem élhet. Csakhogy a kóst, ami kicsi van, kell annak a pogány kosnak, s a nagy hasznú juhoknak. Ha ugyan elég lesz nekik márciusig, amikor erdőn-mezőn egy kicsi zsenget tudnak már gyűjtögetni.

Istenem, mit csináljon?!

Gondolkozott az öreg, s huzigálta a fehér bajuszát, mintha isteni sugallatot akart volna fejni belőle. Aztán hirtelen kilépett a pajtából, s átment a hatalmas csűrkapu elé, mely szokás szerint az egész csűr-épület közepén állott. Onnét, a csűrkaputól balra volt a juhok nagy-hodály terme, ahol most, az egész hodályban, csak Mordáj, a kos, s az öt juhocska kotyogott. S kívül és fent, a zsupfödél eresze alatt, a hodály egész hosszán végig, ott a sarjútartó húzódott, mely tele volt a második kaszálás zsenge sarjújával.

Oda fölnézett az öreg Tima.

Aztán a szeme futkosni kezdett, hogy hol van a hosszú lajtorja, amelyen oda fel szoktak járni. Ott lapult a tejszínű ködben a földön, hosszan a csűr fala oldalában. Felemelte az öreg, és gondosan odatámasztotta a sarjútartó nyílásához, mely olyan volt, mint egy nagy-széles csatornának a torka. Fölment a létrán, s tépni kezdte a sarjút, mely onnét a magosból, zöldet játszadozva a ködben, a földön rakásba hullt. S miközben hullt, mint a reménység zöld hava, bent a hodályban talán megneszelték a juhok a zizegést, mert bégettek egyet-egyet, s mordult a kos is.

— Majd a gyermekágyban, s a bárányoknak — felelt nekik a gazda.

Háromszor fordult a sarjúval, egy-egy öllel vitt mindig, s telegyúrta Csákó előtt a jászolt. A harmadik járásra megsimogatta az állat nyakát, melyen már a szőr is igen megcsenevészült, s így szólt:

— Ünnepelj, s emlékezzél.

Vette megint a rózsafa botot, s ahogy a lajtorja mellett haladt volna el, hát hirtelen megállt. Megfogta a létra fáját, hogy talán visszafekteti a csűr oldalában a földre, ahogy volt. De a keze ott maradt a fán, mintha az eszének ellene akart volna mondani. Jó, hát akkor maradjon a létra, feltámasztva a hodály előtt, a magas sarjútartóra. Hátha Jákob hajnalban eljön; nohát, ha csakugyan eljönne s így készen találná a lajtorját, az ég felé támasztva, hát akkor lenne neki egy istenes pártfogója. S dicsérmék őt az angyalok is, hogy nem kell bajlódniuk ezzel a nagy létrával, hórukkolni a gyenge lényeknek, amíg az ég felé duvaszthatják valahogy. Talán az egyik még rá is ülne a kilencedik fogra, s onnét énekelné Timotheusról a zsoldárt.

— Hát maradjon — mondta az öreg.

Azzal elindult az erdő felé a ködben, mely immár kezdett imbolyogni, s itt-amott mozdulni is, mintha hömpölygésre, s majd felszállásra lett volna kedve. S az öreg Tima, abban a lomha ködben, a ködbokrokon és a ködmezőkön áthaladva, úgy lépegetett tovább s mind tovább, mint egy öreg szarvas, amelyik éppen akkor vesztette el pompás agancsait.

S aztán elnyelte az erdő.

— Már messze járhat — mondta magában Tézi.

Máskor is, ha elment kőborogni a nagyapja, ami szokása volt, mindig számítgatta, hogy vajon most hol és merre kavarog, s meddig tart a kósza. Nem bánta, ha tart. Mert csak ilyenkor, az egyedülvalóságban tudott kinyílni igazán. S amiket nyílt, azok a virágok, hát azok boldosok voltak, kavarogtak a színekben és az illatokban, sirtak és nevettek, csókolták és szaggatták egymást.

A kályha mellett állt, s bizsergő élvezettel nézte a lobogó vizet, melyben az orja-hús javában főtt. A fejében s egész testében villadozva kavarogtak, nagy kuszaságban együtt, a gondolatok, az érzelmek, a vágyak és a képek. Valahogy úgy, mint a pattogó erdei tűznél a füstben és a tűzpirban a szikrák; vagy mint a tarka és szeles gyors madarak, amikor suhanva és hevülten repülnek. Az egyik sárga-piros madár, amelyik kicsapott a seregből, a szerelmet füttyentette oda neki, a gőzvető vágyat, mely a vérben úgy lobog néha, mint ebben a fazékban a víz. De ahogy elröppent a madár, a gondolat már a pokolra ugrott, ahol az ördögök már nem az orja húsát főzik az ilyen vízben, hanem a bujálkodó nőket. Egy szemvillanásra látta a gyötrelmet is, s a gyötrellem buggyanásából kihallotta a jajt; s majd a jaj ereje már az apácázárdába vetette vissza, ahol csipdesték egymást a lányok, s vihogva mesélték, hogy holdvilágos éjszakákon nyöszörögnek az ágyban.

Remegett Tézi, s az arca égett.

Verejtékezett is.

Hamar levetette a blúzát, s hideg vízben mosakodni kezdett. Egy kicsit megnyugodott benne a vér, a gondolatai helyükre fészkelődtek, s a vágyak forró párájából tavaszi eső lett. De ahogy törülközőtt, a tükörbe talált pillantani. Önfeledten nézte magát, s ahogy gyönyörködve nézte, mintha önmaga iránt vágy csurrant volna belőle. Hanem a vágy, sísterege mint a villám, a légbe csapott, ahol gerjedd férfiák álltak. Férfiak, akik tünedeztek, mint a forró lehellet; jórészt ismeretlenek, s egy ismerős is, akit Kolokán Firkónak hívtak.

Hirtelen elugrott a tükör elől, s felkiáltott:

— Tágulj, sátán!

A törülközővel betakarta a vállát és a mellét, de már annyira eryedt volt egész testében, hogy nem tudott állni a lábán. Odavánszorgott hát a pamlaghoz, mely a kelengyéhez tartozott, s hosszúszerű és sárga gyapjúcsérgével volt letakarva, a nagy szobában. Mint aki kidől, végigfeküdt a takarón, s az arcát, mely a viaszgyertya színére váltott, a puha takaróba fúrta. A jobb lába remegni kezdett, s mint a hideg rezgő-áram, a remegés a derekába kúszott, onnét a jobb karjába, s majd az orcájának a jobb felére.

Sírni kezdett.

Aztán vonagló zokogás vett erőt rajta.

Így találta meg az öreg Tima, aki a rózsafa bottal és a bal kezében egy csüggedt szárnyú szép madárral megtért.

— Mért sírsz? — kérdezte.

Tézi nem felelt.

— Bántott valaki?

Mintha egy kicsit megnyugodott volna a lány, a sírás alábbhagyott. A csendben följebb emelte a madarat az öreg, s megnézte. Szárnyat eresztve pihegett szegény, akár az unokája.

— Megint képzelegtél?

Halkan, a ritka szeppenések közül, csak ennyit mondott Tézi:

— Nem én.

— Hát?

— Valaki idegen, aki bennem lakik.

A pamlag szélire ereszkedett az öreg, gyöngéden megsimogatta a lánynak a lábát, s puha szavakkal mondta neki:

— Tudod, hogy a doktor megmondta volt, kedves virágszálam. A lelkedre beszélte, hogy nem szabad képzelegni. Okos szóval mondta, hogy a lebegésre vigyázni kell, mert benned a kedély nem akármilyen. Hanem könnyen hintázik, s akkor szivárvány lesz az égen, s a szívben a vér megbugyog. Látod, szegény anyád is megszenvedte a lelki nyugtalanságot, pedig intettem eleget. De ő nem, hanem csak meggyújtotta a szemével a levegőt, s áradott abban, hogy titkokat lát. Magamban el is tűnődtem akkor, hogy micsoda jajveszély lenne a világon, ha mindnyájan előre tudnók a sorsunkat.

— Nem gondolod, virágom? — kérdezte.

Csak amolyan kenegető orvosságnak szánta a kérdést, de nagy váratlansággal, s utána rögtön, Tézi felült a pamlagon. A törülközőt, önkéntelenül, megigazította magán, s egy kicsit riadtan ugyan, de az öröm ragyogásával nézte a nagyapját; valahogy olyanformán, mint amikor elúszott a sötét felhő s két csillag kiragyog.

— No, mi az, aranyom? — kérdezte az öreg.

— Féltettem magát.

— S engem mitől?

— Azt hittem, hogy megeszik a farkasok.

Az öreg Tima elnevette magát, de rögtön felállt. Akkor is aprókat nevetett, de azok az apró döccenések olyanok voltak, mintha az arcáról fekete bogarak ugráltak volna a levegőbe.

— No, kelj fel, s ebédeljünk! — mondta.

S azzal megindult a nagy szobából a kisebbik felé, ahol a kályha is állt, s az étkezőasztal. De még egyet ha lépett, Tézi már észrevette a madarat.

— Az mi, amit a keziben tart?

— Látod, milyen kótya vagyok! — korholta magát az öreg, miközben visszább lépett. — Miattad megfelejtkeztem róla, mert ezzel akartalak köszönteni.

Letette a sárga takaróra, ahol a madár, panyókára eresztett szárnyakkal, elég jól kezdett billegni.

— Vadgalamb! — vidult meg egészen a lány.

— Az.

— Hát az ilyenek ősszel el szoktak menni!

— Ennek, úgy látszik, nem adtak útlevelet a sasok.

Szemlátomást jobbult a madár. Szürke tollazatán, ha mozdult, megcsillant az acélkék csíkozás; s pillogás közben, mint apró ékes kő, úgy villogott a kerek szeme.

— Mi baja lehet?

— A hideg, egy kicsit megvette.

— Akkor megkenem olajjal — mondta Tézi.

Az öreg mosolygott, hogy a madár és a virág miképpen gyógyítják egymást. A rózsafa botot a helyére tette a többi bot közé, majd a fenyőfa kártyákkal kiment a kútra, hogy vizet hozzon. Ahogy kilépett a házból, a téli fényben magasabbra bukkant rögtön a feje: a köd elszállt, mint a borulat a lányból, s nagy selymes pelyhekben hullott a hó. Talán ebből, ezekből a pelyhekből, készítette Tézi a fehér szalagot is, amivel a vadgalamb olajkent lábait bekötötte; s talán a tavalyi hó álmaiból halászta elő a kendermagot, a búzát és a makkot, amit egy fatálon étkül elébe tett.

Ők is asztalhoz ültek, a tormás leves mellé.

— Rég nem ettünk ilyent.

— Soha — mondta Tézi.

— No-no, tavaly Szilveszterkor.

Erre nem szólt semmit a lány; de az öreg, a nagy csend után, megkérdezte:

— Tudod, mi történt akkor?

— Tudom, hogy nem tudom.

Értették egymást. Annyira értették, hogy már nem is ebédnél ültek, a tormás leves mellett, hanem ama szilveszteri vacsoránál, ők ketten s Kolokán Firkó, az öreg az aggodalom kódében, a lány villogó tövisekkel, s Kolokán a szerelem szikrái között.

Akkor mondta ez a Firkó:

— Szívesen elvinném Tézit.

Nyájaskodott, firkolt; de a lány miatt szívbeli haszon nem lett a dologból. Firkó többet nem jött, s az idő múlt. Többültek a hetek és a hónapok, s egy esztendő odalett.

— Bizony, bizony — tűnődött hangosan az öreg.

— Mit bizongat? — kérdezte a lány.

— Mit-e? Hát csak lepergetém magamnak azt a hatvankettes Szilvesztert, s nyomában az egy esztendőt. Ha akkor hajlottál volna a szóra, akkor most...

— A szóra, milyen szóra?

— Mondta, hogy szívesen elvenne.

— A nyavalyás!

Keményen mondta Tézi, kemény ingerültséggel. S a szóval együtt, abban a hirtelen indulatban, fel is állt az asztal mellől, s kezdte leszedni a tányérokat, a kést és a villát, amelyek csörögve táncoltak az edények ölében. S onnét a zajból még begyesen vetette oda:

— Nekem ne sziveskedjék!

— Hát mit csináljon?

— Tegye ki a szívét!

— De hát, ha nem szereted.

Már izzott a szeme Tézinek, sértődöttség és gyűlölet lappangott benne.

— Úgy?! — mondta epésen. — Spekulál a nyavalyás! Számítgatja, hogy vajon szeretem-e, vagy nem. Mert attól függ a többi szó, a lélek tisztasága és a szív öröme. Hát nem. A szerelem az nem tanácsi hivatal, ahol lehet számigálni. Itt ki kell tenni a szívet, s a lelket kinyitani. Mint az oltár előtt, ahol letérdel a bűnös; s ha üdvözülni akar, még vért is izzad a szűz előtt.

— Máriát ne keverjük belé — szólt az öreg.

Pattanva javította ki Tézi a szót:

— Magamra értettem!

— Az más — bólintott a nagypapa.

A bólintás után csend lett, melynek a parazsát a lélek takargatta, de a szív ösztökélte. A lány feszesen állt, mint az íj, amelyik röppenhet bármely pillanatban; s az öreg Tima pedig meleg és puha felhőben ült, hogy neki milyen pompás unokája van.

Tézi fölvetette a fejét.

— Tudja, mit mondott volt a tokás doktor? — kérdezte.

— Ott voltam — mondta az öreg.

— De amikor magát kiküldte.

— Azt nem tudom.

— Hát akkor azt mondta, hogy ilyen szép női testet még nem látott. Pedig öreg volt már, s láthatott eleget.

Egy kicsit tűnődött az öreg Tima, hogy vajon helyes-e effélit beszélni. De aztán azt gondolta, már a lány kedélybetegsége miatt is, hogy jobb lesz többet tudni, mint keveset. Kíváncsiság, de szemérmes zavar is volt tehát az arcán, ahogy szólt:

— Nem mondtad, hogy le is kellett vetkőzni.

— Derékig.

— Az elég is.

— Neki elég volt.

— S neked nem?

Furcsa kegyetlenséggel, s villogva nevetett Tézi, ahogy mondta:

— Szerettem volna, ha megüti a gutta.

Felállt az öreg, tekergette a fejét, s puszogott. Egy kicsit borzongott is, hogy minő bajok lehetnek még ezzel a lánnyal. Könnyen meggyújt valakit, vagy vérbe kerget. Lám, az orvost is a lelkire vette volna, hogy a hirtelen vágy forró lobbanásában a szíve megszakadjon. S a csapdosó szavak, amiket Firkóra mondott, hogy tegye ki ész nélkül a szívét s izzadjon vért előtte, hát azoknak a szavaknak az aggodalmát is csak most értette meg igazán.

— Ah-jaj! — sóhajtott.

— Hát sajnálta volna?

— Kicsodát?

— A doktort.

— Én most Firkóra gondoltam — mondta az öreg, s hogy a vér-
cseppeket, melyek a gondolatában meg-megsejlettek az előbb, valamivel
letakarja, hirtelen elhajlással így folytatta: — Csak azon akadok fenn,
azon az egyen, hogy miképpen hívhatnak valakit Kolokánnak.

Úgy rebtent meg a lány, mintha őt bántotta volna meg valaki.

— Az egy virág — mondta.

— Kolokán?

— Bizony. Tóban tenyészik, mint a tavirózsa; hínár között, a víz
alatt. Csak akkor dugja ki a fejét, amikor kihajt a virága, ami olyan
fehér, mint a patyolat.

— Te ezt honnét tudod? — kérdezte az öreg.

— A paptól.

— Hát te jársz a paphoz?

— A gyóntatószékben kérdeztem meg.

Nevetett az öreg Tima, buzogva nevetett, hogy miket csinál ez a lány.
S miközben így bugyogott, bémént a nagy szobába, s a botok között vá-
logatni kezdett ismét. Végre kiválasztotta a vadmeggyfa botot, s fel-
vette a téli ujjasát, hogy ő indul.

A dolog oly váratlan volt, hogy Tézi csodálkozva kérdezte meg:

— Apóka, hát maga ismét megy?!

— Mennék, virágom.

— S hova?

— Bé a faluba.

Hát ezen még jobban eltátotta a szemét a lány. Hanem a nagyapja,
a botjával is támaszkodva a földön, kedvesen elejébe állt, s úgy kez-
dett magyarázni. Valamit tenni kell, mondta, valami lehető. Mert itt
van ez a Csákó tehén, akit a szél is eldöntene már, mint a rossz kerít-
ést. Takarmány alig van, s venni sem lehet. S ami van, az vagy csak
egyedül neki elég tavaszig, jól meghúzva; vagy pedig csak csupán a
juhoknak. Választani kell. S talán illőbb és hasznosabb, ha a juhokat
választják.

— S a tehénnel mi lesz?

— Felajánlom.

— A közösnek?

— Annak.

Tézi elfordult, s lehajtotta a fejét. A nagyapja azt hitte, hogy a szo-
morúság miatt, ami hirtelen megszállhatta. Nyilván búsulta is a jám-
bor állatot, hiszen esztendő alatt sok tejet kicsobogtatott belőle; s egy-
szer, amikor a zárdából hazajött, még a meleg hátára is felültette
apóka, hogy viduljon a Csákó tetején, s barátkozzék is a vadóc élet-
tel. Búsulta, hogyne; de a bánatot mindjárt előntötte a hínáros tó vize,
amelyben a kolokán virág is ott rejtőzött valahol.

— A tanácsházára megy? — kérdezte.

— Oda kell mennem — mondta az öreg.

— Kivel akar beszélni?

— Akihez tartozik, az efféle ügy.

Tudták mind a ketten, hogy az állattenyésztésben Kolokán Ferenc a
főnök. Túrhető főnök volt, úgy vélték a sérelmes emberek is; s igen
jól értette az állati világot, pedig egy jövő-menő útmesternek volt a fia.

— Aztán én nem létezem! — szölt Tézi, intelmmel.

— Nem pletykálok, ne félj — mondta az öreg.

Ha valaki hallotta volna a szölabdákat, melyeket most is váltottak, hát bizony csak bőklásztta volna, hogy mi rejlik a szó mögött. Mert abban az intelemen például, hogy a lány nem létezik, s a hova-gondolsz ígéletben, hogy az öreg nem pletykál, abban Kolokán Firkó volt a főszemély. Vagyis, ha netalán, a Csákó sorsának az avarjában Tézi után zizegne Firkó, akkor az öreg Timának úgy kell tennie, mintha csak szagolná az illatot, de magáról a virágról nem tudna semmit.

— Mikor lesz itthon, apó?

— Megyek s jövök, virágom.

Béhúzta maga mögött az öreg az ajtót, s a téli napfényben, mely az elkésett hópelyheket szálltukban nyalintotta fel, eltűnt a megcsep-
penő eszterháj alatt. A lány is bement a nagy szobába, hogy megnézze a madarat. Ott kuksolt a vadgalamb a pamlag fején, s az ablakot ügyelte, mely mögött áradott a fény. Rebbent egyet, amikor Tézit meglátta, de aztán csak a kerek szeme pattogott.

— No, te vad árva!

Úgy nézett a vadgalamb, hetyke fején a gyöngy-szemével, ahogy a lány is nézne, ha éppen meg akarná valaki fogni. A szárnyát már, kicsi híján, felöltötte a madár; s fehér-pólyás feszes lábain úgy állott, nyújtott nyakkal, mintha merész volna a tűzön is átrepülni. Különös izgalmat keltett a lányban. A mohó kíváncsi égi illatát sugározta belé, hogy abba burkoljon egy ilyen szárnyas kis vadat; s az ingerület tűzét is ugyanakkor, azt is meglobbantotta benne, valami emésztő lángot, hogy egy villanással eleméssze a madarat, vagy a gyönyör vigyorával kicsavarja a nyakát.

Sistergett benne az izgalom.

S ahogy remegve nézte a vadgalambot, hogy most-most mi legyen véle, hát valami hangos beszédet hallott az ablak alól. Megrázta a fejét, s az izgalom vadbokrából pattanva emelte fel.

Kinyitotta az ablakot.

A párás fényben az olvadó hó szikrázóra fújt, éppen a tárt kapuban, két legényecskével csombolygott a nagyapja. Afféle suhancos fiúk voltak, akik fél lábbal már beléptek a felnőttek kapuján. Az egyik a tanács ügyes-bajos hírnöke volt; s a másik az állatorvos apródja, ki a lovakat és a felhőket egyaránt hajtotta. Virágos pálca volt mind a kettőnek a kezében, nyilván művirágos pálca; s a pálcákon szalagok is fityegtek, a hírnökén piros szalag, s az apródné tarka.

— Mit akarnak? — szólt oda Tézi.

— Jöttek — mondta az öreg.

— De mit akarnak?!

A hírnök felemelte a pálcát, és meglöbegtatta rajta a piros pántlikát.

— Magasztos küldetés! — rikkantotta.

S az apród is, hogy a tiszte csorbát ne szenvedjen, szintén lobogtatni kezdte a tarka szalagot, s melléje énekelte:

„Szép kis állat a cica,
de még szebb lány Katica.”

Látszott, hogy már ittak, s kotyogósok.

Már élesen szólt oda a lány:

— De mi a cifra nyavalyát akarnak?!

— Magasztos!

— Lelket belé! — mondta rá az apród.

S abban a pillantásban, sittyenve a Tézi füle mellett, a vadgalamb kirepült az ablakon.

— No, gyertek bé! — mondta az öreg a fiúknak.

S megindultak, látta Tézi. És látta azt is, a cifra pálcákról, hogy valakinek valahova lakodalmat hívnak. Kinek, s hova? A bizonyosság, mint a nyúl, még bokorban volt, csak a bokor leveles ágai rezegtek. Az ő vérében is szellő motozott, s meg-megfutamlott az a szellő. Közben kiöntötte a vadgalamb magvait a hóra, s az ablakot betette. Megigazította magán a ruhát. Érezte, hogy a két keble melegen megsajdul, s hogy feszül a dereka.

Átlépett a másik szobába, s az ajtóval szemben megállt. Alig várt valamit, a pántlikás fiúk beléptek, s mögöttük a nagyapja. Egy-egy pillantással szemrevette a fiúkat, akik vigyázattal előre dőögtek, s akikben az ital, szinte valóságosan, meg-meglottyant minden dőcenesre. A piros szalagos, aki jobbról állt, kigyúlt arcával maga is piros volt; s a tarka szalagos maga is tarka, mert hiszen a tojásdad arca tele volt szeplővel.

Végre, s valahogy, állást vettek Tézi előtt; de mintha sóhajtozott volna alattuk a föld, enyhe-puhán még akkor is topogtak. De aztán, mind a ketten, egyszerre hátranéztek, hogy a gazda vajon ott van-e.

— Mondjátok, mondjátok! — biztatta őket az öreg.

Erre a követ, akinek szalagja-arca piros volt, s aki valamivel mégis több idősnak látszott, a virágos pálcát fölemelte, s szólani kezdett. Hanem a mondóka, mely lakodalomba hívta a háziakat, a szívélyes tiszteletet nehezen csepegtette, mert a szavak ugráltak, mint a bolha, s a szószóló nehezen fogdosta őket. Pedig a másik ifjú, a tarka-szeplős, igyekezett derekasan segíteni neki, mert a pálcájával mindegyre megkoppintotta a földet, s olyankor mindig rikkantott egyet, mondván:

— Lelket belé!

De aztán, ha nehezen is, a beszédnek mégis fület-farkat kanyarított a követ, csak éppen a szívet felejtette ki belőle. Vagyis azt, hogy kicsoda akar egybekelni, s kivel.

— Hát a vőlegény, az kicsoda? — kérdezte Tézi.

— Hát nem mondtam?! — bambult a követ.

— Nem.

— Az hogy eshetik?

Az apród ismét koppintott, s pótlólag kivágta:

— Kolokán Ferenc.

— Titkár az állati tenyésztésben — kapott észbe a követ.

Szúrós fénybe tömörült a Tézi szeme.

— Ki a hajadon? — kérdezte.

— Csüdi Katalin — mondta a fiú.

Erre még inkább összehúzta Tézi a szemét; aztán lassú mozdulattal, mint a ragadozó, a két kezével a két virágos pálcá felé közelített; s amikor egészen közel volt a pálcákhoz, egy villanó mozdulattal a markába ragadta, reccsenve kettőbe törte mind a kettőt, s a földre vetette. S élesen így szólt:

— Csüdi haza!

Az öreg Tima felszedte a törött pálcákat, kézbe adta s mutatta is a fiúknak, hogy gyerünk kifelé. Amikor kimentek, gyöngéden átölelte a lányt, bevezette a nagy szobába, s a pamlag előtt puha meleg szóval mondta neki:

— Feküdj le, virágszálam.

A szeme olyan volt, mint a harmatos mogyoró.

— Nyugodj meg, hamar itthon leszek — tette még hozzá.

Aztán, egy kicsit imbolyogva, kiment a házból. S künn a havas úton, amikor utolérte a fiúkat, a két oldalára maga mellé vette őket, s így szólt:

— Ami történt, nem történt.

— Ki is hinné! — togyogott a követ.

— Senki — mondta a másik.

— Nohát — folytatta az öreg. — Vágunk más pálcát, kettőt szépet, s a köntöst azokra tesszük.

A kis legények hümmögtek, hogy jó lesz, de nem járt a szemük, hogy az erdős-cíheres útmentén megfelelő ágak hol kínálkoznának. Kerülgetés nélkül taposták mentükben a havat, mely félbe-szerbe takarta az utat. Ahol ugyanis célba vehette a nap, ott már kásásra rokkant; s ahol pedig árnyékos helyen feküdt, ott szűz épségben hivalgott. Igyekezett a déli szellő is segíteni a napnak, de ha tilosba lebbent a lombok alá, a fák és a bokrok lehűtötték mindjárt, hogy védjék a szűz havat.

— Hát akkor megállunk — mondta az öreg Tima.

Kérdőjel bóbiskolt a fiúk szemében, ahogy megálltak, s fáradtan szundikált az értelem is az arcukon. Úgy látszik, az ital bogáncsot hajtott az agyukban, mely egy kicsit meg is penészedett, amikor Tézi megijesztette őket.

— Milyen állat a cica? — kérdezte az öreg.

— Egerész... — mondta a nagyobbik.

— Nem, nem.

A szeplős, a kisebbik, aki a kapuban énekli vala is a dalt, boldogan elvigyorodott.

— Szép kis állat! — mondta.

— S hát Katica? — folytatta az öreg.

— Még szebb!

— Csüdi szép! — kurjantott a követ.

Fölébredtek egészen a bugyuta mulatságban; s mivel látta az öreg Tima, hogy most egeret is lehetne fogatni velük, egy ágas-bogas fa alá irányította őket, hogy ott a hóban mosakodjanak meg. S amíg a fiúk porozták magukat a hóval és darabosan óbégattak, addig ő egy mogyoróbokornak két alkalmas ágát pálcának levágta.

— Mehetünk — mondta.

A két fiút nagyjából helyremosta a hó, s a törött pálcákról, menet közben, a művirágokat és a szalagokat átruházták az újakra. Így aztán, észben és jelvényben egyaránt, megfrissülve értek a faluba, mely az erdei tanyától, töretlen menetben, félóra járásra volt, vagyis kilométerben három s még valamicske.

Egyenesen a tanácsházára tartottak; s bár szombati nap volt, az ifjú küldöttek semmi kételyt nem mutattak abban, hogy Kolokán Ferencet ott fogják találni. Közrefogták hát az öreg Timát, aki úgy lépett bé a kapun s haladt az ajtó felé, gondjának igájában, mint egy öreg téli szarvas, kit a pántlikás pálcákkal az erdőn fogott ez a két fiú. Lát-

hatólag várta is Kolokán az ifjú lakodalmi szervezőket, de amikor megpillantotta közöttük az öreget, egy pillanatra minden egyebet elfelejtett.

— Hü-há! — emelte fel a két kezét.

De az öreg Tima csak ennyit mondott:

— Jó napot, öcsém.

Ha már megmozdult, a kerék, kezét is fogtak mindjárt; de a kézfogás után, még melegiben, Kolokán visszalépett a maga ügyének hajlékába, s megkérdezte a hívogató legényeket:

— Minden rendben van?

— Eddig.

Kacsintott egyet az öreg felé, s így folytatta:

— Hát Bajkó Timotheust és a családját meghívtátok?

— Ah-jaj!

Ezzel el is engedte mindjárt a derék és magasztos legényeket, s mosolygva tekintett az öreg Timára. Nem lehetett azonban tudni, hogy a ritka perc finom vásznán gyöngyház gomb volt-e ez a mosolygás, vagy pedig csak afféle mindennapi kellék. Könnyen lehetett hétköznapi járulék is, mert Kolokánnak olyan szeme volt, mint egy nagyeros kamasz kutyának, amelyik ha iromba mőson is, de mindig játszadozni akar. A nyírott bodor haja is dős állati gyapjúbozót volt, s nagy hosszú lábai nyilván árkon-bokron szerettek volna mindig járni. Két tenyere egy-egy lapátnak is beillett volna; a két arc-csontja kiállott egy kicsit, de az álla nem volt erős. Úgy, ahogy volt: tagbaszakadt erejével és mosolygós lomhaságával, inkábbbat nyugalmat árasztott, akár maga a természet; csakhogy a természet nyugalma sem mindig sátoros ünnep.

— Üljön le, Tima bácsi! — mondta.

— Egy kicsit, köszönöm — s leült az öreg.

Kolokánnak Tézi járt az eszében, mint a földnek a virág, mely ugyan kábító és mérges is, de a föld rögei nem tudják feledni; s Timotheus a tehenet látta, mely a szeme előtt szikkad ki a világból.

— Rég nem láttuk egymást — tünődött el Kolokán.

— Egy éve, s egy hete.

— Fut az idő!

— S nem fárad el.

Gondolta Kolokán Ferenc, hogy el tudnának így sokáig beszélgetni, akár ősszel két diófa, amelyről le-lepottyán néha egy szem dió. De hát a diónál jobb volna tudni, hogy miképpen virít a kábító virágszál.

— Aztán a lakodalomba elvárom magukat, Tima bácsi.

— Mikor lesz?

— Hát nem mondták azok a mihasznák?

— Rossz már a rosta, hamar kiesik belőle a búzaszem.

— Szombaton, mához egy hét.

— Addig még van idő.

Látta Kolokán, hogy az öreg számára borongós felhő most ez a dolog. Nyilván a bozótban ott ül valami fekete madár, s talán oda is költött; vagy az is lehet, ki tudja, hogy valaki fonja a kerítést a lány körül. Fájna neki, a szíve megszorult. De a másik percben már a szívére piritott, hogy elég legyen a haszontalanságból, mert egy hét múlva, a tisztesség módján, meg kell házasodni.

— Vagy talán csillag van a ház fölött? — annyit mégis kérdezett.

Értette az öreg Tima, hogy nem a szent lelket nyomozza Kolokán Firkó, hanem valaki széptevő legényre gondol. Az öreg azonban, az adott szó szerint, egészen úgy tett, mintha Tézi nem is léteznék.

— Vizkereszt van — mondta.

Kolokán is megértette ebből, hogy azt a csillagot, amit ő kért, vagyis a szerelem csillagát, hát azt ügyesen elmellőzte az öreg; de helyette, ájtatos módon, a napkeleti bölcsek csillagával válaszolt. Node, a tarka mindenségét, hát ilyen ez a vén Timotheus: megszokta az erdő világát, s még az utálló bokrok között is úgy tud elmenni, hogy nem mozdulnak a lombok. Fene ügyes és mindent palástol, s az ember csak berzenkedik, hogy a mondásait fejtegetni kell.

A nagy hosszú lábát, a jobbat, a bal térdére vetette, s egyenesebbre ült a széken.

— Hozzám jött? — kérdezte.

— Magához, ha nem terhelném — mondta az öreg.

— Állat?

— Fehér marha.

— Egy tehene van, úgy tudom.

Puhán és nagyon enyhén, bólogatni kezdett az öreg Tima, s úgy mondta:

— Egy. Az az egy, amelyiknek a tejéből, azon a Szilveszteren is, et-tük volt a madártejet.

— Rég volt.

— Rég, a téhenen is látszik.

— Kiöregedett?

— A szellő is, ha megerőlteti magát, fel tudná dönteni.

— Nem eszik?

— Nem.

— Miért?

— Nincs mit.

Elvagyorodott Kolokán Ferenc, s a jobb lábfeje, mint a lappancs, tátozott néhányat a padló fölött.

— Süttessen neki tortát, van kivel — mondta.

Mintha szálltában érdes falevél ütődött volna a szemének, úgy pillantott egyet az öreg. De a szót, ahogy kimondta, Kolokán is megbánta rögtön. Érezte, hogy bárdolatlan volt, ami nem természete. De hát az a vad lány a hibás, akinek a tengerszeme átfúrta az elmúlt esztendő, mint az ingerlő csipke-párát. S ha átfúrta?! Akkor sem lehet a lányt okul odavetni, s az ő igézetével takargatni a bűnt, mely a szerelem és a hiúság keverékéből buggyant elő.

Nagy lapát-kezelével megérintette az öregnek a vállát, s így szólt:

— Csak tréfa volt, nohát.

— Az bír meg a legtöbbet, a tréfa ága — mondta az öreg.

— Akkor a téhént is oda kéne tenni.

— Oda, a közösbe.

Bólogatott Kolokán, hogy bizony, bizony; s majd így folytatta:

— Ősszel még lehetett volna, talán.

— Ami most van, az most van.

— Ez a baj.

— Egy kicsike nyíláson is beférne, olyan sovány.

Csücsörített Kolokán, mintha kökényt evett volna; s mint az óra ingája, lassan és egyenletesen úgy kezdett járni a feje.

— Nincs, nincs.

— Mi nincs?

— Létszám.

— Akkor levágatom.

— Tilos!

— Akkor takarmányt adjanak, pénzért.

— Inkább cukrot kérjen.

Elnémult az öreg Timotheus. A nyelvét csombolygatta bent a szájában, hogy ki ne köpje valahogy ezt a keserűséget. Meleg köd szitált az agyában, s megfakult a látása is egy kicsit. De aztán, ha így van, így van: nyelt egyet, s elgondolkozva felállt. Mondott valamit, amire időteltével sem tudott visszaemlékezni; s talán kezét is fogott Kolokánnal. Mentiben az ajtó felé, nyilván akarata s tudta nélkül, a jobb kezén morzsolgatta az ujjait, mintha onnét, az ujjai közül, hiányzanék valami. De az agyát egyedül a tehén sorsa ülte meg; a keserű gond és a szükség, hogy egy hasznos állatnak haszontalanul kell elpusztulnia.

Az ajtóból még visszafordult.

— Akkor egyék meg a farkasok — mondta.

— Az istállóban?

— Kikötöm az erdőben egy fához.

— Megbüntetik!

— Kicsoda?!

Kolokán Ferenc megvonta a vállát, mintha nem tudná, vagy nem akarná tudni, hogy valóban kicsoda bünteti meg az olyan gazdát, aki a farkasokkal eteti meg a tehenét. S miközben ezen tűnődött, néhány pillanatig, az öreg Tima összevonta a szemöldökét, s így szólt:

— Hacsak az Isten nem.

S azzal elment.

Künn az úton is, ahogy gondba merülve mendegélt, a jobb kezén morzsolódtak puhán az ujjai. Valami afféle dolog volt ez, mint a bog a zsebkendőn, amikor egy didergető ködfoltocska ült a gondolaton, hogy a zsebkendőre miért is kötötték azt a bogot. Meleg volt a ködfolt, s tűnékeny párákat virágozott. Hajladozott, játszott; s addig hamiskodott, amíg félrevezette az öreg Timát, aki megállt a suszter előtt.

S bément.

— Hát hol van a műhely, mester uram? — tekintett széjjel.

— Volt, nincs — mondta a mester.

— Akkor maga is mesében él.

— Abban.

Mint tisztos embert, aki ritka vendég is volt a faluban, a suszter leültette az öreget, s nyájasan dicsérte az erdei remeteéletet, amit, hej, de sokan irigyelnek. Aztán megkérdezte tőle, hogy lenne-e valamire szüksége, ha megvolna a műhely.

— Kopik a bakancs — mondta az öreg.

A mester mindjárt eléje térdelt, s megvizsgálta a lábbelit. Azt mondta, hogy egy szót sem lehet szólni, mert ez a bakancs néhány évet még kiszolgál. Egy sarok-vasat lehetne ugyan tenni a sarkára, s az orrára is egy kisebbet, mert azok igen kímélik a lábbelit.

— Otthon számigáltam is, hogy az kéne — szolt az öreg. — De most, menet hazafelé, alig-alig jutott eszembe, hogy mit is akartam.

— Mert kopik az emlékezet is — mondta a mester.

Nem esett jól az öreg Timotheusnak, hogy az eszét kopással mentegeti a suszter; mert hát, tudja azt az erdő apraja-nagyja, tudja a zsu-gorodott gazdaság, s tudja maga Tézi is, hogy az ő értelme még pontosan fungál. Csak ez a Firkó, s a tehénre vicsorgó farkasok, hát ezek egy kicsit bodrozódnak az agyában.

Bólogatva ezen időzött, miközben a mester, a maradékból, a bakancs sarkára fölverte a vasat, mely az újhoidat formázta, s a talp orrára is azt a görbe nagy vas-babszemet.

— No, aztán a jégen ügyeljen! — mondta a mester.

Vagy hallotta az öreg az intelmet, vagy nem, de nem válaszolt. Inkábbat úgy lehetett mégis, hogy a fa mellett elrepült a madár; s az nem is csoda, mert a fa egyik ágán, vagyis az öreg jobb kezén, az őt ujj ismét kereségt valomit.

S forgolódva, ügyelgette is maga körül a helyet Timotheus.

— Mit keres? — kérdezte a mester.

— A botot.

— Miféle botot?

— A vadmeggyfa botot.

— Ide semmi botot nem hozott.

— Nem hoztam volna?!

— Nem.

A homlokát ráncba szedte az öreg Tima, s egyhelyben állva és moz-dulatlanul, úgy kezdett gondolkozni azon, hogy miképpen is van ez a dolog. Hazulról elhozta a vad botot, annyi bizonyos. Aztán elment Kolokánhoz, s úgy képzik előtte, mintha ott nála, amikor leültette Firkó, mintha akkor odatámasztotta volna az asztalhoz. Úgy kellett lennie, mert Kolokántól eljövet, s künn az úton is, üresnek érezte a jobb kezét. Úgyhát azért bizseregtek az ujjai! S nem azért, hogy a bakancsra vasat veressen. De jó, hogy veretett, s azt egyedül a meggyfa botnak köszönheti, mert ha vele lesz vala a bot, akkor nem bizseregtek volna az ujjai s nem késztetik vala az emlékezetit, hogy ami néha-néha csak motoszkált benne, a bakancsra vasat veressen.

Az arca nyugalomba enyhült, s a szeme kivirradt.

— Ott felejtettem.

— Hol?

— Kolokánnál, az irodán.

— Menjen vissza érte.

Megparázslott az öreg szeme, az elszántság és a rettenet izzott benne.

— Én oda többet nem! — mondta.

S azzal elindult hazafelé.

Csípött a szél; s a felhőket, melyek már csak imitt-amott ögyelegtek, keletről nyugatra kergette. Délidőben ahol olvadt a hó, erecskék sírdogáltak, de a tócsák nyugvó vizén, csipke-fodrosan már körmödött a jég. Csend volt mindenfelé a futkosó állatok és a madarak rejtőzködtek a szél forrása lassan északra húzódtott s egyre bátorodott a hideg.

Alkony pillogott, mire az öreg hazaért.

— Rossz kedve van, atyó! — mondta Tézi.

— Nincs jó — szól az öreg.

— Megfújta a szél?

— Meg; kívül-belül.

A kutya vigye el, gondolta a lány, hát ilyen még nem volt. Mert ez nem afféle őszi borongás, amilyen az öreget is megszállta néha; s nem is pajmolódás, ami szintén megesett. Megátalkodott dolog ez, úgy látszik. Mintha nem a lombot, s nem is az ágakat, hanem a gyökeret támadta volna meg valami. Ha nem így volna, legalább egy kicsit szomorkás derű lenne az arcán. Ahogy máskor is volt, ha borongás közben vagy a duzzogás fodrai közt ő kedvesen ránevetett atyóra. Mint most. Mert vidáman ránevetett; s másmből is láthatta, hogy az öröm szivárványszíneiben várta őt.

— Meleggel vártam — szól is a lány.

— Köszönöm.

— Azt a téli ujjast, azt hadd vegyem le hát magáról.

— Ne vedd le.

— Fázik?

— Kimegyek mindjárt az istállóba.

Hát ez is furcsa, rögvest kimenni az istállóba. Mintha azok a birkák, s a tehén is, elepednének utána.

— Aadtam nekik enni — mondta Tézi.

— Nem azért.

— Hát?

— Más egyéb miatt.

Lappangott valami, érezte a lány. De mi lehet az a rejtélyes dolog? Odaadta volna Csákót csakugyan a közösbe, ahogy szándékolta? Hát Istenem, sajnálja az ember, hogyne sajnálná; de hát jobb lesz a tehénnek ott, mért ebben az istállóban éhen felfordul hamarosan.

— A teát sem issza meg?

— Látod, azt megiszom.

Odament az öreg az asztalhoz, leült, és a sapkáját az ölébe tette.

— Kopog a bakancsa! — mondta Tézi.

— Vasat verettem rá — felelt az öreg.

Csodálkozott a lány, hogy a nagyapjának mi jutott eszibe, olyan egyszerre. Azelőtt, bezzeg, még azt sem vette észre, ha a könyöke kibújt az ujjasból. S most vasat veretni! S éppen télen, amikor síkosra fagy az út és az eszterháj alatt mindenütt a csepegés!

Hát valami történt.

— Egy kicsi pálinkát ne töltsék a teába?

— Töltsél, virágom. De áfonyát, feketét.

Töltött, s maga is leült a nagyapja mellé. Mosolyogva nézte az öreget, hadd enyhítene rajta valamicskét; de belül remegett, mint szellőben a gyertyaláng. Ökölbe szorította a kezét, s a mosoly mögött egyre csak azt mondogatta magában, hogy erős légy, Tézi; amíg csak bírod, erős légy!

— Hozd ki a kolompot! — szól az öreg.

A lány azt hitte, hogy nem hallja jól.

— A kolompot?!

— Azt, a régit; bent van a nagy szobában.

Hát ez is, miféle beszéd!, gondolta Tézi. Hiszen tudja ő jól, hogy hol vannak a kolompok; s egyéb. Amikor hatvanban is, böjt időben,

kicsi borjú született, akkor is ő adta elé a vasgolyót, amit megtüzesítettek, hogy a tehén számára zabot pörköljenek véle. Vagy ha kellett, bármikor is, például egy patkószeg, akkor bizony nála nélkül nem volt patkószeg, mert a nagyapja, amikor efféliket eltett valahova, akkor elábrándozta a dughelyet.

De nem szólt, hanem kihozta a kolompot.

— Ez az?

— Ez, virágom, ez.

— Minek kell?

Az öreg nem felelt, hanem a baljával megfogta gyöngéden a kolompot, vigyázattal fölemelte s a jobb kezének két ujjával közrecsípte a kolomp ütőjét, hogy meg ne szólaljon. Így nézegette egy ideig, s aztán letette.

— Még apámtól maradt — mondta.

— Akkor dédkolomp, nekem! — nevetett Tézi.

— Csak abban az időben lant volt a neve.

— Igen, mert a lantot is nyakban hordták a lantosok.

— Miféle lantosok?

— Hát akik a hősi énekeket énekelték.

Az öreg Timotheus bólogatott, s majd úgy kezdett pillogni, mint aki útját akarja állni a könnynek, ha netalán elő akarna buggyanni.

— Ez is fog olyant sírni — mondta.

— Milyent, apóka?

— Hát olyan hősi éneket.

— Miről, ugyan?! — kérdezte a lány.

— Csákóról, s a farkasokról — mondta az öreg.

Tézi rögtön felállt, olyan nyugtalan lett. Most már biztosan tudta, hogy odabent a faluban valami váratlan dolog történt. Vagy a szél nagyon megfújta atyónak az agyát, s most feketén bólogatnak a gondolatai. Lépett ide-oda néhányat, mint aki nem találja nyugalma helyét; majd, szinte szökkenve, ott termett a nagyapja mellett, kinek a fejét, két meleg tenyerével, följebb emelte, s mélyen a szemébe nézett.

— Nem kellett nekik a tehén? — kérdezte.

— Nem kellett — mondta az öreg.

— S most a farkasoknak akarja adni?!

Az öreg Tima felállt; s ami olyan ritkán történt meg vele, valahol legbelül megborzongott. A téli széltől talán, melynek az éle hegyesen pengett odakünn, s néha behallatszott; vagy a didergető emberi érzettől, mely a zugaiból kezdett előbújni; avagy attól, meglehet, hogy ez a gyerek nemcsak félszóból tudja az egészet, hanem szójelzés nélkül is látja a gondolatokat.

— Rákötöm azt a kolompot — mondta.

— Aztán?!

— S őt magát egy fához kötöm, az erdőszélen.

— És aztán?!

— Várjuk, hogy mikor zokog a lant.

A csendben megállt a szó, s merőn nézték egymást. Az elszántság és a fájdalom vegyülve ült az öreg szemében, s a lányéban valami nagypénteki könyörgés. Aztán, váratlanul, a vén Timotheus megrázta

a kolompot, melynek a hangja olyan volt, mintha gyorsan-gyorsan göröngyöket dobáltak volna a koporsóra.

Tézi, mintha a hang leütötte volna, az asztalra borult.

— Akkor így fog szólni — mondta az öreg.

— De az Isten fülét nem lehet bédugni! — szólt borultából a lány.

Az öreg Tima, mint a tüzes jégdarabtól, úgy hökkent meg a szótól. De megkeményítette magát, s így szólt:

— Tudtával történik.

S kiment a szobából.

Már este volt egészen, mogorva este. Északról fújt a szél. Hegyesen szaladt ki az erdőből, sittyenve néha, s az udvaron meg-megállt s gyorsan táncolt egy cseppet, mint az ördög. Felhő semmi nem volt. A csillagok fényesen lüktettek, s a hold, mely a sarlóját már felinél többre megtöltötte, az égbolt teteje felé úszott a csillagos tengerben. Látszottak az erdei fák is, a szélen még a faágak is, melyeket megült a hó; de beljebb csak úgy látszottak, mint a változatos fekete vonalak, s még beljebb settenkedve csupán. Hanem a jégcsapok, azok szinte tündökölve fityegtek, a zsindeyes ház eszterhájáról éppen úgy, mint a csűr zsupfedelének lekonyult és karmos szalmájáról.

Egyszer-kétszer, de csak szomorú szelídséggel, szólt a kolomp.

— Most vezeti! — mondta Tézi.

De a fejét nem emelte fel.

Akkor is úgy ült, két karjára bújva az asztalon, amikor a nagyapja visszajött. Söhajtott egyet az öreg, olyanformán valahogy, mintha őszi avar alól sohajtott volna. De nem szólt, csak a sapkáját az asztal sarkára tette, s a téli ujjasát a szék támlájára borította. S akkor leült, szemben a lánnyal.

Egy ideig csend volt.

— A sapkát nem a fogásra tette? — kérdezte Tézi.

Az öreg Timotheusnak ugrált a szeme, hogy ez a lány bújva is lát.

— Sem a kabátot?! — szólt Tézi ismét.

Mivel az öreg akkor sem adott semmi hangot, a lány felemelte a fejét, s olyan kutatva nézte a nagyapját, mintha nem is ismerte volna eleddig. S valahogy úgy is volt, mert egyszerre vén lett Timotheus. Bozontos szemöldöke alatt fénytelenül kuksolt a szeme, a szomorúság füstjében meghúzódott az arca, s az orra megnőtt.

— Virrasztunk — mondta az öreg.

— Legalább csak ennyit — szólt a lány.

Künn morgolódt a szél, s néha sivalkodott is az ablakok alatt. Duruzsolt a csendben a tűz, s ők mind a ketten azon tűnődtek, hogy miért kell annak történnie, ami történik. Az öreg Timát semmi kétség nem környékezte: ennek így kell lennie, mert a szükség törvényt szab, amit be kell tölteni. Lám, ő betölti; s a farkasok is be fogják tölteni, mert nekik az első hó és a didergető szél mindig parancsol; s ha parancsol, akkor jönni fognak, mert a juhok miatt ismerik a tanyát, s a kolomp is a tehénen, ha izeg-mozog a hidegben, majd megszólal néha.

Így bizonykodott magában az öreg, de a lány gondolatainak egy kicsit más szövése volt, mert ő az élet duzzadó gyümölcse volt. Idejében takarmányt kellett volna szerezni, vagy lopni, ha kell. S ha nem tette a gazda, akkor miért nem gyűjtöttek gombát, mézgas fakérget,

vagy egyebet bármit, amit éhségében megeszik az állat. De ha így van, most már így van. Úgysem jönnek el a farkasok, mert üzekednek ilyenkor; s ha eljőnnének, a napkeleti bölcsek akkor is őrzik a tehenet.

Egy kicsit meg is vigasztalódott.

— Tölts pálinkát! — mondta az öreg.

— Töltök, apókám — felelte a lány.

— Magadnak is.

— Áfonyát?

— Nekem vadmeggyet, vérszínűt.

Tézi töltött, de magának csak egy cseppet, s azt is a nagyapja kedviért. Koccintottak is, bár kettejük között ez nem volt szokásban. S ahogy a poharacskák fölött egymásra néztek, mind a ketten érezték, hogy a lélek lebegésében és illatában, az idők végezetéig, ezen a földön és a nagy úrbeli létben, együvé tartoznak.

Az öreg Timotheus felhajtotta a vérszínű vadmeggyet, minek a nevében és az ízében már ott settenkedett a meggyfa bot. Kevés ideig gondolkozott, hogy mondja-e, vagy ne mondja, de aztán úgy vélte, hogy ennek a gyerekeknek mindent tudnia kell.

— Bottal mentem volt el — szólott tehát.

— A vadmeggyfa bottal — mondta Tézi.

— Azzal.

— S üres kézzel jött haza.

— Úgy.

Intett a lánynak, hogy töltsön ismét a poharába; s miközben Tézi töltött, ő a Kolokán nevét rágta, mert szerette volna lenyelni. De ha már ennyit kimondott, ki kellett mondania a többi is.

— Firkónál felejtettem.

— Fenét!? — villant meg a lány.

S a szóval együtt maga is villanva állt fel. Lába-dereka harciasra feszült, s a szeme is indulatra pattant. De a másik percben már észrevette magát, s nehogy gyanúba essék a nagyapja előtt, erős fegyelmet borított az indulatra, s visszaült az asztal mellé. Szúrósan elnevette magát, s így szólt:

— Talán nem eszi meg a botot.

— Ellenkezőleg.

— Csinál melléje egyet?

— Nem.

— Hát?

— Elhozza.

Tézi felugrott, mintha parázs hullott volna reá; de éppen akkor a kolomp hangja, akár a patak futó vizén sorjában a buborék, beúszott a szobába. S a lány, egyszerre mint a görcs, mozdulatába merevült.

Feszülten figyeltek.

— Csak hívogat — mondta az öreg.

Tézit a szó feloldotta rögtön; s benne a vér, mely az előbb szinte megállt, az indulat útján nekiszabadult ismét.

— Elhozza a botot?! — folytatta ingerülten.

— Úgy hiszem — felelte az öreg.

— S ugyan mikor?!

— Alkalmas időben.

Mint a vadkecske, ha széles és mély a szakadék, amelyet át akar ugrani, úgy topogott egy ideig a lány; majd gyors léptekkel bement a nagy szobába, s a nyitott ajtón onnét kiáltotta vissza:

— A nyavalyás!

Szelesen a pamlagra feküdt, ami azt akarta nyilván jelenteni, hogy ha nincsen meggyfa bot, adjon isten jót neki, mert van másféle bot elegendő, s talán azt is akarta jelenteni, hogy nem áll jót magáért, ha Kolokán ide merészeli dugni az orrát. Fektében az egyik lábát lelógatta a deszka-padlóra, melyet a piros papucs sarkával ütögetett. Egyre gyorsabban kopogtatta a padlót, majd hirtelen felugrott, és sebes léptekkel kiment a nagyapjához.

— Belédőfök én, csak jöjjön ide! — mondta fenyegetőn. — Szemmel is belédőfök, s szóval is belédőfök! Mit gondol az a nyavalyás?! Úgy kell feleségül kérni valakit, hogy gyere, s kész? Hát kiskutyá vagyok én, akinek csak füttyenteni kell? Adj meg a módját, ha lélek van benne, s izzadjon vért! A nyavalyás!

Ismét bekattogott a szobába, s megint lefeküdt. Izgett-mozgott, kalimpált a lábaival, s közben énekelni kezdett:

„Szép kis állat a cica,
de még szebb lány Katica.”
Csüdi Katica!

A tüskés rózsabokor levelén nagyon rajta lehetett Csüdi Katica, mert a neve után rögtön felugrott, s ismét kiviharzott a nagyapjához.

Már remegett, ahogy füsttel-lánggal elkezdte újból:

— A parázna! Mohón bekapni egy szüzet, az jó lett volna, bezzeg! Csakhogy nekem lelkem is van, minek az illatát előbb szagolgatni kell! De ő a rózsát egyszerre le akarta harapni! S amikor a tüskék megszurták, szépen elkullogott! Most pedig a pántlikás fullajtárjait ideküldi, hogy menjünk el a lakodalmára! Hogyne! Csakhogy mi nem csüdizünk!

Sírva fakadt.

— Nem megyünk, nem; nyugodj meg... — mondta az öreg.

Aztán gyöngéden leültette a lányt, magával szemben, az asztal mellé, ahol Tézi a két karjára bújtt, egész testében remegett, s a homlokán és a halántékán a verejték is kigyöngyözött.

— Látod, látod... — mondta az öreg.

A lány rögtön felemelte a fejét.

— Mit látok?! — kérdezte pattogva.

— Nem tartod bé, amit a doktor mondott, a nyugalmat.

— Egyebet is mondott.

— Azt, hogy szép vagy, mint egy virágszál.

— No látja!

S már nevetett Tézi, mint futó eső után a tavaszi nap; s hogy a nagyapját is magához vidítsa, töltött a poharába. Az öreg megnézte a faliorát, mely a rózsás arca alatt ingával járt; aztán visszaült a helyére, felemelte a poharat, s azt mondta:

— Éjfél van, kezdődik vízkereszt.

Felhajtotta a kevéske vérszínű italt, s így folytatta:

— Olvasd el a vízkeresztű Isteni Söhajtást.

A belső szobából kihozott Tézi egy kicsi könyvet, s felütötte. Amíg keresgélte a Sójajtást, az öreg kényelembe fészkelődött a széken, s a szemét lehunyta, hogy ímcsak, a föld várja az esőt.

A lány pedig olvasta:

— „Úristen, ki a mai napon egyszülött fiadat csillag vezérlete alatt mutattad meg a pogányoknak, add kérünk, hogy akik téged már megismertünk a hitből, arcodnak színről-színre való látására eljuthassunk.”

Elhallgatott.

Az öreg Timotheus mozdulatlanul ült, megenyhült arccal. Talán az álom párája ráközelgett, gondolta Tézi, s nesztelenül felállt, hogy a könyvet visszavigye a nagy szobába. De csak egyet ha lépett, amikor az öreg, halk és messzi hangon megszólalt:

— Olvasd a vízkereszti evangéliumot is, Máté szerint.

A lány visszaült a helyére és a nagy csendben, mintha csak sóhajtaná a szavakat, olvasni kezdte az evangéliumot. De amikor odáig jutott, hogy Heródes a napkeleti bölcséktől tudakolá a csillag idejét, akkor a nagyapjára emelte a szemét, aki nagy egészséggel és kövéren lélegzett.

— Hallja? — kérdezte Tézi puhán.

Az öreg nem felelt, mert a szent mese mellett, mint az öreg gyermek, szépen elaludt.

A lány bement a nagy szobába, s a könyvecskét a helyére tette. Lassan járt a mély csendben; s a fény is csak derengett, mert a nyitott ajtón keresztül csupán a lámpa világított be, s a hó az ablakokon át. Mint a színes hal a puha vízben, ide-oda úszkált a szobában. Tele volt különös érzetekkel, melyek édesen borzongatták, de szorongatták is a félelem hullámaival. A magas vetett-ágyban, mely az esküvőre várt, megvizsgálta a kilenc párnát, s a puha takarókat; s számba vette a bútorokat is, melyek mind emlékekkel voltak bevonva. Közben-közben, mint a vadkecske az incselkedő patakra, oda járt a tükör elé, melyben a szeme óriási gyöngy gyanánt csillogott. A nyelvét is, a tükör előtt, ki-kinyújtotta néha és hajlongatva kavargatta, mint a pajkos üsző, amikor sőt nyal; s végül a ruháját is megbontotta és édes pironkodással nézte, hogy a lámpa messzi sárga fénye s kívülről a hószín miképpen cirmoskodik rajta, s nagy-fesztes keblein hogyan olvad halvány aranyba.

Aztán a pamlagra heveredett.

Az idő folyt, s folydogált az incselkedő patak is, melynek a vize emlékeket libegtetett, szavakat és szemvillanásokat, fel-felbukkanó piros vágyakat, firkoló szándékot és hímszagú gerjedelmet, mely feléje harapódzott, mint a tűz.

Lázban pihegett.

S már nem tudta, hogy ébren álmodozik-e vagy az álom kapujában fekszik; csak elsüllyedt minden a csendben, egyedül a falóra ketyegett, melynek a hangjára, két-három ketyenés után, csupán az öreg Timotheus válaszolt, kövér lélegzettel.

Hajnal felé járhatott az idő.

Aludtak a napkeleti bölcsék is nyilván, ámbár ideje volt már, hogy induljanak tovább. Poros lábbal szenderegtek a csillagos ég alatt, de

aztán úgy tűnt, mintha csengővel angyal jött volna, s az angyal fülükbe rázta volna a csengőt, hogy serkenjenek és menjenek.

Tézi felriadt.

S abban a pillanatban a csengőből kolomp lett, amely csakugyan szólt. A csendet darabokra tördelte, úgy jajgatott; s mintha valami tompa bőgés is morgott volna, s ágak ropogtak volna.

— Apó! — kiáltotta.

Gyorsan a vállára kapott egy nagy hárászkendőt, s hamar kikopogott a nagyapjához, kinek a vállát megmozgatta.

— Bőg a kolomp, apóka! — mondta a fülbe.

— Mi bőg?! — pillogott az öreg.

— A kolomp.

— Hát a tehén?

— Az is, úgy hallottam.

Lassan a székből fölkelt az öreg Timotheus, a szék támlájáról magára öltötte az ujjast, s az asztal sarkáról a fejébe tette a sapkát. Aztán vette a hosszú nyelvű baltát, mellyel a száraz ágakat szokta a fákról levagdosni, s így szólt:

— Gyere, megnézzük.

Az ajtóban egy percre mégis megállt, s azon gondolkozott, hogy vajon nem volna-e jobb, ha Tézi bent maradna a házban. Onnét is kinézhetne, ha éppen nem riad, a nagy szoba egyes ablakán, mely a házvégi falon van, a keleti részen.

— Mégis maradj bent — mondta.

— Gyávítani akar?! — ütközött meg a lány.

— Akkor gyere!

Lassan mentek, s nagy vigyázattal; elől az öreg, s a sarkában a lány. Le a négy garádicson, melynek a tölgyfája sárga-lisztes volt a holdvilágon; s az ablakok alatt el bal felé, a tornác árnyékában, amíg tartott a fal. Ott aztán, a ház keleti sarkán, a fal mellett megálltak. A szoros közelségben nem moccant semmi. Félig jobb kéz felé, úgy tizenöt lépésre, a sarjútartóhoz támasztva, tisztán látszott a lajtortja, s a létra mögött a csűr hosszú arca derült a holdfényben. S félig bal kéz felé, észak és kelet ölében, ott viaszszínből fürdött az erdő, partjával az udvar szélire nyomulva.

Minden a helyén volt.

Pedig csak néhányat libbent a szem.

— Hallod?! — szólt suttogva az öreg.

— Döbögnek... — mondta a lány.

Az öreg Timotheus magasra nyújtotta a nyakát, s úgy fürkészett az erdő felé. De csak lüktető szürke foltokat látott, s a szürke bugyogás árjában egy kicsi fehér mezőt, ami nyilván a tehén lehetett, földre terítve. S ahogy ágaskodott, a vállába kapaszkodott a lány és úgy huzalkodott ő is a magasba, hogy láthasson valamit. A két karja remegett, s a hangja is, ahogy szólt:

— Füstöl a hó.

— Félsz? — kérdezte az öreg.

— Félek.

Valóban félelmes volt a hang, a csámmogó döbögés, s a meg-meg-roppanó szörcsögés. De ijesztő volt az is, hogy miközben hallották a szörcsögő kaffanásokat, nem tudtak a hangokhoz elegendőt látni.

— Várj, én közelebb megyek — mondta az öreg.

De a lány megmarkolta a vállán az ujjast, hogy nem engedi.

— Vagy akkor én is! — mondta.

Hát ez így nem jól van, gondolta Timotheus. Mert mégiscsak látni kéne, hogy miképpen történik, ami történik. Ezt a virágszálat azonban nem engedheti a vadak udvarába. Legyen csak ő biztos helyen, jótálló távolságra, vagy bent az ablakban, vagy...

— Fus fel a lajtorjára! — mondta az öreg.

Gyorsan és lapulva a csűrhez osontak, s Tézi felfutott a létrán. A hatodik fokon állt meg, talán a hetedikén, másfél méter magasságban. S az öreg szorosán alatta, mintha a lány papucs-cipője nem is a lajtorja fokán nyugodott volna, hanem a vállán.

Pattogott az izgalom; s ők fojtottan szóltak, gyenge suttogással.

— Milyen messze vannak? — kérdezte Timotheus.

— Húsz lépés — mondta a lány.

— Ha erre szagolnának, fel a sarjútartóba, sebesen!

— De maga is, melegiben!

Az öreg Tima nem is felelt erre, hanem csak a nyakát nyújtotta, hogy magasabbról fürkésszen az erdő felé. Látott is valami barnaszürke habzást, de csupán a habfoltok tetejét látta, mert a csűr közelében felfújta magát a föld, hogy aztán, az erdő felé, laposra tudjon szelídülni.

— Hányat látsz? — kérdezte.

— Egy, kettő... Ötöt!

— Mit csinálnak?

— Gomolyognak. Kerülgetik a fehér halmot, s nyüszögnek... A szájukat is nyalják; hii, látom a nagy piros nyelvüket... S hogy szaglászhatnak!

— Mit szaglászhatnak?

— A négy kisebbik a tehén vázáját, s egy nagy sürke a többit.

— Többi társait?

— Úhüm.

— Az akkor a kan! — mondta az öreg.

A szó abbamaradt, mert nyiffanások hallatszottak, egyre szaporábban. Majd a nyiffanások vicsorgásba dühültek, s azok rettentő hördülésekbe.

— Verekednek! — mondta a lány, s egy fokot feljebb lépett a létrán.

— Hadd lám! — mozdult meg Timotheus.

Gyorsan marokra fogta a balta vasfejét, de ahogy a létrához igazította volna magát, szinte elesett a jégen, mely a jégcsapok alatt, a csűr hosszában, téli ösvényt húzott mindenütt. Szerencsére helyre billentette magát, amiben a balta hosszú nyele is segített, s megindult fel a létrán. Nem nyomult feljebb, csak a lány válláig a fejével; s akkor a vadak felé tekintett.

— Már kullognak — mondta.

— Kettő nem — szólt a lány.

— A kan, s egy nőstény.

— Nohát!

Hát igen, nohát, csuda egyforma ez a vegyes világ! Ezek is lakmároztak, s aztán berzenkedtek; a kan választott egyet, s a többi elkullogott.

- Harapdálja! — mondta a lány.
- Udvarol neki.
- Ilyen vadul?!
- Nem gügyöghet — szolt az öreg.

Valóban nem is gügyögött a kan, hanem nyüszögve harapdálta a nőtényt, büzölte szuszmorogva, s durusolta a szórit. S majd hirtelen, a torkában egy lucskos hördüléssel, a nőtényre ugrott, s lükkögni kezdett rajta.

Tudta jól Tézi, hogy pázrik a két vad, egyéb nem lehet; de mivel soha nem látta még vadállatnak ilyen dühűjét, rekedt suttogással megkérdezte:

- Mit csinálnak?
- Bagzanak — mondta az öreg.

S azzal Timotheus kezdett a létrán alább jönni, s majd lent a földről visszaszolt:

- Gyere!
- Még egy kicsit.
- Mondom, hogy gyere!

Egy kicsit ingerült volt a szó, hogy miért kell egy lánynak, ezt a vad üzekedést, úgy odaragadva nézni; s feszítette indulat is a szót, hogy mily vérengző és orcátlan az efféle vad.

Meg is indult a fejszével az erdő felé.

- Hova megy?! — kérdezte gyors szóval Tézi.
- Agyonvágom őket! — mondta az öreg.

Tézi leugrott, és megragadta a nagyapjának a karját.

- Nem engedem!
- Félted az életemet?
- Azt is.
- S azonkívül?
- Most éppen bagzanak.

Füstöt vetett az öreg Tima: hát íme, ez a lány is ünő, s nem az ész ura. Most pedig agyonvághatnak azt a két dúvadat, mert a pázrás igája fogja őket, s nem tudnának az ember torkának ugrani. De a lány, lámcsak, nem az észbeli rendet akarja, hanem cinkosa inkább a természetnek, mely bujaságba vadul. Hát akkor legyen, rántotta meg a vállát, s a nyelénél fogva a baltát megkanyarította a levegőben, s nagy ívben a vadak felé röpítette, s azok pedig, a villogó suppanás után, a ciher sűrűjébe húzódtak.

- No, gyere be! — mondta az öreg.

Az ég derült volt, s éppen virradni kezdett.

Bent, a kis szobában, a vén Timotheus szegre akasztotta a sapkáját és a téli ujjast. Aztán leült az asztal mellé, töltött a vérszínű italból, kétszer is egymás után, s lehajtotta mind a kétszer. Tézihez nem szolt egy szót sem, de a lány most a szót, úgy látszik, nem is nagyon vágyta. Inkább a pamlagra heveredett a nagy szobában, s miközben a vér és a szív egyaránt remegett benne, a tegnapi vadgalamb jutott eszébe, aki annyira honszerető volt, hogy nem a meleg szeleket választotta, hanem a szükséget inkább és a fagyasztó telet.

Az ablakokon egyre gyűlt a fény.

Felvirradt a nap.

- Oltsd el a lámpát! — mondta az öreg.

Tézi kijött a nagy szobából, felállt egy székre, s elfújta a lámpában a fényt. Amikor leszállt, s éppen a helyére akarta tenni a széket, megállt a mozdulatban.

Mintha bégettek volna a juhok.

— Hallja?!

— Hallom.

Sírva bégettek, riadozva; s úgy hallatszott, hogy valahány.

— Add a baltát! — állt fel az öreg.

— Vadra dobta! — szólt a lány.

— Akkor a botot!

Tézi bement a nagy szobába. A szíve szorongott, s az ereiben megmegfutamlott a vér. Álltukban ide-oda rakosgatta a botokat, csakhogy múlték az idő, s a nagyapja ne tudjon menni.

— A gyökérből valót, a feketét! — kiáltott be az öreg.

Oda kellett adni neki.

— Én is megyek! — mondta a lány.

Az öreg Tima nem felelt erre semmit, talán nem is fért a figyelmébe a szó. Csak a botot marokra fogta, s lelépett a garádics négy fokán, hogy induljon a csűr felé. De akkor, mintha a szemébe ütődött volna hirtelen valami, egyszerre a földbe gyökerezett. A lajtorján túl, négy-öt lépésre attól, ott állt a két bozontos farkas. Irdatlan volt a kan, s a nőstény is jókora vad. Nyüszögve dagasztottak a fal mellett, s felhúzott innyel szagolták az ajtót, mely mögött remegve bögtek a juhok.

— Ezek bagzottak — mondta az öreg.

— Jaj, észrevettek! — rebegte a lány.

— Menj vissza gyorsan!

— Maga is jöjjön!

De az öreg Timotheusnak eszében sem volt, hogy visszaforduljon. Hanem tömött haraggal megindult a vadak felé, mozdulatonként recscentve a szót:

— Tehén, az enyim, az kellett nektek! S most a juhok, azok is kellenének! A kutyamindenit!

Tézi megragadta a nagyapja derekát, s úgy húzta visszafelé. De az öreg lerázta a lányt, s csak a szót vetette vissza:

— Menj bé!

Már ott álltak, szörnyűség, a lajtorja mellett; az öreg Tima alatta, egy lépéssel túl is rajta; s Tézi a létra előtt, fáját a jobb kezével szorongatva.

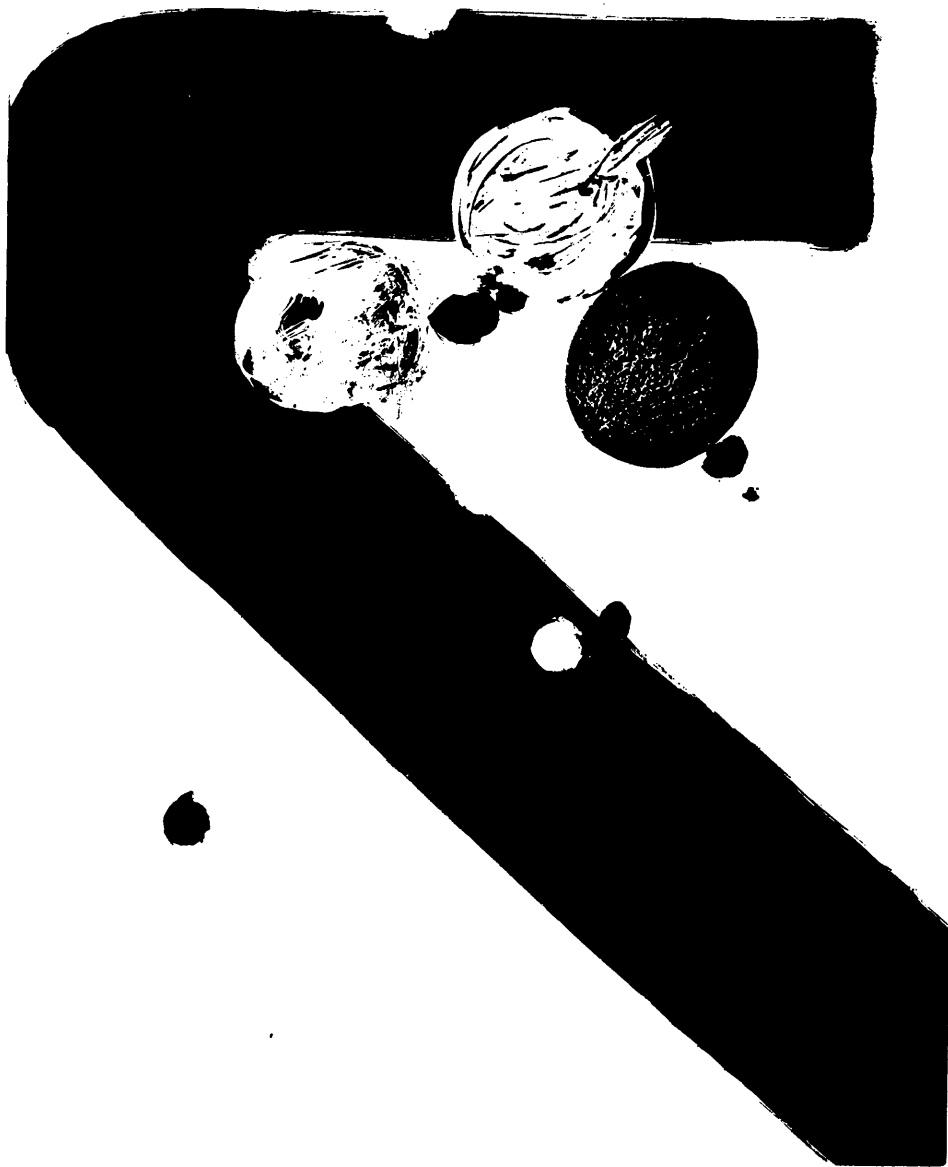
Káprázva világított minden.

S a csupa-fényben ott állott a két fenevad is. A kan egészen szemben az öreg Timával, egy kicsit ugrásra ereszkedve az öt hosszú ujján, nagy hegyes pofájával, melyből a kéthegyű és a háromhegyű agyaras foga kivigyorgott; s mellette tovább a nősvény, visszafordított fejjel, de készen a futásra is, ha kell.

Szikrák villantak és hunytak a lány előtt.

— Fel gyorsan, a lajtorjára! — szólt vissza, a foga közül, az öreg.

Tézi megindult, a rémület gőzében, felfelé a létrán, de a szeme a nagyapjára tapadva lüktetett. A hetedik fokon, vagy talán a kilencediken lehetett, amikor az öreg felemelte a fekete botot, hogy a fenevad fejére lecsapjon. De lendület közben, a huporcscos jégen, a vasalt

bakancs megcsúszott alatta, s amikor koppant a bot és reccsenve kettőbe törött, már ő is hosszan a földön feküdt, s abban a pillanatban, vicsorogva, a fejének ugrott a fenevad, s a torkát egy roppanással kettőbe harapta.

Tézi sikoltott néhányat, a szája és a jobb lába rángatózni kezdett, s a jobb karja, mellyel ölelte a létra fokát, a szorításban lassan megmerevült.

A vadak elkullogtak.

Csend lett.

Aztán a Nap karimája, pirosan pillogva, kibújt.

Egy ideig fényes csendben fürdött a bagzosi tanya, majd dőcögve valami kocsi érkezett a ház elé, s ott megállt. A lovak prüszköltek néhányat, a kapu nyílt, s valaki füttyörészve közeledett. Aztán a ház sarkánál, a vadmeggyfa bottal a kezében, előbukkant Kolokán Ferenc. A garádics lábánál megállt egy cseppet, mert igen nagy és süket volt a csend. A jégcsapok alatt az ajtó felé nézett, mely nyitva volt egy arasznyi résre, s nem erős hangon uyan, de békiáltott:

— Tima bácsi!

Mivel szó nem jött, sem mozgás nem hallatszott, azt gondolta Kolokán, hogy nyilván az istállóban lesznek; s ha mind a ketten, akkor lehetséges, hogy a tehénnel valami baj van. Megindult hát a csűr felé, s ahogy a lépés fölött a tekintete előre röppent, hát meglátta a létrán a lányt. De mintha csüngött volna inkább abban a zöld szoknyában, s a haja is megbomolva. Hirtelen valami fekete árnyék villant át az agyán, s majd mikor a létráig elért s vérébe halva megpillantotta az öreg Timotheust, szörnyülködve tapadt a földhöz.

— Atyauristen! — mondta.

De a szeme már, fel a létrára, a lányra ugrott.

— Tézi! — szólt neki.

A lány a karjánál fogva csüngött, a feje megbillenve remegett, s rángatózott a jobb lába is, amelyről földre hullt a papucs. Kolokán a csűr oldalába dobta a vadmeggyfa botot, s gyorsan föllépett a létrán, hogy Tézit levegye. De a lány, görcsbe merevült karral, úgy szorította a létra fokát, hogy nem lehetett lefejtetni róla. Erős marokkal és egy rántással azonban kiszakította a kereszt-pálcikát, átkarolta a lányt, vigyázattal a földre hozta, s bevitte a házba.

A pamlagra fektette.

— Tézi, virágom... — mondta neki.

De a lány nem felelt, csak feküdt a tudat alján, s a szemében is iszapos volt a fény. Simogatta, élesztgette a férfi, de csak pihegett Tézi, s elborult szemekkel nézett a világba. A karját azonban feloldotta a görcs, s a remegése is szelídebb lett. Mégis be kell vinni a doktorhoz, gondolta Kolokán, s erős karjaira vette a lányt, hogy kivigye a kocsira. De ahogy vitte az eszterháj alatt, egyszerre mint a kard, egy hatalmas jégcsap előtte a földre hullt és darabokra tört, melyek a napfényben csillogva ragyogtak. S ámulva ahogy megállt a férfi, abban a pillanatban sikoltozni kezdett a lány, rúgott, karmolt és harapott.

— Nem akarsz menni? — kérdezte tőle.

— Vadgalamb, vadgalamb! — mondta sikongva a lány.

Nem értette Kolokán Ferenc a vadgalambot, amelyik olyan honszerető volt, hogy a meleg szelek helyett inkább a kegyetlen telet választotta. De annyit mégis értett, hogy a lány a bagzosi fészekből, bármi történik is, nem akar elszállani.

Visszavitte hát a pamlagra.

Mellette ült Kolokán, s a szívében szorongva várta, hogy szóljon valamit a lány. Ha megismeri, talán szólani fog. A nagyapjáról talán, hogy miképpen történt a borzalom; vagy őróla, hogy mégis itt van.

— Szólj, virágom! — mondta neki.

Mintha eszmélkedett volna a lány, a szeme fénybe fordult, de valami furcsa révület csillogott benne, s szép arcát elöntötte a veríték.

— Bagzottak! — szólt irtózáttal.

Bólogatott Kolokán, hogy mondjon bármit, csak szóljon valamit. Inkább a verejtéket törölgette az arcáról, mely a kínban is olyan szép volt, hogy tündököelve ragyogott.

— Itt vagyok, virágom! — mondogatta.

— Napkeletről? — kérdezte a lány.

— Onnét.

— Sába földjéről?

— Éppen onnét.

— Akkor te vagy a fekete király!

— Én vagyok, virágom — mondta Kolokán.

S ahogy ezt, mosolygó szemmel, kimondta Firkó, egyszerre ráragyogott a lány, majd hirtelen a nyakát átölelte, s boldog örömben kezdte csókolni az arcát. Amikor elengedte, Firkó visszafektette a lány fejét a pamlagra, majd kinyitotta az ablakot, s kiszólt:

— Zsiga, gyere bé!

Aztán levett az ágyról egy fehér takarót, s elébe ment a fiúnak, ki a lóhajtó volt, úgy látszik.

— Tessék! — állt meg előtte a fiú.

— Hallgass ide!

— Hallgatok.

— Most a kocsival elmész egyenesen a doktorhoz. S megmondod neki, hogy tüstént jöjjön ide. Mert Bajkó Tima bácsit valami megölte. Nyilván a farkasok. S jöjjön az őrsről is valaki.

Zsiga megvakarta a nyakát.

— Híjj, a mindenit! — mondta.

— Ne óbégass! — folytatta Kolokán. — Hanem ezzel a takaróval takard le szépen az öreget. Tova van a juhok ajtaja előtt. S látsz ott, csűr oldalába vetve, egy vadmeggyfa botot, s azt hozd ide!

Zsiga letakarta szépen az öreg Timotheust, s elhozta a botot; de amikor kézbe adta, az arcán már a viaszgyertya színe ült, s szó nélkül indult kifelé.

— Hó! — állította meg Kolokán. — Mozgósítsd a fiúkat, akik meghívták a lakodalmat. S mondd meg nekik, hogy mindenkinél töröljék a meghívást. Mert lakodalom Katicával nem lesz.

Zsiga elment.

S Firkó pedig bevitte a vadmeggyfa botot a nagy szobába, hogy a többi között a helyére állítsa azt is. Elgondolkozva tette-vette a botokat, s közben azon gondolkodott, hogy milyen ágas-bogas az ember sorsa is ezen a világon. S mialatt, ott a szoba sarkában, ezt a gondo-

latot is a helyére állította, Tézi úgy motoszkált a pamlagon, mint előző délben a vadgalamb. Majd aztán, mintha a boldog álom mélyéről jött volna a hang, meg is szólalt.

— Sok botja van neki! — mondta.

— Sok — felelte Firkó.

Valóban sok botja volt az öreg Timotheusnak; bár eggyel már kevesebb, mint hajdanában, amikor még szembeszállt a farkasokkal.

(1964. VI.—VII.)

UTOLSÓ VILLAMOS

ANTUN SOLJAN

Hogyan kerültem éppen ebbe a villamosba, nem tudom. Már nagyon későre járt az idő. Lehet, hogy valami társaságban voltam, vagy barátaimmal lumpoltam, valami ülésen, előadáson, talán cirkuszban voltam. Mi mindent nem tesz az ember, hogy feledjen!

Késő volt, de mint mindig, nem eléggé késő. Minden túl korán végszódik, bármennyig is tart. És aztán jön az éjszaka. S így, az estét nyújtva, még mindig teljesen a magam — magamra gondolok, ha embert akarok mondani — számtalan jelentéktelen estéi egyikének jelentéktelen, de mentséget nyújtó apróságaira összpontosulva, mohón tapadva a feledésnek ehhez az apró pillanatához, amit sikerült megvalósítanom, és ami most visszahozhatatlanul múltóban volt, felszálltam a villamosra.

Csak arra emlékszem, hogy nem jegyeztem meg az állomást, ahol felszálltam, s az állomáson velem együtt villamosra várakozó emberek arcát sem. Néhány arc nélküli ember kísért ki. Néhány arc nélküli ember ült a villamosban, amikor beléptem. Senki sem fordult meg közülük, hogy megnézzék az újonnan jöttet.

Amíg ott ültem a sápadt fényvel megvilágított, hideg villamosban, kabátomba burkolózva, s elnéztem az ablakokon lesikló sűrű sötétséget, végleg elmúlt a feledés pillanata. A bor, ha egyáltalán ittam, elpárolgott; a szavak, ha valaki egyáltalán szólt hozzám, elveszítették értelmüket. Egyedül maradtam. Testem — emberek között mozgó mechanikus báb — súlyos hústömeggé vált az éj hidegében, a villamos kemény padján.

Ez én vagyok, a villamoson, mondja az ember önmagának a magány kezdetén. És ez az egyetlen tudatos gondolata: „Ez én vagyok, a villamoson, itt, most” — minden egyéb tömény szenvedés — s mintha elég lenne ahhoz, hogy a szorongás terhe elviselhetetlenné váljon. A magános ember régi jó szokása szerint körülnéztem a villamosban, hogy valamivel lekössem kimarjult lelkemet, hogy ellopjam a többi embertől azt, amit nem tudok magamban megtalálni. Valaminek történnie kell, mindig ebben bízunk, mert azt mondják nekünk, hogy valami mindig történik. Valaminek történnie kell. Minden esemény menekvést nyújt.

Milyen jó lenne ebben a pillanatban a különböző bajok, gondok, adósságok és megaláztatások terhe, amit az ember nem vihet magával.

Omnia mea. Hát mindez a többi embernél van? Szívből kívántam, hogy legyen valami jó okom, hogy legalább indokoltan szenvedhessek.

De az ember hiába néz maga mögé, a vonat vagy a villamos sínjeire, a hajó hullámbarázdájába, vagy a gépkocsi után húzódó porfelhőbe. Hát nem lohol utánunk kutyánk, láncától mégis megszabadulva? Hát nem zokog értünk hű szerelmünk? Hát nem erednek nyomunkba a barátaink, fehér paripákon, az elfeledett üzenetet hozva? Az utazásra induló embert arc nélküli emberek kísérik ki; útítársai arc nélküliek; az ember egyedül van.

Nem tudom, éppen akkor miért éreztem magam annyira magányosnak a villamoson, néhány ismeretlen ember társaságában — az elsődleges pillanatnyi szabadságérzet szemem láttára szorongató úrré változott. Kelletlenül fészkelődtem a kemény padon; mi vagyok én, a bajaim, problémáim, sürgős elintézését követelő dolgaim, múltam nélkül? Vagyok-e egyáltalán? Úgy rémlett, hogy a mögöttem maradt életben, amelyben elégedetlenül bibelődtem számtalan aprósággal, amelyben heveskedtem és ordítottam, jajgattam és kétségbeestem, hisztérikusan nevettem, összetűztem az emberekkel, loholtam és szenvedtem megannyi most jelentéktelennek tűnő dolog miatt, úgy rémlett, hogy abban az életben szinte boldog voltam.

És a szenvedésnek — nem akarom mondani, hogy gondolkodásnak — ezt a folyamatát kísérve egyszerre, egy kétségbeesett pillanatban, eszembe villant, hogy talán téves villamosra ültem, hogy tulajdonképpen nem tudom, hová megyek, s vissza szerettem volna térni. Kinéztem az ablakon, hogy tájékozódjam. De kint sötét volt; néha-néha el-suhant mellettünk egy-egy utcai lámpa, alatta roskatag épülethomlokzat, fekete oszlop, holmi megnyomorodott fatörzs vagy kerítés.

Hiába látszott úgy, mintha minden homlokzat ismerős lenne, valójában egyikre sem ismertem rá. Emlékek nélküli vidéken rohantunk tovább. Az ember csak emlékei alapján ismer rá a városnegyedekre. Jártam erre valamikor gyermekkoromban? Ismerem-e ezt a várost? Mi ez: Miháljevác? Dubrava? Černomerec? Žitnjak? Páni félelemmel fordítottam el tekintetemet az ablakról a villamosban ülő utasokra. Magukba roskadva, mereven ültek, mindegyik a maga sötét ablaknéyszögében, mint ahogyan az éjjeli madarak gunnyasztanak kimerülten az utolsó esti villamosokon.

A jegykezelő gondosan számolgatta kis pultján a napi bevételt. Ennek alapján már szinte kész voltam megállapítani, hogy a remíz felé tartunk. Már? — kérdeztem magamtól egy pillanatra, azután feléje hajoltam, és az ülésről fel sem emelkedve bocsánatkérő hangon megszólítottam:

— Bocsásson meg, nem néztem meg a számat; hová megyünk?

A jegykezelő dűnnyögött valamit maga elé, fel sem emelve fejét a pénzről, amit gondosan kis tornyokba rakott a pulton. Nem hallottam jól, mit mondott, de a hangzásból ítélve ez az állomás nem emlékeztetett annak a városnegyednek a nevére, ahova tulajdonképpen mennem kellett. Sohasem szerettem hazamenni (haza?), de most hirtelen elfogott a vágy.

— Biztosan tévedtem — mondtam kedélyesen, mint az olyan ember, akit lefoglálnak dolgai és gondjai, és ilyesmi megtörténik vele. Kinéztem az ablakon. — Nem tudom, mi volt velem. Most majd vissza kell

mennem — mondtam, mentegetőzve tévedésemért. Még a homlokomra is csaptam, hogy meggyőzőbb legyek.

A jegykezelő nem fűzött kommentárt a dologhoz.

— Mikor van villamosom visszafelé? — kérdeztem, alig valamivel határozottabban, alig valamivel közvetlenebbül. Nem tudom, miért rettettem annyira válaszátlól. S amikor felemelte a fejét és rám nézett, először láttam arcát. Nem ígért semmi jót. Szeme zavaros volt a pénz csillogásától.

— Hogyan mehetek vissza? — kérdeztem ismét.

— Vissza? Visszamenni? — kérdezte közömbös hitetlenkedéssel, a táskájában levő aprópénzt csörgetve. — Ez az utolsó villamos.

— De hát nem a remízbe megyünk — mondtam neki logikusan, az ablak felé intve fejemmel, mintha ismerném azt a tájat, amelyen keresztül haladunk.

— A remízbe? Nem. Ez az utolsó villamos bármelyik irányba — mondta szinte kárörvendően, mint a tisztviselők a tudakozó tolóablaknál, amikor arról értesítik az embert, hogy lekéselt minden vonatot és semmiképen sehová sem utazhat. Sőt, hogy jegye többé már nem is érvényes, és senki sem fogja visszaadni pénzét. Ő, ez az udvarias, hivatali káröröm.

— Képtelenség — mondtam. — Mit jelent az, hogy bármelyik irányba?

A jegykezelő közömbösen megcsörgette táskájában az aprópénzt; ilyennek képzeltem a halált, ahogyan a csontokat keveri zsákjában, mérlegelve, hogy eleget gyűjtött-e össze erre az estére. Csontár folyt a jegykezelő ujjai között a feneketlen táskába.

— És hogyan fog maga hazatérni? — kérdeztem.

— Én? — kérdezte igazi és őszinte meglepetéssel, nem szokva hozzá, hogy tőle, hivatalos személytől magánügyeket kérdeznek. Azt hiszem, Kharón sem döbönt volna meg jobban. — Én nem térek vissza — mondta ki, véglegesen tudtomra adva, hogy ez a magyarázat teljesen kielégítő az unatkozó utas számára.

— Megállíthatná-e itt valahol a villamost, hogy leszálljak? — kérdeztem tovább kitartóan, de udvariasan és okszerűen. — Jobb lesz, ha szépen lassan gyalog megyek vissza.

A jegykezelő félig sajnálkozva elmosolyodott, és ez volt az első emberi fintor, amit pattanásos, barázdás, merev, hivatalnoki, jegykezelői arcán láttam. Ebből tudtam, hogy végem van. Mert a hivatalnoki arc csak akkor mutat emberséget irányodban, ha már kikészültél. Akkor megengedheti magának. Igaz, csak egy pillanatra. Így hát ez az a pillanat, amikor mehetünk meghalni. A vezető felé intett kezével, s vállát vonogatta, hogy tudtomra adja, az egész ügy többé nem rá tartozik, és további számolta csontgyűjteményét.

Nem mondhatom, hogy ebben a pillanatban meg tudtam őrizni a hidegvérem. Most már többé egyáltalán nem is gondoltam a visszatérésre, csak arra, hogyan szálljak le erről a villamosról, csak arra, hogy lábammal biztos talajt érjek. Váratlan és megmagyarázhatatlan pánik kerített hatalmába. Felugrottam, és az üléstámlákba kapaszkodva, a vezetőhöz siettem, egyik oldaltól a másikig tántorogva, mert a villamos mind jobban és jobban növelte gyorsaságát, hullámozott, mint valami részeg hajó. A villamos utasai közül senki meg sem mozdult. Kipillan-

tottam az ablakon, balra és jobbra, de az, ami a tájból, a fényekből, házakból, a városból és mindenből látszott, teljesen ismeretlen volt számomra. És mégis, mintha egészen biztosan tudtam volna, hova megyek.

Odamentem a rekeszhez, mely a vezetőt a kocsí többi részétől elválasztja, és benéztem. Csak innen láttam, milyen mohón nyeli a villamos a síneket — éreztem, hogy remeg a jármű egész fémszerkezete. A fülke félhomályában láttam a vezető hátát. Egy természetes, idősebb ember háta volt, aki szolidan és meggyőzően ül helyén. Nagy vastag nyakszirt volt előttem, amilyen a régi tapasztalt vezetőknek van, akik megbízhatóak és nyugodtak munkájukban, kissé meghíztak az állandó üléstől. A vezetői műszertábla apró piros fényei, kis kerek számlapok hunyorogtak előtte.

Mindjárt egy kissé nyugodtabbnak éreztem magam, noha nem tettség a villamos sebessége. Imponált ez a szolid hát, mely csakis olyan emberhez tartozhatott, aki tudja a dolgát és aki érvekkel megközelíthető. A villamos azonban továbbra is szemmel láthatóan fokozta sebességét, és a két csillogó sín egyre gyorsabban, egyre elkerülhetlenebbül és egyre fémesebben jött aláink. Szemmel kísértem őket huszonvalahány méter távolságig, ameddig a villamos fényoszlopa világított; távolabb már teljes volt a sötétség.

A korlátba kapaszkodva kissé előrehajoltam, és ezt mondtam, amilyen nyugodtan csak tudtam:

— Kérem, ha lehet, állítsa meg egy pillanatra a villamost, hogy le szálljak. Azt hiszem, nem kérek túl sokat. Tudja, ez nem az én útvonalam. Nem én választottam. Így történt. Nem tudom, mi volt velem. Megtörténik. Ön persze megért engem. Nem szeretném zavarni, de kérem önt...

Így próbáltam meggyőzni egy ideig. Ő azonban meg sem fordult, a villamos pedig fokozta sebességét. Láttam, ha ez így folytatódik, nem is lehet többé megállítani a villamost egyetlenegy utas követelésére, akinek az utazás már nem tetszik. Lehet, hogy soha többé nem lehet megállítani.

Tudtam, hogy most, ebben a pillanatban feltétlenül akcióra van szükség, ha valóban el akarok érni valamit. Vagy tennem kellett valamit, vagy fel kellett hagynom az egésszel. De mit tehettem, amikor szigorúan tilos zavarni a vezetőt, és ha még azt is mondják, hogy minden mozdulat szerencsétlenséget okozhat. Ilyen körülmények között, ilyen esztelen sebességben minden oldalról veszélyek leselkednek. Az ember mindenképpen tudatában kell hogy legyen a veszélyeknek. Hát akkor hogy merészkedjek éppen én olyasmit tenni, aminek katasztrofális következményei lehetnek. Kezemet visszatartva tovább beszéltem és beszéltem, folytattam azt, amit egyedül tudok, beszéltem a vezető fülébe. A legszebben és legudvariasabban beszéltem, ahogyan csak tőlem tellett. Soha életemben nem beszéltem így.

És akkor a vezető valóban felém fordította arcát, felém, a kérlelő felé, és én iszonyattal és rettegéssel telve elcsüggedtem. Nem állhatom ki az arcodat, *szemed tekintetét. Mert a vezetőnek nem is volt arca, hanem arca helyén egy hideg fémes szerkezet volt, huzalokból és kis csavarokból, kis emeltyűkből és fogaskerekekből, amelyek lassan, ki-mérten és könyörtelenül ketyegtek, jól olajozottan, precízen és bonyo-

lultan. A vezető mellkasa fémgombokból, villogó áttételekből, krsitály-tengelyeken nyugvó érzékeny számlapokból állt, s mindezen keresztül szakadatlanul, állandó, megállíthatatlan lassúsággal buzgott az áram vérkeringése, és minden szikrázott, forgott, foszforeszkált, mint egy megbolydult mennybölt. A vezető felém fordította keresztül-kasul szőtt koponyaüregét. Egyenletesen és sorsdöntően ketyegett benne valami.

És mint minden igazán rémült ember, felebarátaim segítségét kerestem. A villamos belseje felé fordultam, és teljes erőmből, páni félelemmel rettentőt ordítottam, igyekezve átvinni rájuk valamit, amit magam sem tudtam megérteni.

— Emberek! — ordítottam, és valóban, ezenkívül más mondanivalóm nem is volt, noha természetesen meg akartam mondani nekik, hogy észhez térítsem őket, hogy mi mindnyájan egy erő kezében vagyunk, amit nem sejtettünk előre. Hogy a villamosjeggyel olyasmit fizettünk meg, amiben nem alkudtunk meg. Hogy gyámoltalan bolygók vagyunk a sínek pályáján — és hogy ezen a párhuzamos halálon el fogunk tűnni az előttünk levő sötétség végtelen alagútjában. Hogy ismeretlen vidéken vagyunk, ismeretlen rendeltetéssel, és hogy ettől a pillanattól kezdve minden bizonytalan. Felszállva erre a villamosra megindítottuk a gépet, amit többé nem állíthatunk meg. Fel akartam rázni őket a letargiából, megmondani nekik: „Hallgassátok csak ti, akik itt ültök, tompán várva az utazás végét, fogadjátok annak a figyelmeztetését, akinek már az utazás sem tetszik, mert nektek talán nem fog tetszeni a végállomás. Mert késő lesz már. KÉSŐ.”

Hangom azonban elhalt a kerekek robajában, mert most, a válság pillanatában, magam előtt láttam a villamost, amelynek én csak véletlenül vagyok utasa. De talán nem is annyira véletlenül, mint amennyire szeretném gondolni, hogy megőrizzem méltóságom maradványait. Mert ez a villamos, mint minden utolsó éjjeli villamos, olyan volt, mint a kétségbeesett hajótörötteket a tengeren összegyűjtő hajó. És ki lesz rajta, ha nem én?

Hangom elhalt, amikor megértettem a villamost, villamosomat, az egyetlent a sok közül, a villamost, amit tévedhetetlenül kiválasztottam. Kivéve, ha mindegyik villamos egyforma, amit mint lehetőséget nem kell kizárni, amti még fontolóra veszünk, ha marad rá elég idő. Ebben az esetben nem én választottam.

Mert villamosom ülésain ködös szemű részek, éjjeli mulatók takarítónői gunnyasztottak és gebedeztek, az éjszaka maradványai az utolsó mentséget nyújtó jármű zátonyára mosva. Mereven ültek, mint a bábok, maguk elé tekintve, vagy egyszerűen — belülről valami zavaros függönnyel elfüggönyözött — nyitott szemmel, hallgatagon, szenderegve, piszkos kabátjaik hajtókái közé mormogva valamit.

Megnéztem őket sorjában, mintha katonáimat számolnám — de emberségük utolsó maradványai a sötét ablakokon bámultak ki valahova a semmibe, vagy kitaposott cipőik orrára meredtek. Egyedül egy sápadt, kiégett piperkőcnek az arcán, aki szemébe húzott sötét kalapban volt, s keresztbe vetett lábán, a térdén tartotta hosszú, karcsú ujjait — de nem a nemességtől voltak hosszúak és karcsúak, hanem a biliárd-dákótól, s a kártyafolyamoktól koptak vékonyná —, egyedül az ő arcán jelent meg valami futó, cinikus mosolyféle, az olyan ember mosolya,

aki mindezt már régóta tudja. Ilyen nyugodtan, kártyás módra fogja életét végigélni, gondoltam, ez lenne a megoldás?

És ahogy elnéztem ezt a koporsóládát, amely savanykás pálinkának, a ruhák nedves kipárolgásának, a hideg, áporodott izzadtságnak a szagát árasztotta, amely a tompultságra, a kiöklendezett részeg álomra bűzlött, s kimerült vágyakozásra a megnyugvás után az utolsó vetetlen és berandított ágyban, megértettem, hogy én katonaság nélküli hadvezér vagyok. Hogy senkitől és sehonnan nem várhatok segítséget. Mert mit is kezdenének ezekkel a villamosban ülő emberekkel? Felesleges hangom elhalt.

Igy szereztem meg a szabadságot, ami most már felesleges volt számomra. Kényszerből, de mégis megszereztem. Többé már nem kellett beszélnem, mert nem volt kihez, tőlem már senki semmit sem várt. Szabad voltam, amennyire egy ember szabad lehet a villamosban. Leültem helyemre, amelyet az utazás elején jelöltek ki számomra, a villamos egyetlen üres ülőhelyére, és alávetettem magam a sorsnak. Ebben az alárendelésben volt valami végleges boldogsághoz hasonló.

És valóban, most már semmire sem kötelezve, megértettem, hogy ez az egyetlen lehetőség, hogy elérjem azt a szabadságot, amelyről őseim álmodoztak. Ez az egyetlen, elkerülhetetlen út. Lassan tudatára ébredtem — ó, lassú gondolkodású, buta, hitetlenkedő fej, te bizalmatlan ember: — hogy ez a szabadság, bármennyire is furcsának tűnjön a számomra, és hogy magányosan, szabadon, betelejesülten lebegek a szférákban. Elindultam utamon, mélyen befelé, világomhoz alkalmazkodva, ügyet sem vetve többé semmire, közömbösen az iránt is, ahonnan elindultunk és az iránt is, ahova meg fogunk érkezni.

És amikor a villamos megállt a kijelölt helyen, leszálltam, és utoljára megnéztem, vajon az ég — ez az örökös fedő — még mindig ugyanolyan kérlelhetetlenül fölém borul-e. De azonnal megnyugodtam, mert itt már nem volt semmi hasonló. Szabadságom teljes volt és végérvényes.

HORNYIK GYÖRGY fordítása

AZ ELDORÁDÓ MULATÓ

VARGA ZOLTAN

I.

Nem vitás, hogy az a kétbalkezes hülye Paradicsom volt az oka az egésznek. Ha nem beszéli tele a fejünket, szent, hogy minden másképpen történt volna. Vagy legalábbis nem járjuk meg úgy, ahogyan megjártuk. Mert az Eldorádó mulatót ő említette először. És ő ajánlotta, hogy odamenjünk. Valamennyiünknek bogarat ültetett a fejébe.

Pedig, ha meggondolom, mi bajunk volt nekünk a szökés után? Kicsit talán szokatlan volt a helyzet, mégis, odalenn a völgyben nagyjából mindennünk megvolt. Ennivaló bőven akadt, és nem is kellett olyan nagyon törni magunkat érte. A vidék teljesen lakatlan volt (úgyhogy legföljebb azon törhettük a fejünket, hogyan is kerültünk ilyen ember nem járta tájra), az állatok szelídek: alig menekültek előlünk, úgyhogy — főleg az elején, amíg ki nem ismertek bennünket — egészen könnyen elkaphattuk őket. De még később is, mikor már félénkebbek lettek, majd mindig dugig tömhettük magunkat szarvas-, vadkecske-, vagy antilophússal; számtalan nyuliat is ejtettünk, éppen csak a hurkokat kellett ügyesen elhelyezni. Dehát Ragyás értett az ilyesmihez, csuda dörzsölt alak volt, meg különben is — ő legalábbis így mondta — vadászcsaládból származott. Na és a patak, ami a völgyünket átszelte, az is tele volt hallal, néha még kézzel is megfoghattuk őket...

Hát szóval, jól azért megvoltunk. Ágakból, levelekből egészen rendes kis viskót tákoltunk össze, éppen csak hogy védve legyünk az eső elől, mert hideg nem volt, sőt mondhatom, irtó kellemes volt a levegő, meg minden. Eső után, ha kisütött a nap, különösen szép volt a vidék: az ágak, levelek csillogtak a víztől, a ragyogó cseppek néhol úgy lógtak egymás mellett egysorban, mint a gyöngyfüzércek, na és a madarak énekeltek, ilyenkor énekeltek a legszebben. Sok tarka madár volt ott az erdőben, olyanok, amilyeneket azelőtt sohasem láttunk... Mondom, szép volt, de azért lehet, hogy csak később tetszett így, ahogy visszagondoltunk rá, főleg akkor, amikor végleg be kellett látnunk, hogy beleestünk a szószbá, csöbe húztak, átejtettek bennünket...

Mert hát néha azért unatkoztunk is, és unalmunkban egymást martuk. Na és a nők is hiányoztak, sokkal jobban, mint azelőtt a Telepen, a sovány rabkoszt és a kemény meló mellett. Ugyanis onnan a Telepről szöktünk meg: alaposan előkészítettünk mindent, simán ment az egész és azután vetődtünk arra a lakatlan, de pompás vidékre, ami mintha egyene-

sen nekünk készült volna, kár, hogy nem becsültük meg jobban... Igaz, örültünk neki, de mégis inkább csodálkoztunk: nem értettük, hogy lehet az, hogy egy teremtett lelket sem látunk, s ez majdnem nyugtalanított bennünket. De a legfontosabb mégis az volt, hogy szabadok voltunk, úgyhogy nem is törtük olyan nagyon a fejünket azon, hogy tulajdonképpen mi is történt velünk, s főleg az elején leginkább még attól féltünk, hogy a smasszerok utánunk jönnek, kutyákkal, úgy, ahogy szokták; de szerencsére senki sem jött, sőt valahogy minden, ami azelőtt volt, egészen eltűnt. Mintha valami teljesen más világba csöppentünk volna. Fura helyzet volt, elismerem, de új és érdekes is... Csak hát nekünk nem volt maradásunk.

De hát mondom, az az istenverte Paradicsom — a vörös haja meg a kerek vörös képe miatt neveztük így — okozta az egészet. Hogy az Eldorádó mulató! Hogy ott minden milyen szép meg jó!... Persze nem vettük komolyan, tudtuk, hogy fantazál. Mert mindig ilyen fantazálós volt: mesélte már ő azt is, hogy a nagybátyja nagykövet és emellett írógépgyára is van, pedig, akárcsak ő maga, meg az egész pereputtya, világéletében ócska kis zsebtolvaj volt csak. De azt hiszem nem is volt rendben a feje egészen, mert valahányszor ilyesmit hordott össze, mintha maga is hitte volna, amit mond. Így persze nem hittük az Eldorádó mulatót sem, mégis meghallgattuk, mert egyéb dolgunk úgysem akadt. És valahogy még élveztük is a meséjét, mert senkinek sem volt közülünk olyan dumája, mint neki, sőt egy ideig úgy is tettünk, mintha minden szavát hinnénk; sajnáltuk volna, ha abbahagyja. Ha egyikünk-másikunk néha közbe is vetett egy-egy megjegyzést, az is mindig olyan volt, mintha nem is kételkednénk igazán, csak ugratni akarnánk. Pedig az ábra fordított volt: úgy tettünk, mintha hinnénk neki, és közben befelé csak röhögtünk rajta.

Soha semmiről sem hordott össze annyit, mint éppen az Eldorádó mulatóról: — Ha tudnátok, micsoda lányok vannak ott — kezdte rá egy este, amikor mind a tűz körül üldögéltünk. — És mind csak arra várnak, hogy az olyan ürgék, mint mi, az ágyukba feküdjenek. Még fizetni sem kell. Potyára van minden. Megrakhatod a bendódet, meg piálhatsz is, amennyi belédfér. És addig maradhatsz ott, ameddig akarsz...

Ragyás halálos komoly képet vágott: — Aha, értem. Az egész valami ingeny kupi, kosztal, kvártéllyal kombinálva.

— Olyasmi — helyeselt Paradicsom buzgón, ragyogó arccal. — Meg még minden más is.

— Még más is? Ne mondd.

— De mondom. Mert van ott minden, ami csak kell a népnek. Mindenki azzal szórakozik, amivel éppen akar. Van ott mozi, színház, cirkus, amit csak elképzelhatsz. Meg könyvtár is, ha valakinek nincs okosabb dolga az olvasásnál.

— Tényleg? — Ragyás tovább játszotta az ájtatos csodálkozót.

— Hát persze. Mert ne gondoljátok, hogy az csak valami közönséges lebuji, azért mert mulatónak nevezik. Na persze az is van ott, de nem azért hívják így, hanem mert ott mulatság az élet. De az egész inkább valami telep. Szórakozótelep, érted?

Egy másik pofa, akit általában Dokinak hívtunk, erre megjegyezte: — Telep? Na köszönöm szépen. Egy életre elegendem van a telepekből. Nem azért szöktem meg.

Paradicsom, ha lehet, erre még pirosabb lett, mint máskor: — Jaj de süket vagy! Értsd meg már, ez egész másféle telep, mint amire te gondolsz. Ezt egyenesen nekünk csinálták, vagyis olyanoknak, mint mi vagyunk.

— Hát ami azt illeti — mondta erre Doki sunyin vigyorogva —, azt a másik telepet is nekünk csinálták. *Olyanoknak, mint mi vagyunk.*

Paradicsom most már majdhogy el nem bőgte magát: — De ez más! Értsd már meg! Melózni egyáltalán nem kell. Ha akarod, egész nap az ágyon dögölhetsz és a plafont bámulhatod. Ez csak nem ugyanaz?

Nem sok hiányzott hozzá, hogy egymásnak essenek. De Ragyás, aki félig-meddig görénak számított köztünk, közbebődült: — Kuss! — aztán külön Dokira támadt: — Hagyd beszélni! Nagyon érdekes, amit mond. — Végül Paradicsom felé fordult: — Na folytasd csak. Hogy is van ez a dolog? És aki röhögni mer...

Paradicsom erre tovább folytatta a szöveget: — Csak éppen nagyon nehéz odatalálni. Mert senki sem tudja pontosan, merre van...

Jó ideig beszélt így, de aztán Ragyás hirtelen félbeszakította: — Ez mind szép, de én azt is szeretném tudni, ki fizeti ezt az egészet?

Paradicsom meghökkenve kapta fel a fejét: — Mondtam már, hogy ingyen van. Teljesen ingyen.

Ragyás azonban tovább erősködött. Ha ő egyszer a fejébe vett valamit, nem lehetett éppen könnyen lerázni: — De azért a cechet csak fizeti valaki. Ha nem a palik, akik odamennek, akkor valaki más. Ez tiszta dolog. Mert ingyen semmi sincs, apuskám, ezt már megtanulhattad volna.

Paradicsom képe mintha kicsit megnyúlt volna. Pár pillanatig nem is szólt semmit. És amikor megszólalt, látszott rajta, hogy akkor ötlötte ki az egészet. Mégis úgy beszélt, mintha csodálkozna, hogy mi még semmit sem hallottunk arról, akiről mesél.

— Hát Mr. Goodsoul — mondta hirtelen.

— Hát az meg kicsoda? — kérdezte két hang is egyszerre.

Erre aztán egészen úgy nézett ránk, mintha kettőig sem tudnánk számolni: — Ja persze — ütött a homlokára —, ti még nem is hallottátok Mr. Goodsoulról... Amerikai. Irtó gazdag. Milliomos. Vagy nem is: milliárdos. Ő alapította az Eldorádó mulatót. Emberbaráti célokból.

— Aha. Valami biztos nincs rendben nála...

— Nem tudom, meglehet. De mindegy. Nekünk ez csak a hasznunkra van... Mert ő csak az olyan pasikat bírja, akik a sitiből szöktek. Aki nem ült legalább egy évig, az sohasem juthat be a Mulatóba.

— Komolyan?

— A legkomolyabban... A fene tudja, miért csinálja ezt, de így van. Meglehet, csak azért, hogy bosszantsa a zsarukat, akik semmit sem tehetnek ellene. Egytől egyig a zsebében vannak. Meg azt is mondják, ő is ült valamikor... Hát szóval, állati lenne, ha odajuthatnánk. Gondoljátok meg! Potyára kapnátok mindent, amit csak szemetek-szátok kíván...

Minél tovább beszélt, annál jobban tűzbe jött. Néhányan már igazán alig állták meg röhögés nélkül, de mert Ragyás görbén nézett rájuk, mukkanni sem mertek, nehogy elrontsák a murit. Csak eltakarták az ar-

cukat, vagy olyan képet vágtek, mintha gyomorgörcs kínozná őket. Egy-
páran a hasukat fogva odébb is álltak, hogy kedvükre kiröhögessék
magukat. De Ragyás komolyan bólogatva tovább kérdezett: — De mondd
csak, kitől hallottad ezt az egészet? Ki mesélte neked?

— Egy pók, akivel az E.-i gyűjtőben voltam együtt. Igaz, a Mulatóban
ő sem volt soha, de ismert egy alakot, akinek egy ismerőse járt ott és
remekül érezte magát. Akár élete végéig is ott maradhatott volna, csak
hát az ördög rávette, hogy eljőjön onnan... De azért ebben kell lenni
valaminek. Mert a pacák annyit mesélt, hogy azt nem szophatta ki a
kisujjából. Mesélte például, hogy van ott egy nő, egy fekete... tudom,
mert a fényképét is megmutatta... szóval egy nő, valami Rozalinda, hát,
hogy annak micsoda...

Igy fújta még egy jó ideig, amíg a végén már egyikünk se bírta ki,
és mindnyájunkból egyszerre pukkadtt ki a röhögés, amire aztán Para-
dicsom felhúzta az orrát, és elhallgatott.

De azért azon az éjszakán, bár közben egyre a nevetés bugyborékkolt
bennem, mikor a kunyhónkban a szénába vackoltam magam, sokáig
mégis arra gondoltam, nem is lenne éppen rossz, ha valóban létezne az
a bizonyos mulató vagy telep, amiről ez a gőzös fejű Paradicsom mesélt,
sőt esküdni mernék, a többiek is ugynígy voltak ezzel. Egészében vala-
hogy nyugtalan éjszaka volt: a legtöbben csak nehezen aludtak el, hány-
kolódtak, mocorogtak. Ahogy forgolódtunk, szöszmötöltünk, a szénaágy
egyre zizegett alattunk.

Paradicsom ezután néhány napig alig szólt hozzánk. Az Eldorádó mu-
latót pedig egyáltalán nem emlegette. Sértetlen ténfergett közöttünk,
és olyan arcot vágott, mint aki mindent jobban tud nálunk, de
egyben azt is tudja, úgymint hiába dumálna nekünk; valószínűleg rettentő
tökfejeknek tartott bennünket, akikkel szóba állni sem érdemes.

Aztán egyszer, mikor éppen a távolban kéklő hegyeket néztük, hirte-
len megszólalt. Úgy kezdte rá, mintha közben semmi se történt volna:
— Én mondom nektek, az Eldorádó mulató ott van valahol a hegyeken
túl. A fejemet tenném rá.

A közelében kuporgó Doki ránézett. — Miből gondolod? — dűnnyögte
unottan.

— Szimatot fogtam. Márpedig ha én egyszer megszagolok valamit...

— Fajtiszta vadászkutyák lehetnek az őseid között.

De Paradicsom, mintha semmit sem hallott volna, tovább locsogott: —
Ja igaz, most jut eszembe, a tag, akivel együtt voltam, mondta is, hogy
irtó hegyeken kellett átmennie, amíg odaért... Na persze, nem ő maga,
hanem az ismerősenek az ismerőse... Szóval én mondom nektek, ezek
lesznek azok a hegyek. Persze nem tudom biztosan.

— Akkor meg mit locsogsz? — förmedt rá Ragyás, akinek semmi
kedve sem volt folytatni a játékot.

— Csak úgy... — mondta erre megszeppenve. Aztán úgy folytatta,
mintha csak hangosan gondolkozna: — Mert azért nagy hülyeség lenne,
ha egyszer csak kisülne, hogy a Mulató ott vár ránk a hegyek túlsó ol-
dalán, mi meg csak itt rothadunk a völgyben, és a kisujjunkat se moz-
dítjuk, hogy odajussunk...

De mi persze csak legyintettünk, és faképnél hagytuk. Később pedig, ha újra kezdte, rá is szólunk, hogy tartsa a száját. Untuk már az egészet; főleg ha elénkpingálta, hogy micsoda nők vannak ott. Mert hát ez volt az egészben a pláne; ezért nem találtuk a helyünket éjszaka. Ragyás egyszer még le is kent neki egyet, annyira unta már, amit nemrég még oly murisnak talált. Így aztán jó ideig senki se emlegette a mulatót, s úgy látszott, mintha egészen meg is feledkeztünk volna róla. De csendben a fejünkben csak ott motoszkált továbbra is. Mintha belülről rágott volna bennünket.

II.

De egy napon mégis fölszedtük a sátorfánkat, és elindultunk a hegyek felé. Persze nem a Mulató kedvéért, mert azt mindnyájan süket dumának tartottuk, de valahogy gondoltuk, megnézzük, mi van a hegyek túlsó oldalán. Egyikünk sem járt még ott, na és arra is számítottunk, hátha ott lakott vidékre bukkanunk, vagy ha nem, hát legalább vadban még a mienknél is gazdagabb tájra.

Az igazat megvallva, nagyon untuk már magunkat meg főleg egymást ott a völgyben. Akármilyen szép is volt, torkig voltunk már a nomád étellel, s meglehet, egy kicsit talán még a Mulatót is hittük vagy legalábbis gondoltunk néha rá. Nekem mindenesetre többször megfordult a fejemben: „ha Paradicsom igazat mondott volna, akkor most a Mulató felé közelednék”, és szent, hogy a többiek is gondoltak erre. De szólni senki sem szólt; a Mulatót még Paradicsom sem merte emlegetni: félt, hátha Ragyás újra a képébe mászik. Mégis, az arca csak úgy ragyogott. Amikor a sűrű erdőn, bozótoson át csörtetve megindultunk, úgy nézett ránk, mintha máris mindenben igaza lenne. Izgalmában újra olyan piros lett, amennyire csak lehet. Igaz, meleg is volt; szakadt rólunk a verejték.

Sokáig mentünk, amíg a hegyek közelébe értünk. Napokon át küszködtünk, vagy talán hetekig is; nem tudom, de tény, hogy a hegyek nagyon messze voltak, sokkal messzebb, mint gondoltuk; alaposan kidöglöttünk és elcsigázódtunk, mire valamivel közelebb kerültünk hozzájuk. Még szerencse, hogy vad bőven akadt, meg mindenféle gyümölcs is és ami a legfontosabb, ivóvízben sem szenvedtünk hiányt; mindenfelé a fák között tiszta vizű patakok voltak, a hegyek felől folytak a völgy felé. Így hát csak ment a dolog valahogy, csak éppen régi, még a Telepről magunkkal hozott zebraruháink szakadtak el végleg, majdnem egészen pucérak voltunk már, na és a cipőnk is lefoszlott rólunk; leginkább fölsebzett lábunk miatt ment nehezen a járás. De nem törtünk le, és ez is csak azt mutatja, titokban mégis reméltük, hogy amit Paradicsom mondott, mégsem egészen hazugság. Mert máskülönben hogy lett volna annyi kitartás bennünk?

Hogy lassan fölfelé megyünk, azt egy ideig inkább csak a lábunkon éreztük; látni alig láttunk valamit, úgy eltakartak előlünk mindent a fák. Csak amikor a remete barlangja közelében kiértünk az erdőből, vettük észre, hogy jócskán magasabbra kerültünk. A hegyoldal itt sokkal meredekebb lett, és nem is nőtte be erdő többé, csak valami bokrok, valamivel magasabbak az embernél. Ezek borították a hegyoldalt végig

fölfelé, amíg csak a szem ellát. Igaz, valami nagyon messze most sem láttunk, mert a hegyek láncát köd takarta el.

A remete barlangja volt utunk során az első menedékház. Közönséges barlang volt persze, s nekünk ugyan eszünkbe se jutott volna így nevezni, de a remete mondta így, és aztán elmagyarázta, hogy fölfelé haladva még más menedékházakat is találunk. De mi majdnem mit sem sejtve haladtunk el mellette: éppen csak a füstszagról éreztük meg, hogy valaki tanyázik a környéken, és csak később vettük észre a lukat a hegyoldalban, meg a füstöt, ahogy gomolyog belőle. Erre aztán odamentünk, hogy megnézzük, miféle ürge is vette bele magát. De még oda sem értünk, a remete — biztosan mert hallotta a hangunkat és lépteinket — máris kibújt az odújából, és integetve hívott bennünket. Fura egy tag volt: az arca csupa szőr, ollót vagy borotvát tán életében nem látott, meg a ruhája is valami szőrös állatbőrből készült. Nehéz lenne megmondani, mihez hasonlított jobban, ősemberhez vagy remetéhez. De mi általában akkor is meg később is, csak remetének emlegettük... Ott állt a barlangja előtt, és hajlongva köszöntött minket. Aztán arról kezdett beszélni, hogy tudta, jönni fogunk és már régóta vár ránk. Egy kicsit már erre is leesett az állunk.

De azért mégsem ez volt, amitől mindnyájan fenékre ültünk. Ez csak később jött, amikor megkérdezte: — Az Eldorádó mulatóba mentek?

Azt se tudtuk, mit mondjunk, annyira elcsodálkoztunk. Nem tudtuk megérteni, hogy van az, hogy most egyszerre még valaki akad, aki a Mulatóról beszél, amiről eddig azt hittük, csakis Paradicsom kótyagos fejében létezik. Na és persze azt se tudtuk, oda megyünk-e. Csak néztünk egymásra, sőt valaki a foga között meg is jegyezte: — Na, még egy dilis. — De aztán Paradicsom, aki hirtelen irtó nagy legény lett, előállt, és mondta, hogy igen.

— Ó, hát akkor ti vagytok azok! — mondta erre a remete, még mindig hajlongva. — Csakugyan ti vagytok, akikre várok. Nagyon örülök, hogy idetalálatok. Őszintén szólva, kicsit féltém, hátha eltévedtek. — És ahogy befelé tessékelt bennünket, egyre tovább beszélt, egészen izgatott lett, ujjait folyton a szakállába fonta, ide-oda topogott, azt se tudta hirtelen, hova is tegyen bennünket. Elmondta, hogy őt maga Mr. Good-soul értesítette jövetelünkről és bízta meg, lásson el minket mindennel, és igazítson útba bennünket. Ahányszor csak Mr. Goodsoul nevét említette, szörnyen tisztelettudó pofát vágott, égnek fordította tekintetét, mi meg egészen kikészültünk a csodálkozástól. Méghogy ilyet!... Vagyis kisült, hogy nemcsak az Eldorádó mulatót, hanem még Mr. Goodsoul-t sem egyedül Paradicsom találta ki.

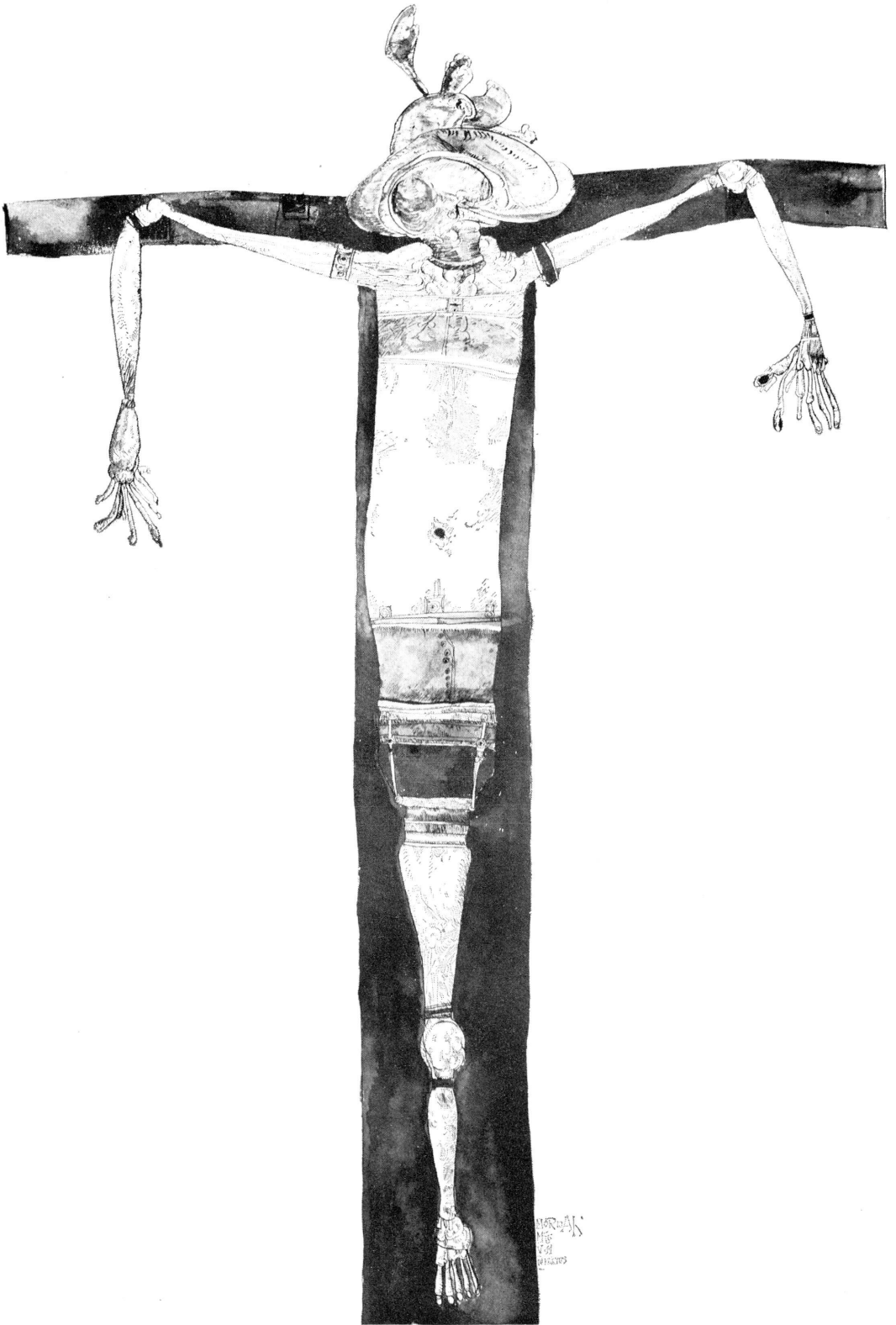
Ezután három vagy négy napig a remeténél maradtunk. Egész álló nap a füstös barlang mélyén húztuk a lóbórt vagy kívül a barlang előtt sütkéreztünk, a remete meg a fölsebzett lábunkat kenegette, kötözgette. Irtó törte magát, hogy a kedvünkben járjon, bár ami az ellátást illeti, hát az jobb is lehetett volna: állati kemény szárított húst adott meg kecsketejet. Ragyás meg is jegyezte: — Na szép kis milliárdos lehet, ha ilyen ágrólszakadt megbízottja van. Ettől még megfújni se érdemes semmit. — De mielőtt továbbálltunk, a kőbaltáját mégis elcsórta tőle; mert hát Ragyás már ilyen, csak úgy szokásból is szajrézik, nehogy kijöjjön a gyakorlatból. Pedig a remete igazán rendes volt; a végén még föl is ruházott bennünket. Durva bőrből készült ruhákat adott és bocs-

korokat; ő maga varrta őket már jó előre, pontosan tízet, vagyis annyit, ahányan voltunk; világos hát, hogy csakugyan várt ránk. Különben sokat kérdeztünk, szeretnénk volna minél többet megtudni az Eldorádó mulatóról meg Mr. Goodsoulról, de kisült, hogy sokat ő se tud az egészről: a Mulatóban sosem járt, és Mr. Goodsoult se látta sohasem. De mintha nem is nagyon akart volna beszélni ezekről a dolgokról: rendszerint azzal húzta ki magát, hogy ő se tud mindent és sok dolgot nincs is jogában előre elmondani. Mégis egyre csak biztatott, menjünk bátran, holtbiztosak lehetünk, hogy nem fogjuk megbánni.

Így indultunk el újra, anélkül, hogy pontosan tudtuk volna, mi igaz az egész meséből, mi nem és egyáltalán, hogy mire számíthatunk. De azért rettenetesen fölcsigázódtunk, és irtó kedvünk kerekedett. Úgy láttuk, valaminek csak kell lenni a dologban, mert sehogy sem eshetett meg, hogy Paradicsom és a remete összebeszéltek volna, hiszen szent, hogy azelőtt sohase látták egymást. Na igen, sok mindent nem értettünk, mégis, egyszerre alig fértünk a bőrünkbe, ha arra gondoltunk, hogy túl a hegyeken talán mindenféle jóval várnak ránk. Már a barlangban is, meg később az úton fölfelé, folyton Paradicsomot nyúztuk: nagyokat csaptunk a vállára, oldalba boksztuk, meg időnként a fenekére is húztunk: — Az istenit — mondtuk neki —, még majd kiderül, nem is olyan hülyeség, amit összehordtál. De hát ki gondolná egy ilyen östulokról, hogy valamiben igaza is lehet. — Paradicsom meg fölült a magas lóra, úgy járt köztünk, mintha csak degeszre tömött pénztárca lapulna a zsebében, és be nem állt a szája: szakadatlanul a Mulatóról mesélt, már amit állítólag az ismerőse ismerősétől hallott róla, úgyhogy a kapaszkodás fáradtságát szinte meg se éreztük. Pedig itt már igazán nem volt könnyű a járás: a bokrok tüskés ágai egyre belénk akadtak, néha még a bőrruhánkat is elszakították, átdőfték a bocskorunkat, és a talpunkba fúródtak. Még szerencse, hogy el nem tévedhettünk, mert itt valami kis út mégiscsak volt, s a remete a lelkünkre kötötte, hogy ahhoz tartsuk magunkat. Nem tudtuk ugyan biztosan, ember vágta ösvény-e, ami ott a bokrok közt hol eltűnt, hol újra felbukkant, vagy csak valami vadcsapás, de mégis tudtuk, merre menjünk. Azelőtt, odalenn az erdőben, csak vaktában haladtunk előre, s így máig is rejtély, hogy esett, hogy éppen a remete barlangjához jutottunk.

Így értünk el, öt vagy hat nap múlva, a második „menedékházhoz”. Éppen jókor, mert a szárított hús, amit a remetétől kaptunk, ugyancsak elfogyott már, vadnak pedig nyomát se láttuk errefelé. Ez már mégis valami házforma volt, ha csak amolyan viskó is, dorongokból, levelekből összeróva, s a füst is csak az ajtót helyettesítő nyíláson tódult ki, de fő, hogy itt is vártak ránk, kajával meg mindennel, ami kell. Az itteni ürge már valamivel rendesebben nézett ki: igaz, a ruhája neki is csak bőrből volt, de szebben kikészítve, na és a szakállát is jobban rendben tartotta. A szárított húshoz, ami különben jobb is volt, mint a remetéé, még valami fekete kemény lepényt is adott: valami óriási íze ugyan nem volt, de mégis jólesett, mert amióta a Telepről megszöktünk, főleg csak húst ettünk és hát azt is megunhatja az ember.

Akárcsak a remete, ez is Mr. Goodsoul emberének mondta magát, és, ahogy mondta, szintén előre várt ránk. A Mulatóról is mesélt, jóval többet, mint a remete, de persze nem annyit, mint Paradicsom, mert rajta senki se tett túl. A Mulatóban persze ő sem járt, neki is csak

úgy meséltek mindent, olyanok, akik megint csak másoktól hallották a dolgokat. A végén ő is adott útravalót, amije volt, meg új ruhát és bocskort, olyat, amelyet ő viselt. Mi meg egészen fölvilványozódtunk. Mert Paradicsomot is beszámítva, most már hárman voltak, akik tudtak a Mulatóról, úgyhogy egyszerre egészen biztosra vettük, hogy a végén csak odaérkezünk. Nem csoda hát, hogy jóllakottan, kipihenten, ugyan-csak nagy gözzel vágtunk neki az útnak.

Az út itt már valamivel szélesebb volt, és egyáltalán nem látszott többé vadcsapásnak; de ugyanakkor meredekebb is lett. Körülöttünk pedig valahogy sivárabb lett minden: kétoldalt a bokrok már nem voltak olyan magasak, mint előbb, és meg is ritkultak valamennyire; néhol kisebb-nagyobb füves részek is voltak közöttük, az úton pedig helyenkint csupasz sziklák is meredeztek a földből, néha igazán olyanok voltak, mint a lépcsők, annyira, hogy sokszor nem tudtuk, nem lépcsők-e tényleg, ember csinálta lépcsők — volt, aki azt mondta, igen, volt, aki nem —, de mindenesetre elég jól járhattunk rajtuk, néha alaposan ki is dögöltünk közben. De ezt egyelőre föl se vettük, inkább az zavart, hogy az utat szinte csak az orrunk előtt láttuk, mert előttünk a láthatárt mindig köd borította. Fura köd volt, vagy harminc-negyven lépésnyire kavargott előttünk, de bele sohase kerültünk, mert ahogy közeledtünk hozzá, mindig visszahúzódott: sohase tudtuk előre, mihez közeledünk, akármilyen volt is előttünk, mindig csak akkor láttuk meg, mikor már egészen közel volt hozzánk. De még emiatt se gyulladtunk be, gondoltuk, magas hegyeken ez így szokott lenni: mert ilyen magasan még sohase jártunk. A következő menedékháznál aztán kérdeztük is a ködről az ürgét, aki várt bennünket, s az mondta is, hogy ez mindig így van erre felé.

Az itteni menedékháznak már egészen normális pofája volt. Fából épült ugyan, csak az alapja volt kőből, de már ablaka is volt meg kéménye is. Kaját pedig igazán pompásat kaptunk: sült húst, tojást, jó kenyeret, sőt bort is. Az itteni alak, aki valami parasztfőnöknek látszott — öreg pók volt már, vastag harcsabajusszal és ugyancsak bőven védte a piát —, elmondta, hogy Mr. Goodsoul üdvözlését küldi, szeretettel vár bennünket, és további kitartást kíván. De amikor megkérdeztük tőle, mikor üzenete ezt, nem tudta megmondani. Hebegni kezdett: lehet, hogy tegnap, de az is lehet, hogy hosszú évekkal ezelőtt. Mégis, mi még ebben sem találtunk semmi gyanúsat, úgy gondoltuk azért van ez így, mert túl sokszor szopja le magát. Ezenkívül még egy fényképet is mutatott, amiről azt mondta, az Eldorádó mulatóban készült. Sokat ugyan nem láthattunk rajta, csak valami pucéran táncoló lányokat, meg egészben is nagyon elmosódott volt már, töredezett és koszos, ki tudja, mikor kerülhetett az öreghez, aki úgy látszik, unalmában folyton nézegette, azért piszkolódott el annyira. De minket még ez is megnyugtatott, fene tudja, miért. Érdekes, hogy mi, akik máskor annyira dörzsöltek voltunk, most még nem is sejtettük, hogy egyszerűen pofára ejtettek bennünket. Nem is gondoltunk már rá, hogy a dolgokban valami hézag is lehet. Talán mert Paradicsom annyira teledumálta a fejünket...

De a következő menedékháznál, ami már szabályos köépület volt, egy kicsit mintha mégis szimatot fogtunk volna. De mégse komolyan, mert ha belül be is gerjedtünk egy kicsit, úgy tettünk, mintha minden

rendben volna. Na és inkább csak utólag kezdtünk gyanakodni. Pedig itt már nem is vártak ránk az ajtó előtt, mint eddig; úgy kellett be-zörgetnünk, sőt ugyancsak dörömböltünk, amíg a tag előbújt végre. Látszott rajta, hogy ugyancsak durmolhatott, mert egyre a szemét dörzsölte és egészen hülyén nézett ránk. Aztán meg megkérdezte, mit akarunk, s csak ezután tért észhez.

Hirtelen a fejéhez kapott: — Ja persze, persze. Maguk az Eldorádó mulatóba igyekeznek — kezdte, mert ez már magázott bennünket. — Értem már, hogyne érteném, persze, persze... — És ez volt egy kicsit gyanús nekünk, vagy inkább lehetett volna. Meg az, hogy hirtelen föl-elevenedve irtó nagy igyekezettel sürgölődött körülöttünk, egyre nevet-gélt, rőtýörészett, de ha a mulatóról kérdezzgettük, legtöbbször a süketet játszott. Néha ugyan mondott olyasmit, hogy „hát igen, az Eldorádó mulató, mesés hely az kérem, csodás egy hely, boldog, aki odakerülhet”, de amint csak tehette, másról kezdett beszélni: az apjáról, aki tengerész volt és egy cápa falta föl, meg a sógoráról, akinek lóversenyen úszott el minden pénze, úgylahogy a végén fölakasztotta magát. Vagy vicceket mesélt; rengeteg jobbnál jobb viccet tudott, nemegyszer szinte gurultunk a nevetéstől. Ugrabugrálás, pergő nyelvű, kis pók volt, szakadatlanul szórakoztatni akart bennünket, nekünk meg csak utólag jutott eszünkbe, hogy az egészet talán azért csinálta, nehogy a Mulatóról kérdezzgessük. Még egy régi tölcéséres gramofont és néhány őskori, agyonkoptatott lemezt is előkerített. Ezenkívül még a borbélymes-ter séghez is értett, sőt mint mondta, az eredeti foglalkozása is éppen ez volt: valamennyiünket megnyírt, megborotvált, mert, ahogy mon-
ta, torzonborz külsővel nem illik az Eldorádó mulatóba lépni. És ezzel csak átejtett bennünket: igazán azt hittük, most már a Mulató közelében járunk.

Búcsúzóra különben bőségesen megpakolt bennünket: hátizsákun-
kat kolbásszal, füstölt hússal, tojással tömte meg, sőt italt is adott. Általában ez már így volt: ahogy följebb kerültünk, az ellátás mindig jobb lett. Így volt ez a fekvőhelyekkel is: a remete barlangjában csak valami szénavackon aludtunk, a második menedékházban már valami pokróc is volt a szénára dobva, a piás öregnél szalmazsákokat talál-
tunk, itt meg már egészen rendes vaságyak voltak, matraccal, lepedővel, párnával, úgy, ahogy kell. De nem is ezzel volna baj, hanem, amikor kétnapi lépcsómászás után — mert itt már egészen szabályos lépcsők voltak, még ha durván faragottak is — újra egy menedékházhoz ér-
keztünk, még gyanúsabbnak látszott az ábra. Itt már két pofa is volt: az egyik nyilván a góré, akinek még irodája is volt, és egy afféle minden es legény, aki takarított, meg kiszolgált minket. A góré csak úgy az íróasztal mögött fogadott bennünket, egy nagy könyvben lapoz-
gatva a szemüvege fölött pislogott ránk, s már ez is nagyon nem tet-
szett nekünk. A nevünket kérdezte, a személyi adatainkat és hogy hová megyünk. Amikor pedig megmondtuk, hogy az Eldorádó mulatóba akarunk menni, egy-két pillanatig úgy nézett ránk, mintha halvány gőze se lenne, mi az az Eldorádó mulató. Ragyás erre megkérdezte, hogy Mr. Goodsoul megbízásából van-e itt, majd amikor a pacák még mindig nem értette miről van szó, elmondta, hogy a többiek a mene-
dékházakban, mind azt mondták, hogy Mr. Goodsoul szolgálatában állnak.

Erre mosolyogva bólogatni kezdett: — Hát, ha amazok az ő megbízásából vannak ott — mondta —, akkor feltehetőleg engem is Mr. Good-soul bízott meg. Ez már csak azért is valószínű, mert nehezen képzelhető el, hogy az egyes menedékházak gondnokait ne ugyanaz a személy vagy intézmény bizta volna meg. Én azonban sajnos nem emlékszem, kik, mikor és milyen körülmények közt bíztak meg ezzel a feladattal...

Később aztán hirtelen a homlokára bökött, és megjegyezte, hogy egyszer tényleg hallott a mulatóról, sőt Mr. Goodsoulról is, de nagyon régen, s azóta se gondolt rá, úgyhogy teljesen kiment a fejéből. Aztán, talán mert látta, hogy olyan képet vágunk, mintha a saját temetésünkön lennénk, vigasztalni kezdett bennünket. Elmondta, hogy ő azért szentül meg van győződve, a Mulató igenis létezik és ha nagyon akarjuk el is érjük egyszer. Erre aztán már nagyon furcsán néztünk egymásra, nem tudtuk, mit is szőlünk az egészhez. Később a mindenes legénnyel próbáltunk szóba állni, hátha belőle szedhetünk ki valamit. De az csak kerekre nyitotta szemét, hülyén bámult ránk, és értelmetlen nyöszörgő hangokat adott ki magából. Hamarosan megállapítottuk, hogy süketnéma; látszott rajta, hogy beszédünkéből egy kukkot sem ért.

És mégis, akármennyire láttuk is, hogy valahogy almás a helyzet, csak nekivágtunk egy újabb lépcsősornak, ami most is valahova föl a ködbe vezetett. Némán, összeszorított foggal mentünk tovább. Sokáig egyikünk se merte kiböki, hogy úgy érzi, valami nincsen rendben.

III.

De később, az egyik pihenő alatt — mert ez a lépcső már olyan meredek volt, hogy folyton meg kellett állnunk kifújni magunkat —, Doki mégiscsak kimondta, ami már jó ideje ott motoszkált bennünk:

— Csak azt tudnám, meddig megyünk még — szólalt meg fújtatva. — És hogy mi a fenének megyünk egyáltalán?

Hirtelen mind feléje fordultunk, és meghökkenve néztünk rá. Egy kicsit máris fölment bennünk a pumpa. Ragyás fenyegetően végigmérte, aztán dühösen fölnevetett. — Mért? Te talán nem tudod? — És oldalvást máris egy lépést tett feléje.

De Doki a szemébe vigyorgott: — Nem.

Ragyás hangja még fenyegetőbb lett. Érdekes, valahányunk közül talán ő lett a legdühösebb, pedig valamikor ő is csak röhögött Paradicsom hantáin és csakis a muri kedvéért hallgatta végig. — Na nézd csak, talán elfelejtetted?

— Én nem is tudtam sohasem.

— Hát akkor mit tudtál, ha olyan okos vagy?

— Azt, hogy ez az egész Mulató-történet egyetlen óriási hülyeség. Csak nem gondoltátok komolyan, hogy beveszem ezt a maszlagot?

Ragyás még egy lépéssel közelebb lépett hozzá: — Úgy? Szóval neked ez maszlag? Szóval bennünket hülyének tartasz?

Doki erre elsápadt; úgy látszik, érezte, hogy veszedelmes helyzetbe került. Nem felelt, csak a száját húzta el. Ragyás fölemelte az öklét, hogy megüsse, de a mellette álló Paradicsom megfogta a karját.

— Hagyd, Ragyás — mondta. — Mondjon, amit akar. — Érdekes, amióta úgy látszott, a Mulatóból mégis lesz valami, Ragyás mennyire hallgatott rá. Újabban folyton egymás közelében voltak, egyre pusmogtak, azt hiszem, Paradicsom állandóan a Mulatóról mesélt, és egészen teledumálta Ragyás fejét. Most Ragyás elé állt, és Dokihoz fordult. — Ne hülyéskedj — szólt rá. — Talán nem elegen mondták már neked, hogy a Mulató létezik?

Doki reszkető szájjal felelt: — Hallottam.

— Na és?

— Az én szememben ez akkor is hülyeség. Üres duma... Vagy mit tudom én... Hátha csak át akarnak ejteni bennünket. Nem tudhatjuk, hova jutunk.

— Ha berezelünk, akkor sehova. De ha merünk és nem borulunk ki, egyszer csak megérkezünk.

— Igen. A pokolba. — Nem is tudom, hogy is mert ilyet mondani. Pedig látszott az arcán, hogy fél tőlünk, különösen Ragyástól. Talán a fáradság készítette ki.

Erre aztán Ragyás újra elbődült: — Te állat! Csak nem azt akarod mondani, hogy hiába kaptattunk föl egészen idáig? Hogy hiába vagyunk féldöglöttek a fáradságtól? — Úgy nekivadult, hogy azt hittük, menten fasiozottat csinál Dokiból, aki erre már komolyan begyulladt, egészen zöld lett a képe, s visszakozni is kezdett valamennyire, de még mindig nem egészen. Olyasmit kezdett makogni, hogy ez a Mulatóról szóló dolog egészen talán mégsem hazugság, mert valami biztosan van ott a csúcson vagy a csúcson túl, de egyáltalán nem biztos, hogy az a valami az Eldorádó mulató, vagy ha mégis, akkor se biztos, hogy ott minden olyan szép és jó, ahogy nekünk Paradicsom bedumálta.

Ragyás erre valamivel halkabban, mint az előbb, megkérdezte: — Ugyan mért ne lenne olyan?

— És mért lenne olyan? — kérdezte vissza Doki óvatosságból néhány lépéssel hátrább húzódva.

Mire Ragyás: — Azt se hittük, hogy egyáltalán létezik. És mégis, most *mindenki* úgy tudja, hogy igenis van. És ki hitte volna azt is, ami eddig történt? A menedékházakat, meg mindent...

De Doki csak nevetett, begerjedten, fogvacogva, de nevetett, és rákezdte, hogy amiért a mese egyik fele igaz lett, az még nem jelenti azt, hogy a másik is az lesz és inkább nyitottuk volna ki jobban a csipánkat, mert akkor észrevettük volna, hogy amint följebb jutunk, a menedékházi ürgék mindig kevesebbet tudnak a Mulatóról, pedig, mivel közelebb vannak hozzá, ennek éppen fordítva kellene lenni. Vagy talán nem vettük észre, hogy az utolsó pók már éppen csak úgy ránhagyta a dolgokat? Ha tehát csak egy kis sütnivalónk is lenne, lát-hatnánk, hogy valami nincs rendben, sőt, hogy az egész mesét valószínűleg a zsaruk főzték ki, hogy csöbe húzzanak bennünket. Legokosabb lenne hát, ha visszofordulnánk, amíg nem késő...

Alig lehetett elhallgattatni. Akkor hagyta csak abba végre, mikor már komolyan azon voltunk, hogy alaposan megruházzuk. Mert ekkorára már mind úgy kivoltunk, hogy eszünkbe se jutott végiggondolni, talán igaza is lehet. Meglehet azért, mert nagyon föl voltunk villanyozódva, hogy így a Mulató meg úgy, és egy ideig annyira biztosak voltunk már benne, hogy odajutunk, hogy most sehogy se tudtuk lenyelni

ezt a békát. Éppen azért lettünk zabosak rá, mert kimondta, amit mi csak *magunkban* gondoltunk és amiről mindenki azt hitte, csak amolyan rémlátás, ami csak neki jutott eszébe. Meg talán az is baj volt, hogy éppen ő mondta ki. Mert ezt a Dokit különben se nagyon bírtuk: valahogy nem tartozott egészen közénk, nem volt igazán szakmabeli, csak valami sikítésért ítélték el, és magunkkal is csak azért hoztuk, nehogy beköpjön bennünket; még ott a Telepen valahogy megszagolta, hogy olajra akarunk lépni, s aztán okosabbnak láttuk, ha bevesszük a buliba. Na és azért se szeretjük, mert mindig tökfejeknek tartott minket, mindent jobban akart tudni nálunk, mi pedig nemigen szenvedhettük a tojásfejeket. Persze doktor azért mégsem volt, ezt a nevet csak úgy ráragasztották. Pedig talán jobb lett volna, ha hallgatunk rá.

De megint csak továbbmentünk, fölfelé a lépcsőkön, amelyek itt már rendes sima betonlépcsők voltak, csak nagyon meredek. És sehogy sem akartak véget érni. A köd most mintha még sűrűbb lett volna, egészen elzárta előlünk a látást. De ahogy visszahúzódott, mögüle mindig újabb és újabb lépcsőfokok bukkantak elő.

És ahogy mentünk, talán még gyorsabban is haladtunk, mint eddig. Lábunk szinte sajgott, nyilallott, térdünkben időnkint hasító fájdalmat éreztünk, talpunk égett, de később mintha már alig éreztük volna a lábunkat, mintha elzsibbadt, elhalt volna. Mégis, mint valami fölhúzott gép, magától járt és vitt föl bennünket, szinte magunk se értettük, hogyan. Mintha a Mulató húzott volna fölfelé; mert most már *csak azért is* bíztunk benne, hogy nem üres duma az egész. Magam is egyre csak azon voltam, *nehogy Doki szavaira gondoljak*, mert ha csak egy pillanatra is eszembe jutott, amit összehordott, mindjárt az is megfordult a fejemben, hogy mondott egypár dolgot, amire nem lett volna éppen könnyű felelni; és tudom, hogy a többiek is erre gondoltak, még ha nem is szóltak róla. Mert egyikünk se akart gondolni ezekre a dolgokra, és főleg egyikünk se *mert* beszélni róla, s ezért csak belefeküdtünk a lépcsómászásba, hogy se *időnk*, se *erőnk* ne maradjon azon gondolkodni, hová is vezetnek a lépcsők, amelyeken fölfelé kapaszkodunk. Ezért is mozogtak talán olyan veszettül a lábaink, ezért is haladtunk olyan gyorsan fölfelé.

Így értünk el egy újabb menedékházig, ami már valóságos kis luxus-hotel volt, csuda remek kétágyas szobákkal, a padlón szőnyeggel, hideg-meleg vízzel, vagyis olyan kényelemmel, amilyenben legtöbbszörünknek soha életében nem volt még része; négy-öt főnyi személyzet is sürgölődött körülöttünk. De a góré — elegáns, kövér, kopaszodó alak — már úgy nézett ránk az íróasztala mögül, mintha egytől egyig dilisek lennénk.

— Hát maguk még mindig hiszik, hogy az Eldorádó mulató létezik? — kérdezte feje búbjára szaladó szemöldökkel, amikor kiböktük, mi járatban vagyunk. Amikor pedig Ragyás, aki ragaszkodott hozzá, hogy ilyenkor mindig ő beszéljen, elmondta, hogy ő úgy tudja, a Mulató létezik, s hogy a tulajt Mr. Goodsoulnak hívják, még jobban csodálkozott: — Nahát — mondta a fejét csóválva —, maguk még Mr. Goodsoulban is hisznek? Ez igazán meglepő. Bár ha meggondolom, igazán szép dolog és nagyon dicséretre méltó... — Ragyás erre még tovább erősködött, hogy mi már sokat hallottunk a Mulatóról, s valaminek csak kell lenni benne, de aztán, ahogy a pasas még mindig furcsán nézett rá, egy kicsit

mintha összezavarodott volna; úgy látszik, rá akarta szólni magát, hogy kerek-perec megkérdezze, mi is hát az ábra, de ekkor Paradicson, nem törődve vele, milyen zabos pillantást vet rá Ragyas, hirtelen kivette szájából a szót, és elkezdte darálni, hogy mi igenis biztosan tudjuk, hogy amit a Mulatóról és Mr. Goodsoulról hallottunk, elejétől végig szent igaz. Erre aztán a göré, aki úgy látszik, lusta volt vitatkozni, és különben is jámbor, jólelkű alaknak látszott, egészen ránhagyta: — Kérem, nehogy azt higgyék, hogy én határozottan állítom, a Mulató egyáltalán nem létezik, sőt felteszem, hogy maguk ezt jobban is tudják. Akik ezeket a dolgokat maguknak mondták, feltétlenül tudják, miért mondták így, s felteszem, hogy igazat is mondtak. Menjenek csak bátran tovább, és próbáljanak szerencsét. Én a magam részéről őszintén kívánom, hogy vállalkozásuk sikerrel járjon... — És a végén megint csak anélkül indultunk tovább, hogy valami biztosat tudtunk volna.

Mégis, talán mert a pihenő alatt megerősödünk, összeszedtük magunkat, induláskor nem is láttuk olyan gyászosnak a helyzetet. Csak Doki vágott továbbra is savanyú képet: a homlokát ráncolta, meg a száját húzta el, valahányszor valaki a Mulatót emlegette; így mutatta ki, hogy színhülyéknek tart bennünket, amit aztán Ragyas észre is vett, úgyhogy ráordított, ha nem tud tisztességes pofát vágni és tovább rontja a nép kedvét, esküszik, úgy lelöki a lépcsőn, hogy egyetlen ép csontja se marad, amire Doki valami olyasmit mondott, csak úgy a foga között, hogy bánja is ő, lökje le, így legalább előbb vége lesz az egész kínlódásnak. De azért csak jött velünk, igaz, a sor végén, talán mert ő fáradt ki a legkönnyebben, de talán azért is, mert félt, hátha a kifacsart citromképével túlságosan feldühít bennünket. De persze a mi jókedvünk se tartott éppen soká; az első pár száz lépcsőfok után újra belénkállt a kimerültség, talán jobban is, mint eddig: minden izületünk meg-megcsikordult, egyre többször kellett megállnunk, hogy kifújjuk magunkat. És bár még egyikünk se szólt, látszott rajtunk, közel állunk a kiboruláshoz, percek kérdése csak, hogy valamelyikünknek kikészüljenek az idegei, és akkor bizonyos, hogy a többi se bírja tovább.

De Paradicson mintha megérezte volna, hova jutottunk: — Ide figyeljtek — mondta lelkesen, mikor egy rövid pihenő után, föltápáskodva a lépcsőkről, újra neki akartunk vágni —, ha most útnak indulunk, ismételjétek hangosan: *Mr. Goodsoul létezik, a Mulató van*, és meglátjátok, nem is érzitek a fáradságot. Most csak az a fontos, hogy le ne lombozódjunk.

Nem mondhatnám, hogy valami nagyon lelkesedtünk az ötletéért, de talán mert semmi kedvünk se volt vele vitatkozni, csak beleegyezve bólogattunk. Meg ahogy a lelkesen csillogó szemébe néztünk és a sűrűn szeplős képébe, ami olyan volt, mint valami hagymahéjjal festett hús-véti tojás és úgy ragyogott az izzadságtól, mintha szalonnabőrrel fényesítették volna, akármilyen hülyének tartottuk is, csak földerültünk. Mert az ördög tudja, miért, szeretni is lehetett valahogy, Dokinál mindenesetre sokkal jobban. Így aztán, bár a mondókát eleinte csak ő hajtogatta, később, mikor Ragyas bikahangja is hozzátársult, talán azért is, mert féltünk, ha nem követjük, zabos lesz ránk, mi is rákezdtük: „Mr. Goodsoul létezik, a Mulató van!” Lábunkat taktusra vertük a lépcsőkön, és esküszöm, valahogy úgy belemelegedtünk ebbe a játékba, hogy csakugyan majdnem egészen megfeledkeztünk a fáradságról.

Később meg már olyan lett az egész, mintha alaposan beszszeltünk volna: szemünk előtt szikráztak a lépcsők, és szinte szaladtak a lábunk alá, vittek bennünket fölfelé. Agyunk átforrósodott, szakadt rólunk a víz, tisztára lázban voltunk.

Csak mikor már egy újabb menedékház elé értünk, fogyott ki a szusz belőlünk. Annyi erő se volt már bennünk, hogy az épületbe vánszorogjunk. Úgy terültünk el lihegve a ház előtti térségen, mint a túlhajszolt állatok. Valami szolgák jöttek, és azok támogattak be a házba. Hűsítő italokat hoztak, és ágyba fektettek bennünket.

IV.

Másnap reggel aztán a góré elé álltunk. Az itteni góré kis sovány tag volt: ideges, szüntelenül izgó-mozgó, mintha szakadatlanul bolha csipné vagy a beleiben nyüzsögnének a férgek. Arca folyton rángatózott; hol a szemöldöke húzódott föl, hol az arcizma vagy a szája rándult meg, mintha alattomban túvel oldalba szúrnák. Íróasztalán magas aktacsomók tornyosultak, keze ügyében három telefon is volt, hol az egyiket, hol a másikat kapta föl, biztosan nagyon sajnálta, hogy csak két kézzel született. Amíg velünk beszélt, egy ideig azalatt se tette le a kagylókat, hol ebbe, hol abba köpött be néhány szót, és egyszerre három-négyfelé is figyelt; szeme folyton ide-oda ugrált. Amikor a Mulatóval meg Mr. Goodsoullal hozakodtunk elő, már az első szavak után félbeszakított minket.

— Ugyan kérem — szólt ránk éles, pattogó hangon —, igazán nem értem, hogy felnőtt ember létükre, hogyan hihetnek ilyen dajkamesékben. Az efféle áru gyerekek számára készült.

— De nekünk azt mondták, hogy létezik — dadogta Ragyás elsápadva, de ugyanakkor fenyegető hangon.

— Am a góré csak legyintett: — Mondták, mondták. Sok mindent mondanak. De hát az a mese az alacsonyabb régióknak lett szánva. Maguk pedig azokon már rég túljutottak. Annyi eszük igazán lehetne, hogy ezt belássák.

Erre aztán Ragyásban egészen fölment a pumpa: — Nézze, főnök — kiáltotta —, ez nekem kínai. Hogy alacsonyabb régiók meg ilyesmi. Mondja meg világosan, mi a helyzet azzal a Mulatóval!

A kis mitugrász tetőtől talpig végigmérte Ragyást, aztán dühösen lecsapta a telefonkagylókat, amelyeket még mindig a kezében tartott: — Megható lenne, ha nem kiabálna velem — rikácsolta. — És beszéljen tisztességesen! Vegye ki a kezét a zsebéből!

Ragyás erre elvigyorodott. Mindig örült, ha sikerült a hivatali mókusokat felpaprikáznia. Aztán kivette a kezét a zsebéből, és meghajolt: — Így jó? — kérdezte.

Az ürge újra végigmérte: — Megjárja.

— Nahát akkor. Halljuk a szöveget. Mi van a Mulatóval? Van vagy nincs?

— De hiszen éppen azt magyarázom, hogy nincs. Erre a mesére csak azért volt szükség, hogy az alacsonyabb régiókban, azazhogy megértsenek, lejjebb, ahol az út igen fáradságos és helyenként szinte járhatatlan, a hegymászáshoz kellő kitartást és reményt biztosítson. De idefent, ahol

már kényelmesek a lépcsők, és amint rövidesen meggyőződhetnek róla, az út mind kevesebb erőfeszítést kíván, ez a mese már teljesen fölösleges, és emellett nem is tartható fenn tovább. Azt hiszem, elég világosan fejeztem ki magam, remélem megértettek.

— Azt hiszem, igen — mondta Ragyas. — Vagyis egyszerűen átejtettek bennünket.

A pasas erre felsóhajtott, majd egy zsebkendővel megtörölte a homlokát. Aztán, mint aki a türelmét szedi össze, mélyet lélegzett, fölállt, és két kezével az íróasztalra támaszkodott. Ahogy így pózba vágta magát és megköszörülte a torkát, rögtön láttuk, hogy hosszabb szöveget kíván leadni. A képe is egészen megváltozott: egyszerűen eltűnt róla az idegesség, egészen papos formát öltött.

— Nem helyeselhető, hogy így fejezi ki magát, mert önöket tulajdonképpen senkinek sem volt szándékában félrevezetni. Csupán az ideig, illetve az alábbi állomások valamelyikéig vezető út megtételét kellett, a szóban forgó mese által, biztosítanunk az önök számára. Meg kellett óvnunk önöket ettől az elhatározástól, hogy reményüket veszítve visszaforduljanak. Az egészben csak az a különös egy kissé, hogy ez valahogy túl jól sikerült. Mintha nem számoltunk volna eléggé az önök hiszékenységgel. A túlzott illúziókat pedig az illetékeseknek már valamelyik alábbi állomáson el kellett volna oszlatniuk, sajnos azonban a jelek arra mutatnak, hogy az illető személyek — eléggé el nem ítéhető módon — ezt nem tették meg. Úgy látszik azonban, nem merték vállalni a felelősséget arra az eshetőségre, ha önök csüggedten visszafordulnának, ami viszont részben érthetőnek is látszik. Így aztán a hálátlan feladat, hogy közöljem önökkel, miszerint a Mulató létezésének feltevését a legkisebb jel sem igazolja, teljesen reám hárul. Ennek ellenére most arra kell kérnem önöket, ne csüggedjenek, útjuk további folytatásához pedig sok szerencsét kívánok.

Úgy adta le a mondókáját, mintha előre bevágta volna. Az utolsó szó után kissé meghajtotta magát, aztán kimerülten a székébe roskadt, és újra megtörölte a homlokát.

Néhány percig mind úgy néztünk rá, mintha megkukultunk volna. Aztán egyszerre Doki szólalt meg; amióta majdnem megbunyóztuk, először nyitotta ki a száját: — Nagyon szép beszéd volt, apuskám, csak most azt mondja még meg, ha már egyszer kisült, hogy az egész meséből egy szó se igaz, akkor mi az istennyilának menjen tovább fölfelé az ember?

Erre aztán az ürge megint csak sóhajtott, és újra fölállt; megint úgy beszélt, mintha előre betanult szöveget szavalna el. Meglehet, az előbb csak azért hagyta abba, mert azt remélte, hátha kevesebb is beérjük.

— Önök szabad emberek — folytatta újra ünnepélyes képet vágva —, és most már olyan régiókba kerültek, ahol szabadon dönthetnek, szabadon választhatnak a lehetőségek között. Ami pedig a lehetőségeket illeti, lényegében négy megoldásról lehet szó: Vagy folytatják útjukat fölfelé, amit elsősorban ajánlanék, bár azt sem hallgathatom el, hogy a további út hosszát és célját illetőleg semmiféle felvilágosítással nem szolgálhatok — egyszerűen azért, mert erről nekem sincs tudomásom. A dolgok mechanizmusa ugyanis úgy van felépítve, hogy az egyes állomások vezetői csak az alattuk levő állomások helyzetét és körülményeit ismerik, míg a fölöttük levőkről maguk sem tudnak semmit. A második számú

lehetőség a visszafordulás, a visszatérés oda, ahonnan jöttek, ami azonban azt is jelentené, hogy kiszolgáltatják magukat a kegyetlen természet zord szeszélyeinek és veszélyeinek. A harmadik lehetőség szerint egyelőre itt maradnának és itt, állomásunkon várnák meg, amíg sorukra nézve további intézkedés történik, ami viszont megint csak a bizonytalanságot jelenti. Ugyanis egyáltalán nem tudhatjuk előre, milyen intézkedés várható, mikor következik be, sőt azt sem, történik-e egyáltalán valami intézkedés. Az egyedüli, amit szavatolhatunk, az a mindenre kiterjedő gondoskodás és teljes ingyenes ellátás, amiben itt-tartózkodásuk alatt részük lehet. A negyedik megoldást már csak a teljesség kedvéért említem, de egyben előre is bocsátom, hogy én a magam részéről semmiképpen sem ajánlanám. Amennyiben tehát a fenti megoldások egyike sem felelne meg önöknek és minden további fáradozást kilátástalannak ítélnének, intézményünk nem gördíthet akadályt azon szándékuk elé sem, hogy szabad elhatározásból életüknek önkezüleg véget vessenek, sőt ezt illetőleg is hajlandó önöknek mindennemű technikai vagy szükség esetén manuális, azaz emberkéz által való segítséget nyújtani. Ismétlem azonban, erre a kétségbeesés diktálta megoldásra semmi komoly ok sem áll fenn, mert bármennyire is érvényes az a megállapítás, hogy a fölfelé vezető út a bizonytalanságot jelenti, ne feledjük el, hogy ez nemcsak az ismeretlen veszélyek lehetőségét hordozza magában, hanem, lényegében ugyanilyen valószínűséggel, akár a számunkra elképzelhetetlen boldogság lehetőségét is. Mindezt figyelembe véve, ajánlom tehát elsősorban mégis az út folytatását, és tennem ezt még az esetben is, ha az itt említett korlátlan lehetőségek fenn sem állnának, s teszem fel, az út sehová, a végtelenbe vagy éppenséggel a semmibe vezetne, egyszerűen azért, mert mélységes meggyőződésem szerint, a felfelé haladás, a mind magasabbra jutás lehetősége, az erőfeszítés folyamata már önmagában is olyan boldogságot jelent, amihez képest az Eldorádó mulató naiv és gyermeketeg meséje, minden ott várható élvezet és szórakozás lehetőségével egyetemben, egyszerűen semmiségnek látszik. Nem szeretném azonban befolyásolni önöket: ismétlem, a választás szabad, minden az önök elhatározásától függ.

Aztán, mint aki végleg kifogyott a szuszából, újra a székébe rogyott. Utána néhány pillanatig egészen kikészülve dőlt hátra székében, és szemét lecsukva lihegett; homlokáról és képéről szakadt a víz, de most már annyi ereje se volt, hogy letörölje. De aztán hirtelen, mintha csak ostorral jó rásóztak volna, két kézzel is a telefonkagylók után kapott; eddigre már egészen eltűnt az arcáról a paposság, és újra az az ideges bolond lett, aki a dumája előtt volt. Rólunk meg mintha egészen elfeledkezett volna. Mi pedig egy ideig csak álltunk, mint akiket fejbe vágtak; hol egyik, hol másik lábunkra nehezedtünk, tisztára hülyéknek éreztük magunkat. Amikor végre valaki közülünk elköhintette magát, az ürge újra ránézett:

— Na mi az? Maguk még mindig itt vannak? — kérdezte, s látszott rajta, hogy a pokolba kíván bennünket.

— Hát szóval... — kezdte Ragyas szédülten, mert most már egyenesen tökmamlasznak látszott, pedig máskor milyen dörzsölt volt mindig, de Paradicsom váratlanul a szavába vágott. Mint aki hirtelen rajzszögbe ült, úgy üvöltött fel: — De az nem lehet, hogy a Mulató ne létezzen!

Az nem lehet, érti! Mondhat akármit, én érzem, hogy van! És Mr. Good-soul is van! Van, érti! Van, van, van!!!

Erre aztán a pasas egészen kiborult. Fölugrott, és az asztalra csapott: — De most már elég volt! — ordította. — Több dolgunk nincs egymással! Én a magamét elmondtam. Ha nem hiszik, nem tehetek róla. Éppen elég időt vesztettem már magukkal. Rengeteg dolgom van még.

Megnyomott az asztalra egy csengőt, majd újra, mintha ott se lennénk, fejét az előtte heverő iratok közé rejtette. A csengetésre belépő szolgának föl se nézve morogta: — Vezesse őket a tanácskozóterembe. — De amikor kifelé indultunk, hangosan mégis utánunk szólt: — Amint mondtam, maguknak kell eldönteni, hogy mitévők lesznek. Tárgyalják meg a dolgokat. A viszontlátásra.

A szolga egy nagy szobába vezetett bennünket. Irtó elegáns hely volt: a bőrfotelek, ahogy rájuk ültünk, úgy formálódtak, hogy fenekünknek a legkényelmesebb legyen; a nagy asztal pedig mindenféle itallal, cigarettával volt tele, mintha ki tudja micsoda fejesek, nagykövetek vagy vezérigazgatók lennénk, akik valami igazi ülésre gyűltek össze. De ahogy egyedül maradtunk, pár percig egy kukkot se tudtunk kinyögni: lógó orral csak az asztal lapját bámultuk, aztán, hogy egy kicsit fölérőljük magunkat, az itálnak és a cigarettának estünk.

Elsőnek mégis Paradicsom szedte össze magát. Alig néhány perccel azután, hogy megtudtuk, a Mulatóról ugyan hiába ábrándozunk, máris olyan bizakodó képet vágott, mintha semmi se történt volna:

— Én mondom nektek — kezdte lelkesen csillogó szemmel —, nem szabad letörni. Semmi ok a kiborulásra. Ez a göré tökhülye, csakis azért mondhat olyat, hogy a Mulató nem létezik. Vagy ha nem az, hát csőbe akar húzni bennünket. Esküdni mernék rá, hogy a hekusok pénzelték le, hogy fordítsa vissza a menetet; így akarnak lépére csalni bennünket. De ha mi nem ugrunk be, senki se árthat nekünk... Ha pedig nem ez az ábra, akkor Mr. Goodsoul rendezte ezt az egészet, mármint ezt a beugratást. Márpedig ő biztosan tudja, mért csinálta így.

— Na és ugyan mért csinálta? — szólt közbe egy hang. — Szerinted, nagy ész, mért csinálta?

— Biztosan azért, hogy kipróbálja, bízunk-e benne. Nem szereti a begerjedős pasasokat. Persze meglehet, hogy egy kicsit dilis a vén mókus, de ha meggondoljuk, hát igaza van. A Mulató végül is az övé, a saját pénzét fektette bele, és így megkövetelheti, hogy az ürgék, akik az üzemébe kerülnek, bízzanak benne, hogy ő is megbízhatson bennük. Ez csak világos.

— Mint a nap — szólt közbe Doki vigyorogva.

— Úgy van, mint a nap — folytatta Paradicsom. — Még annál is világosabb. És én most még mindig azt mondom, tovább kell menni. Ha pedig lehervadunk vagy úgy érezzük, túlságosan kiálltunk, hát hajtogassuk, mint eddig is, hogy a Mulató létezik meg minden, és a végén csak megérkezünk...

Óriási dumát vágott ki, de most mi megint úgy voltunk, mint az elején, hogy leginkább csak röhögni volt kedvünk. Sőt egyre többen kezdték emlegetni, hogy talán mégis vissza kellene fordulni, úgyszólván Paradicsom egyszerre csak kijelentette, egytől egyig olyan marhák vagyunk, amilyeneket még nem hordozott hátán a föld, elmondta, hogy ő ugyan egyedül és akár hason csúszva is, de csak fölfelé megy, aztán fölhúzta

az orrát és egy szót se szölt többet hozzánk, úgyhogy ezután nélküle folyt a haditanács.

És ekkor már majd mindenki azt tartotta, semmi értelme tovább kapaszkodni fölfelé, ha nem tudjuk, mi vár ránk, sőt a többség határozottan a visszatérés mellett volt, bár olyanok is akadtak, akik inkább itt helyben maradtak volna, hiszen ha meggondoljuk, ez a menedékház már majdnem olyan volt, amilyennek a Mulatót képzeltük. Pia, kaja volt bőven és melózni se kellett, csak éppen azok a bizonyos lányok nem voltak sehöl, de hát mi félig-meddig meg is szöktük már így az életet. Doki viszont úgy gondolta, legokosabb lenne, ha a negyedik lehetőséget választanánk és csendben, szép sorjában felkötnénk magunkat. — A mi helyzetünk egészen bizonytalan — magyarázta —, mert az, hogy idáig eljutottunk, még egyáltalán nem jelenti azt, hogy simán vissza is mehetünk. Ki tudja, milyen akadály keletkezett azóta az úton lefelé... — Az ördögbe is, mintha megérezte volna. Aztán még hozzátette: — Megkülönbözen is, mikor az ember már visszafelé megy, akkor úgyis megette a fene az egészet. Mi értelme, hogy a végén odajussunk, ahonnan elindultunk?

Így vitatkoztunk egy darabig, és amikor már úgy látszott, a legtöbben tényleg a visszatérés mellett vannak, a szobában hirtelen egy hangszóró bödült el. Valahol a falban lehetett elrejtve: — Fel a fejjel! — ordította. — Bátran előre! A boldogság odafenn van. Nincs szebb a felfelé haladásnál! Csak a gyáva csügged! Csak a gyáva fordul vissza! — meg más hasonlókat. Aztán a szoba egyik sarkában egy függöny húzó-dott félre, és a mögüle elötűnő vetítövásznon is olyasféle szövegek jelentek meg, hogy „Törj a magasba! A magasság a dicsőséget jelenti!”, sőt még olyanok is, mint „Aki fent van, leköphet azokra, akik lent maradtak és akik lent maradtak, ezt meg is érdemlik”, közben pedig zene is szölt, csinnadrattás indulók, amiből aztán csak azt láttuk, hogy a góré és az egész titokzatos tröszt, aminek a hatalmába kerültünk, tulajdonképpen mégis azt szeretné, ha tovább fölfelé mennénk, és ami a végén csak megzavart bennünket. Vagy legalábbis jó néhányat közülünk.

Mert végül is két részre szakadtunk. Fölfelé hatan mentek: elsősorban persze Paradicsom, aztán Ragvás, akit úgy látszik, nagyon megszáditott az olyasféle duma, hogy visszafordulni szégyen, és még négyen, akik valamikor Ragvás egykori bandájához tartoztak és még most is mindent Ragvás után csináltak, s mindenben a főnöküknek tekintették. Mi négyen pedig, Doki, aki kijelentette, hogy egyedül mégse köti fel magát, meg különben is látni szeretné, mi sül ki ebből az egészből, jó magam és még két, Fülésnek és Csámpásnak nevezett tag, úgy határozottunk, hogy inkább lefelé megyünk. Ami engem illet, rettenetesen beleuntam már a lépcsőmászásba, és dögfáradt is voltam, még a néhány napos pihenő után is, s emellett még valahogy vissza is kíváncsoztam a völgyünkbe, a vadkecskék közé; talán még azt se bántam volna, ha életem végéig ott kell maradnom, de azért reméltem is, hátha a völgyből másfelé indulva, egyszer még lakott helyre juthatunk. A többi három, aki velem jött, nyilván szintén így gondolkozott.

Búcsúzóra ugyan a góré még egyszer megjelent, és ünnepélyes arcát véve föl, arról kezdett papolni, milyen mélységesen fájlalja, hogy így határozottunk, de még most sem késő, az utolsó percben is meggondolhatjuk magunkat. De mi csak legyintettünk, és elfordultunk tőle. Ama-

zoktól elváltunk, szerencsés utat kívántunk egymásnak. Arcunkon látszott, hogy kölcsönösen azt hisszük, nekünk lesz igazunk.

Lefelé a lépcsőkön sokkal könnyebben ment a járás.

V.

Eleinte szinte jókedvűen mentünk lefelé a lépcsők végtelen során. Valahogy egyáltalán nem éreztük úgy, hogy beletört a bicskánk valamibe. Szüntelenül a völgyünkre gondoltunk, úgy éreztük, ott lehetünk csak igazán szabadok, még ha a kunyhónk fedelét sokszor el is sodorja a szél a fejünk fölül, vagy bőrig is ázunk néhányszor, tüskék is fúródnak a talpunkba és karmolják össze a bőrünket, vagy akár korog is a gyomrunk néha. Na igen, akkor ezek a dolgok már olyan semmiségnek látszottak, olyan régen estek meg velünk, olyan irtó-irtó régen, hogy inkább csak arra emlékeztünk már, ami szép és kellemes volt. Majdnem futva mentünk lefelé, simán, mintha olajon siklanánk; menet közben még fütyültünk is, valami régi-régi dallamot: a fene tudja, miért jutott éppen most az eszünkbe. Amolyan ringatós dallam volt, mint valami bölcsődal, mégis gyors taktusú, ahogy sebes lépéseinkhez igazodott. Csak Doki rontotta a kedvünket néha:

— Csak lassan a testtel. Meglátjátok, nem megy ez mindig ilyen könnyen.

— Mért ne menne? — kérdezte Füles meghökkenve; máris kicsit zabolosnak látszott.

— Kérdés, hogy egyáltalán lejuthatunk-e.

— De mért, te állat? Azt mondd már meg. Ahogy följöttünk, úgy le is mehetünk. Ez csak világos.

Mire Doki: — Mit tudhatod, mi történt közben. Hátha leszakadt a lépcső.

— A lépcső? Mért szakadt volna le?

Doki csak vigyorgott: — És mért ne szakadhatott volna le?

— Az előbb még semmi baja se volt.

— Az előbb? Mikor jártál ott?

— Ūristen, de hülye vagy. Hát amikor fölfelé jöttünk.

— Csakhogy az nem az előbb volt, kisapám.

— Na mondd már. Pár nappal ezelőtt.

— Pár nappal ezelőtt? Jó vicc!... Sokkal régebben.

Megállva a lépcsőkön, egy-két pillanatig ijedten néztünk rá; tudtuk, hogy zöldségeket hord össze, mégis begerjedtünk.

— Milyen régen? — kérdezte aztán Csámpás.

Doki a homlokát ráncolta, és beszívta a száját: — Pontosan nem tudom, csak azt tudom, hogy nagyon régen. Kimondhatatlanul régen. És azóta rengeteg dolognak kellett történnie, mindennek meg kellett változnia. Ha nem a lépcső szakadt le, akkor valami más történt. Lehet, hogy megsincs a völgyünk már, Vagy kiszáradtak a patakok, csupa sivatag lett az egész. Az éghajlat, ha nem tudnátok, a földön állandóan változik. És annyi idő alatt... Talán rá se ismernétek többé. Vagy az is lehet, hogy odalenn a hekusok várnak ránk...

De erre már csak legyintettünk, és elfordultunk tőle. Csámpás meg is jegyezte: — Ne is törődjeteK vele. Tisztára dilis lett. — Doki meg vállalt vont: — Rendben van. Én megmondtam. Majd meglátjátok.

Többet aztán, ahogy továbbmentünk, nem is beszéltünk erről, de a kedvünk egy kicsit mintha máris kicsorbult volna. Nem vettük ugyan komolyan Dokit, mégis, amit mondott, egyre a fejünkben járt. Én legálábbis egyre azon törtem a fejem, mennyi idő telhetett el azóta, hogy a völgyből fölkerelkedtünk, de sehogy se tudtam kiokosodni; néha úgy tetszett, tényleg csak néhány hétről van szó, máskor meg úgy éreztem, állati sok idő múlt el, s ha erre gondoltam, görcs állt a gyomromba, annyira begyulladtam. Mégis, erről senkinek se szóltam, csak füttyültem tovább azt a bölcsődalfélét; attól félttem, ha csak egy mukkot is kinyögök az egészből, a többiek azt hiszik, én is becsavarodtam. Pedig lehet, sőt esküdni mernék rá, ezzel ők is ugyanígy voltak.

Így értünk le az első menedékházig — már úgy gondolom, onnan számítva, ahonnan visszaindultunk —, de ott se sokat rostokoltunk, csak éppen alaposan föltankoltuk magunkat, meg útravalóval is megrakodtunk, és máris mentünk tovább. Egyre lejjebb kerültünk, de valahogy mégse vettük észre, hogy a völgyünkhöz közelednénk: a lenti tájból semmit se láttunk, pedig ha meggondolom, olyan magasan voltunk, hogy alattunk az egész vidéket látnunk kellett volna. Csakhogy a fehér köd most alattunk gomolygott, mint valami fátyol takarta el a látást, és mintha szél kavarta volna, hol sűrűbb lett, hol ritkább — egy-két részlet itt-ott mégiscsak előtűnt alóla néha, anélkül, hogy ismerősnek találtuk volna —, de el nem oszlott egészen. Ahogy a nap fölülről rásütött, vakítóan fehér volt; szemünk belefájdult a nézésbe. És mintha nem értünk volna közelebb hozzá, mindig egyformán messze maradt tőlünk.

Aztán egyszerre vége lett. Nem mehettünk tovább.

Elsőnek, mert éppen ő haladt elől, Fülel vette észre. Mi először csak azt láttuk, hogy hirtelen megáll. Aztán megfordult; és az arca majdnem olyan fehér lett, mint a köd odalenn. Mondani akart valamit, de csak a száját nyitotta ki.

Csámpás rászólt: — Na mi van?

— A lépcső... — motyogta.

— Mi van vele?

— Nincs tovább.

Doki inkább csak magában dünnyögte: — Na mit mondtam? — De talán ő se akarta elhinni.

Aztán mi hárman is Fülel mellé értünk. Úgy volt, ahogy mondta: a lépcsőnek egyszerre vége lett, a hegy függőleges sima falban esett le és lent, valahol a ködben vészett el.

Néhány percig egyikünk se tudott szólni; tehetetlen, szárazra vetett halaknak éreztük magunkat. Egy ideig álltunk, majd amikor éreztük, hogy a lábunk bement a földre, a lépcsőre ültünk. Csak néztünk: a ködöt bámultuk, egy kicsit most mintha ritkult volna.

Elsőnek Csámpás szólalt meg: — Ha ejtőernyőnk lenne...

Doki fölnevetett: — Ezzel az erővel akár angyalszárnyakat is kívánhatnál magadnak. Csámpás angyalról még úgysem hallottam.

— Vagy kötél kellene — ábrándozott Csámpás tovább, mintha Doki megjegyzését nem is hallotta volna. — Jó hosszú, hogy leereszkesdhesünk.

— Helyes — mondta Doki. — Egyéb híján majd valakinek a beleit kell hozzá felhasználni. Majd abból fonjuk. Persze kérdés, elég erős lesz-e.

De ekkor Füles elbődült: — Szúnjetelek meg, az anyátok szentségit! Szúnjetelek meg, mert isten bizony, lelöklek benneteket. Le a mélybe! — Aztán egészen kiborult: bögött, jajveszékelt, mintha akasztani vitték volna.

Doki még annyit morgott: — Nem is rossz ötlet... Ugorjunk le szépen. Ejtőernyő nélkül. Kollektív halálugrás, és vége az egész cirkusznak.

De erre senki sem szólt. Csak Füles zokogása hallatszott. Vinnyogva sírt, mint valami rémült állat. Újra csak lefelé bámultunk.

Aztán egyszerre a köd odalenn oszlani kezdett. Vagy inkább, mintha felszívódott volna. Mert hirtelen mindent láttunk: az egész tájat alattunk, hegyeket, folyókat, tavakat, de az egész szörnyen messze volt, az apróbb részleteket ki se vehettük; meg néhány helyet azért felhők takartak el. Most láttuk csak, milyen magasra is kerültünk; fogunk vácogva verődött össze.

— Na, ez aztán egy tészta — szólalt meg Csámpás hirtelen. — Görbe a láthatár. Ki látott már ilyet?

Doki úgy beszélt, mint aki nem is csodálkozik: — Na persze. Mert olyan magasan vagyunk, hogy gömbölyűnek látjuk a földet.

Csámpás elhülve hebegte: — De hát az nem lehet... Olyan hegy nincs is... Ahonnan gömbölyűnek látni a földet.

Doki vállat vont: — Amint a mellékelt ábra mutatja, mégis van.

És valóban, a láthatár majdnem teljesen félkör alakban húzódott alattunk, ha pedig jobban megnéztük, tisztán kivehettük a világrészeket és tengereket; mintha csak térképet láttunk volna. Újra némák lettünk; egy árva kukkot se tudtunk kinyögni.

Később, miközben csak ültünk, mintha a lépcsőhöz ragadtunk volna és kimeredt szemmel a mélybe bámultunk, újra Csámpás szólalt meg. A legjobb szeme úgy látszik neki volt. — Figyeljétek csak. A felhők a hegyből jönnek...

— Baromság — szólalt meg Füles az orrát szívatgatva. Eddigre nagyjából már abbahagyta a sirást, és most üresen bámult anélkül, hogy igazán látott volna.

— Inkább nyisd ki jobban a csipádat... Az a kis csücsök... itt, egyenesen a lábunk alatt, az előbb még egyáltalán nem volt. És most, látjátok, mindig nagyobb lesz, mindig több látszik belőle... Mintha csak a hegyből bújna ki...

Erre magam is a felhőket kezdtem figyelni: a kis csücsök tényleg mindig nagyobb lett, aztán félig-meddig háromszög alakban egészen előbújt a hegyből vagy inkább a hegy alól. És rögtön utána egy másik felhődarabka tolt ki a hosszú keskeny csápját. De aztán kiderült róla, hogy nem is felhő; mert ahogy egyre többet láttam belőle, lassan fehér tekergő szalag lett, és az alakja is mindig egyforma maradt; inkább folyónak látszott, az is lehetett. Egy helyen valami fehéres-sárgás folt volt körülötte, talán valami város lehetett. Egyszerre világos lett előttem az ábra. De kimondani mégse mertem.

De Doki ekkor már meg is szólalt: — Forog a föld alattunk.

Csámpás meg én egyszerre kérdeztük: — De hát, hogy lehet?... Hogy mi nem forgunk vele.

Doki a mélységbe köpött: — Nagyon egyszerű. Elszakadtunk a földtől, — Elszakadtunk?

— El. Az egész hegy, a lépcsőkkel meg a menedékházakkal együtt, magasan a föld fölött lebeg, és semmi köze már hozzá.

— Akkor hát? . . . — kérdeztem bambán, reszkető hangon. — Nem is juthatunk vissza? — Egész testemet elöntötte a hideg verejték.

Doki nevetett: — Csuda dörzsölt vagy, hogy rájöttél. Esküszöm, ilyen koponyát még életemben nem láttam.

Annyira begyulladtam, hogy még csak zabos se lettem rá, hogy így beszél velem: — És akkor? . . . Most mit csinálunk?

Doki újra nevetett, egész fogsorát kivillantotta; mintha élvezte volna a helyzetet: — Szabad emberek vagyunk, választhatunk. Vagy újra fölfelé megyünk, vagy testületileg szépen leugrunk, és porhüvelyünket az enyészetnek adjuk át. — Aztán, mikor egyikünk se szólt, hozzátette: — Na nyomás! Döntsük el. Az ülést ünnepélyesen megnyitom.

De ekkor Füles hirtelen felüvöltött, és föl a lépcsőn futásnak eredt. És erre, mintha csak elpattant volna bennünk valami, mi is futni kezdtünk. Mint az eszeveszettek, úgy rohantunk; magunk se értettük, hogyan is tudunk olyan gyorsan futni fölfelé.

Aztán egyszerre újra a menedékház előtt találtuk magunkat. A menedékház előtt, ahonnan nemrég lefelé indultunk. Ha lehet, még kimerültebbek voltunk, mint mikor először ideértünk. Szinte alig voltunk már.

VI.

Ezután néhány napig újra az ágyat nyomtuk. Mint a hullák, úgy aludtunk. Nehéz lett volna megmondani, vajon tényleg csak a fáradságtól vagy inkább a félelemtől készültünk ki ennyire.

Csak mikor már valamennyire összeszedtük magunkat, tudtuk meg, hogy a többiek még nem indultak el fölfelé; mintha csak megszagolták volna, hogy meg kell várniuk bennünket. Amikor pedig megmondtuk nekik, hogy áll a helyzet, mármint hogy nincs visszaút, mintha nem is csodálkoztak volna annyira, ahogy vártuk. Paradicsom képe még egészen kivirult a hír hallatára.

— Na látjátok — zendített rá —, ez is csak azt mutatja, hogy Mr. Goodsoul meg a Mulató igenis létezik. Mert ki más tüntethette volna el azokat a lépcsőket, ha nem éppen ő, aki ezt az egész trösztöt igazgatja. Éspedig azért, mert tudja, milyen beszari alakokkal van dolga, tudja, milyen könnyen kiborultok, és nem akarja, hogy visszamenjete. Mondjátok, amit akartok, de ennek csak örülni lehet. A fejemet teszem rá, hogy még egy kicsi és megérkezünk . . .

És a többiek — mármint azok, akik közben egész idő alatt idefönt maradtak — csillogó szemmel hallgatták, mint akik egészen odavannak érte. Mert most már inkább ő számított főnöknek, még Ragvás szemében is, a hangja meg közben egészen berekedt; ebből is látszik, mennyit dumálhatott, amíg mi távol voltunk, hogy ezt elérje. De érdekes, később, amikor továbbmentünk, már én is így voltam ezzel, meg a másik három is, akik velem voltak: ha nagyon kikészültünk és nagyon sötétnek láttuk a helyzetet, a dumái, akármilyen szöszöket adott is le, valahogy csak föl villanyoztak. Különbön mielőtt elindultunk, a menedékházi góré is beszélt még egyszer: a Mulatóról és Mr. Goodsoulról persze egy szót se szólt, csak a kitartásról, a fölfelé törekvés szépségéről és dicsőségéről

hordott össze mindent. Paradiksom az egész idő alatt csuda fölényes pófát vágott, mint aki ügyis mindent jobban tud nála és a fene tudja, valahogy nekünk is jobban tetszett, amit ő hantált össze, mint ha a kettő közül ez volt is a nagyobb hülyeség. Na de világos: most, hogy tudtuk már, csakis egyfelé mehetünk, valamiben csak remélni kellett.

Így aztán, a végén megint csak eléggé felszórólva mentünk tovább. Paradiksom pedig meg is tett mindent, hogy tartsa bennünk a lelket. Hogy a járás jobban menjen, vezényletére nótára gyűjtöttünk. Régi agyonnyúzott dallam volt, de a szövege új, azt is Paradiksom tákolta össze, s arról a sok szépről és jóról szolt, ami a Mulatóban vár majd ránk. Szörnyű rigmusokból állt, de Paradiksom nagyon büszke volt rá.

És ahogy az orrunk előtt lebegő ködöt magunk előtt hajtva, az égbe nyúló lépcsősorokon megint csak fölfelé mentünk, torkunk szakadtából egyre ezt a nótát bőgtük; alighogy a strófákból kifogytunk, rögtön előlről kezdtük. Egy idő múlva pedig, talán még ha akartuk, se tudtuk volna abbahagyni, mert amíg fújtuk, valahogy úgy éreztük, tényleg a Mulatóhoz közeledünk, néha már láttuk is saját magunkat csudaklassz, pucér lányok közt heverészni, de amint egy pillanatra elhallgattunk — ha csak annyi időre is, hogy egy kis szuszhoz jussunk —, rögtön gondolkozni kezdtünk, hogy mikor és hogy is lesz vége ennek az útnak, mi is lesz velünk, meg minden, de ha újra rázendítettünk, minden jó lett megint. De ugyanígy voltunk a megállással is; hiába éreztük fáradtnak magunkat, hiába hittük, hogy menten leszakadnak a lábaink, hiába dobogott a szívünk egyre erősebben és szúrt a mellkasunk, ha csak egy pillanatra is megálltunk, irtó félni kezdtünk: sokszor úgy tetszett, hekusok hada lohol a nyomunkban és rögtön elkap, ha egy percre is megpihenünk. Később meg már hiába is akartunk volna megállni, lábunk magától vitt tovább, mind gyorsabban, szinte futólépésben: a végén már egészen gyorsan kellett énekelnünk a nótát, alig tudtuk követni a lábunk járását. Én legalábbis, mert néha úgy éreztem, rögtön összecsuklok, többször megpróbáltam megállni, de hiába parancsoltam rá a lábaimra, azok csak vittek tovább, amíg aztán ügyetlenül bóklászva össze nem akadtak és el nem vágódtam. De ekkor már a többiek is mind a lépcsőkön heverték, ki hason, ki hanyatt, ki oldalt, egymáson átesve, összekeveredett tagokkal; lábunk a levegőben kalimpálva jó ideig továbbra is úgy mozgott, rángatódzott, mintha még mindig fölfelé kapaszkodnánk. Mert ahányan csak voltunk, mintegy vezényszóra, mind egyszerre buktunk föl, mint akik csak arra vártak, valaki elkezdje az egészet: egyik-másik közülünk még csúszott is lefelé néhány lépcsőt, amíg végre megkapaszkodhatott.

Azután végre mozdulatlanul hevertünk, sípólva ziháltunk; néhányunknak az orra is vérzett vagy a feje, ahogy elesve valamelyik lépcsőfok élébe verte.

Egy ideig senki se szolt: túl fáradtak voltunk, túlságosan sajgott minden csontunk, semhogy beszélni tudtunk volna. Aztán végre csak megszólalt valaki. Azt hiszem, Füles volt:

— Meglátjátok — suttogta erőtlenül —, nemsokára jönnek, és kinyírnak bennünket.

— Kik? — kérdezte Ragyás rekedt, hörgő hangon.

— Nem tudom... Valakik...

Erre Paradicsom szólalt meg: — Legyetek nyugodtak. Mr. Goodsoul nem hagy a pácban bennünket.

— Marha — jegyezte meg Doki vastag hangon. De aztán már megint nem szólt senki. Elaludtunk vagy elájultunk, nem tudom. Vagy lehet, hogy csak én aludtam el...

Aztán egyszerre csak arra ébredtem, hogy valami furcsa zúgást hallok. Mintha a lépcső alatt, a hegy gyomrában valami gép dolgozott volna; és ugyanakkor éreztem, hogy a lépcső mozog alattunk, sebesen fölfelé. Aztán a többiek hangját hallottam. Egy kicsit mintha fölélenköltek volna, de még mindig kifulladásra ültek vagy heverték a lépcsőkön.

— Mozgólépcső — mondta valaki. — Klassz, hogy megindították.

— A disznók — szólt egy másik hang, valószínűleg Dokié. — Most indították meg, amikor már féldöglöttek vagyunk. Amíg szusz volt bennünk, persze hagyták, hadd kínlódjunk.

De Paradicsom rászólt: — Nyugi. Biztosan tudják, mért csinálják így. Azt hiszed, Mr. Goodsoul majd mindig úgy intézi a dolgokat, hogy te a tökfajddal is értsed. Na nem, kisapám, bízd csak rá az ügyeket.

Doki meg dühösen sziszegte vissza: — Hát én nem tudom, mihez kell inkább tökféj. Nem érteni ezt a baromi helyzetet, amibe a nyavalya tudja, hogyan csöppentünk, vagy elhinni, hogy Mr. Goodsoul létezik és hamarosan a Mulatóba érkezünk.

Paradicsom egy ideig hallgatott, és csak aztán szólt. Még sohasem láttam ilyen komolynak az arcát: — Akármit mondasz is, de amit én hiszek, az legalább hasznos.

— Szeretném tudni, mért?

— Mert szükséges volt. Mert nélküle idáig se jutottunk volna.

— Szép kis haszon, mondhatom. Miatta jutottunk a pácba. Nélküle el se indultunk volna.

— De elindultunk. És most már nem szabad kikészülnünk.

— Mintha az érne valamit, ha nem készülünk ki. Majd *mások* szépen kikészítenek bennünket.

— Kik?

Doki ültében kicsit fölemelkedett: — Azok ott — mutatott fölfelé.

Erre mindnyájan fölnéztünk: a köd közben eltűnt, észre se vettük, mikor, és most föl, egészen a csúcsig láthattunk. Odafönn a tetőn valami irtó magas, felhőkarcolószerű épület állt, és bár még egészen messze volt tőlünk, a tetejét is láthattuk, valahol az égben veszett el.

— Ott van — kiáltott Paradicsom. — A Mulató! A lépcsők odavisznek bennünket. Na balfácánok, most mondjátok, hogy nem volt érdemes idáig jönni. Most legyetek okosak!

És a többiek is, majd mind, ugyanúgy odavoltak, mint ő. Sőt magam is komolyan azt hittem, tényleg a Mulató van előttünk. Csak Doki húzta el a száját:

— Seggfejűek. Honnan tudjátok, hogy az a Mulató. Okosabban tennétek, ha megvárnátok a végét.

Paradicsomot majd szétvetette a belső nyomás: — Hát mi a nyavalya lenne más?

— Akármi más is lehet. Például valami csudaklassz, nagy siti, ahol majd szépen hűvösre tesznek bennünket. Vagy szép gyengéden kitoloncolnak az életből. Na ehhez mit szólnál?

— Semmit.

— Azt elhiszem. Mert egy kukkot se tudnál kinyögni.

— Nem azért. Hanem mert erről beszélni se érdemes. Mert amit te mondasz, az ki van zárva. — De mikor Doki megkérdezte, „ugyan mért lenne kizárva?“, erre már semmi okosat se tudott mondani. Egyre csak azt ismételte: „ki van zárva, ki van zárva...”

Mi többiek meg csak néztük azt az irtó nagy tornyot, a ki tudja hány emeletével meg a millió ablakával, ahogy egyre közelebb kerül hozzánk. Még mindig túl fáradtak voltunk, semhogy beszélni legyen kedvünk, és közben nem is tudtuk, mit gondoljunk... Mert én valahogy sehogy se tudtam bevenni, hogy ez legyen az a bizonyos Mulató, amiről annyit álmodoztunk, egy ilyen dögnagy betontorony, zárt szobákkal, ha ugyan nem cellákkal — mert mi mást lehetett ettől várni. És én valahogy nem is így képzeltem el ezt az egész Mulatót, hanem egészen másképp: tudom is én, valahogy kis pavilonokat képzeltem, kertekkel, fürdőmedencékkel, meg mindenfélével, szóval, hogy kényelmesen szórakozni meg kószálni is lehessen benne; és tudom, a többiek se így képzeltek, biztosan mindenki egy kicsit másképpen... na de mindegy, az biztos, hogy látszott az arcukon, egy kicsit csalódottak és hogy azok lennének még akkor is, ha kisülne, hogy ez tényleg a Mulató lenne. De azért csak biztattam magam: ne kámpicsorodj el, várd meg, amíg belekerülsz, most már úgyse tehetsz semmit...

A lépcső meg közben csak egyre vitt bennünket, mind gyorsabban föl felé. A toronyház lassan már akkora lett, hogy minden mást eltakart előlünk; már az eget se láttuk többé, sőt az egész épületből is csak az alsó emeleteket láthattuk már.

VII.

Aztán egyszerre csak megállt velünk a lépcső, és mi ott voltunk a bejárat előtt. A hatalmas kapu szárnyai még csukva voltak, de pár pillanat múlva — bizonyára, mert valami gépezet működtette őket — halk zúgással lassan kinyírtak; látszott, hogy odabenn már várnak ránk. De mi egy-két percig csak bámultunk, mintha nem is tudnánk, mit csináljunk. Aztán sajgó tagokkal, nyögve mégis föltápáskodtunk.

Odabent valami óriási teremben találtuk magunkat; amolyan előcsarnokféle lehetett. Irtó nagy volt, pazarul kivilágítva: a plafonon legalább hús gömb alakú csillár égett, de a terem túlsó végét még így is alig láthattuk; csillogott, ragyogott benne minden, a márványpadló meg a tükrök a falon. De egy árva szék vagy pad sem volt benne sehol, ahová a fenekünket lerakhattuk volna. Reszkető lábbal csak toporogtunk hát, forgolódtunk, nem tudtuk, merre is mehetnénk tovább; ajtót kerestünk, hogy benyissunk valahova, gondoltuk, majd csak találunk valakit, aki útbaigazíthat. De egy ideig hiába néztünk körül.

Aztán, nem is tudom honnan, két hórihorgas egyenruhás alak lépett elő. Egyenruhájuk ismeretlen volt, csöppet se hasonlított a zsaruk vagy a smaszerek egyenruhájához, mégis mindjárt gyanús lett nekem, hogy ahova kerültünk, az bizony minden lehet, csak éppen mulató nem. Aztán pedig, mikor kinyitottak egy ajtót, ránk is kiáltottak: — Na előre, indulás! — Na, ez aztán szép kis fogadtatás, gondoltam erre, mert hát

én is, akár a többiek, valamikor úgy képzeltem, lenge ruhás lányok ugranak majd a nyakunkba. És amikor nagy keservesen vánszorogni kezdtünk, még tovább is kiabáltak: — Na gyerünk, mit mozogtok úgy, mint a tetvek, mozgás, mire vártok! —, sőt taszigálni is kezdték bennünket.

Kisebb, elég szűk helyiségbe lökdöstek. Aztán kívülről ránkzárták az ajtót. Ülő- vagy fekvőhely itt se volt: továbbra is állnunk kellett; néhányan a padlóra kuporogtak.

Később vettük csak észre, hogy alighanem valami liftbe kerültünk, mert egy kis ablakon át mintha a kivilágított lépcsőházba láthattunk volna. Aztán zúgni kezdett valami gép, és hirtelen megindultunk fölfelé. A kivilágított emeletek először csak egészen lassan haladtak el a kis ablak előtt, de aztán mind gyorsabban váltották egymást; a végén már egészen összefolytak a szemünk előtt, olyan irtózatossal sebességgel mentünk. De az útnak mégse akart vége lenni: százezer vagy talán millió emelet is volt. És ahogy fölfelé mentünk, egy ideig egyikünk se szólt. Aztán Ragyás hangját hallottam:

— Na szép kis tészta. Ez lett az egészből. Üres hanta volt.

Paradicsom hangja éles, szinte kukorékoló volt: — Most mondd ezt, amikor már meg is érkeztünk?

— Csak éppen az a kérdés, hogy hova.

Paradicsom hangján érzett, hogy még egy kicsi és elbőgi magát: — Már te se hiszel, Ragyás? Már te se hiszed, hogy... Pedig te mindig...

— Jó vicc, hogy hiszek-e. Óriási barom voltam, hogy egy szavadat is hittem... Hát nem látod, hogy... — Aztán hangosan felröhögött.

Paradicsom erre tényleg elbőgte magát. Mint aki egészen kivan, úgy ordította: — Márpedig ez a Mulató, még ha beledöglötök is! Ha beledöglötök is, értitek!

Ragyás most csak sercintett, és elfordult tőle. De helyette Doki szólalt meg: — Lehet, hogy beledöglünk, sőt biztosan az lesz a vége. De ha ez a Mulató, akkor én püspök vagyok.

— De hát akkor mi a nyavalya? — kérdezte Paradicsom fulladozva és a fogát csikorgatva.

— Hát egy siti. Egy enivaló, cuki kis siti. Itt aztán most úgy a hüvösre ültetnek bennünket, ahogy még soha. Innen, amíg élünk, nem szabadulunk.

Paradicsomot egy ideig még tovább rázta a sírás. De aztán váratlanul megint a régi hangján szólalt meg: — Olyan siti nincs, ahonnan meg ne lehetne szökni... És ha ez nem is a Mulató, a Mulató azért biztosan létezik valahol. Csak meg kell találni. És egyszer biztosan meg is találjuk.

De erre már senki se felelt. Még arra is fáradtak voltunk, hogy a szánkat kinyissuk.

Később, egy kis csend után Füles szólalt meg: — Te atyaisten! Csám-pás! Mi van veled?

Csám-pás furcsa idegenes hangon visszakérdezte: — Éppen velem?... Miért? Mi lenne?

— Megvénültél. Esküszöm, megvénültél.

— Na és? Te talán nem?

Hirtelen mind feljűk néztünk: képük csupa ránc volt, szemük mély lukból pislogott felénk, hajuk megritkult, és mintha szemlátomást öszült volna. De ugyanígy voltak a ráncok is: ahogy néztük őket, a meglévők

egyre mélyültek és újak is támadtak. Fülesnek elöl néhány foga is hiányzott. Csámpás reszelős hangon ránkkiáltott: — Mit bámultok? Nézzetek meg magatokat! — és reszkető csontvázkezelével ránkmutatott.

Erre a többiekre néztem; mindnyájan egymásra néztünk: a kabinban csupa kiszikkadt vénember kuporgott vagy ácsorgott, reszkető térdrel. Csak mintha Paradicsom lett volna valamivel fiatalabb a többenél: a vörös hajában csak kevés ősz szál csillogott, a szeme pedig már megint úgy ragyogott, mint máskor. Aztán, mert tükör nem volt sehol, gyorsan a kezemre néztem: ujjaim bütykösek voltak, kiaszottak, kezem háta foltokkal volt tele. Csak néztünk egymásra, és reszkettünk: Hát, hogy lehet ez? Ki tette ezt velünk?...

Aztán Ragyás, nyelvével kilökte egy meglazult fogát, ami hangosan koppant a padlón, hirtelen nevetni kezdett. Rekedten, sípoló hangon, mintha egészen becsavarodott volna.

Paradicsomban hirtelen fölment a pumpa: — Most mit röhögsz? Mondd, hogy mit röhögsz?

Ragyás az oldalát fogta: — Még kérdezed? ... Hát nem látod, hogy megvénültünk? ... Most aztán jöhet a Mulató! Sokra megyünk majd a te Rozalindádnál meg a többieknél... — És mint aki nem tudja abbahagyni, tovább röhögött.

Ekkor hirtelen megálltunk; a gépezet zúgása elhallgatott. Olyan csend lett, hogy még a lélegzetünket is hallani lehetett; halálos csend. A kis ablakon át meg semmit se lehetett látni, kívül mintha teljesen sötét lett volna.

És néhány percig semmi se történt. Csak vártunk, hogy jöjjenek és kiengedjenek bennünket. Ragyás néhányszor dörömbölt is az ajtón és kiáltozott: „Nyissák ki! Nyissák ki!”, de aztán abbahagyta, nekünk többieknek meg még ehhez se volt erőnk. Csak a verejték szakadt rólunk. A hideg verejték.

Aztán kívülről léptek hallatszottak. Először csak halkán, aztán mind erősebben; csizmás lábak közeledtek. Ahogy jöttek, Füles hirtelen vonítani kezdett: — Most aztán végünk van — jajveszékelt. — Jönnék és kicsinálnak bennünket! Mind egy szálig! — Erre mások is siránkozni kezdtek. Csak Paradicsom szeme ragyogott még most is: — Ne féljetek. Ha csak egy ujjal is hozzánk mernek nyúlni, megjelenik Mr. Goodsoul és kinyírja az egész bandát. — De azért nagyon halkán beszélt, szava a közeledő lépések hangjába fulladt.

A zárban kulcs fordult meg, és a felpattanó ajtóban egy egyenruhás alak jelent meg, hasonló azokhoz, akikkel odalenn az előcsarnokban találkoztunk. Megállt a küszöbön és ránk kiáltott: — Kifelé! — Mi pedig lassan nyögdécselve föltápáskodtunk, és egymás után kívánszorogtunk a lift ajtaján.

Homályos, alig megvilágított folyosóra kerültünk, ahol még néhány egyenruhás vett körül bennünket. Megint indulást parancsoltak, mi pedig engedelmesen, mint a birkák, megindultunk előttük; sejtettük már, hogy végünk lesz, mégis, meg sem próbáltunk ellenkezni; még csak nem is kérdeztünk semmit, ehhez is túl fáradtak voltunk. Csak mentünk libasorban előre a hosszú folyosón. Ragyás ment legelől, utána a többiek; magam a sor legvégére kerültem, előttem Paradicsom haladt. A folyosó hol balra, hol jobbra fordult. És nem akart vége lenni. De egyszerre

csak Ragyás hirtelen megállt. Mintha visszalökték volna. Erre aztán mind megálltunk.

Az őr ránk ordított: — Lóduljatok! Előre! Mit bámultok?

Ragyás visszafordult, és fogatlan szájával öregesen motyogta: — Itt... itt egy luk van... Nem lehet tovább... — És a lába előtt csakugyan egy nagy négyszögletes sötét nyílás tátongott; mintha valami mély, feneketlen kút volna. Megkerülni nem lehetett, egész szélességben elállta a folyosót.

De az őr tovább ordított: — Ne törődj vele! Csak tovább! Lódulj!

Ragyás egy pillanatig dülledt békaszemekkel még bámult, száját kitátotta, mintha még mondani akarna valamit, de aztán csak legyintett, mint akinek már úgylis mindegy. Hirtelen előrelépett, és a következő pillanatban már semmit se láttunk belőle.

Mi továbbra is táglult szemmel néztünk. De az őrök megint csak ordítottak ránk és taszigálni, lökdödni kezdtek. Másodiknak Csámpás tűnt el, aztán Füle. Doki, mikor rákerült a sor, hirtelen kiugrott a sorból és visszafelé próbált futni. De az őrök elkapták, és a kúthoz vonszolták. De még így is alig bírtak vele: kapálódzott, rúgott, harapott; sohase gondoltam volna, hogy kis nyápic ember létére ennyi erő van benne; és úgy ordított, mintha nyúzták volna. Ahogy az őrökkel dulakodott, még ránk is kiáltott: — Mit álltok, marhák?! Mit bámultok, ahelyett, hogy... — De mi csak álltunk és néztünk. Egyetlen szó se jött a szánkra.

Aztán a többiek következtek. Egymás után tűntek el a kút fekete torkában. Mikor lassan már csak mi ketten maradtunk, Paradicsom felém fordult: — Csak semmi begerjedés — suttozta még mindig csillogó szemmel, mintha valami nagy titkot árulna el. — A Mulató biztosan lenn a pincében van. És most egyenesen odahullunk.

— Te hülye. Hiszen palacsinta lesz belőlünk.

De Paradicsom csak mosolygott, mint aki úgylis jobban tud mindent: — Ugyan már! Odalenn biztosan egy kifeszített ponyva van. Vagy háló vagy ilyesmi... Majd meglátod, nem lesz semmi vész... — És fürgén, szinte vidáman beugrott a nyílásba.

Azután én következtem. Egy pillanatig álltam még a kút szélén; a mélybe néztem, de csak sötétséget láttam. Aztán az egyik egyenruhás a térdével fenéken taszított. Vaksötét, irtózatosan mély aknában zuhantam lefelé.

De azért, miközben testem egyre sebesebben hullott, lefelé pörögve a fekete ürben, még mindig nem tudtam elhinni, hogy mindennek vége, hogy fuccs, kampec az egész...

VALAMI KOPPANT

TOLNAI OTTÓ

Szétfeszítettem a lyukacsos alumínium tojást.

Már évek óta nem használhatták. Nem is tudom, hogyan került a kezembe. Emlékszem, valamikor tele volt velük a ház. Meglehet, csak ugrattak, de egyszer azt mesélték, nevünkhöz fűződik, mi szabadalmaztuk a tojásszűrőt. Ez az egyik őspéldány lehetett. Talán éppen az első.

Belseje óarany volt, kívül mintha füst érte volna, néhol megfeketedett, több helyen behorpadt. Az egyik felét letettem az íróasztal sarkára. A másikat egy halványzöld dobozból megtöltöttem hecsedlivel. *Hecsedlivel.*

Tövisszorosúm fonnyadt bogyoí. Halántékom csöpp dísze.

A kagyló ütötte hegnél tisztán ketyeg. A bogyo szörös kis szerkezete él!

Mint egy szeplős tojás, ha elül a zaj. Mind tisztábban szól.

Fejem oldalra billen. Hallgatózom.

Szemem nő, és átvilágítja. Csillag rángatózik így. Eres, halvány húsától kicsit megborzadok. Szememet felmelegítené. A hegnél már egészen sütős. Belül akár az a meleg alacsony folyó. Ahol a kagyló a csontot átütötte. A vér még a homok csillámain hordja. Aztán minden megfordul. Elsötétül.

Belül mind agresszívabb. Útései nyomot hagynak. Nagy fekete felületet pontoz, szabályosan. Oldalt, feljebb. Nyakam arra hajlik, nyúl.

És nő. A többi bogyo is, minden oldalról. Nehezőlnék.

Fejem előrebillen.

Tövisszorosúm fonnyadt bogyoí. Halántékom csöpp dísze.

A kagyló ütötte heg, mély völgy, messziről meleg kis folyót csempész ide, közel. Piros köveket görget. Hatalmas kövekkel ver. Hatalmas követ gömbölyít csöpp piros dísszé.

Mintha hamuval töltöttem volna a lyukacsos tojást, ferdén. Felizzott egy-két parázs. Félttem erősebben megfogni, félttem, kiugrik izzadt ujjaim közül, összeomlik. Lélegezni se mertem, félttem, arcomba csapódik a forró hamu. Paraszai lyukat égetnek arcomon, félttem, szemközt köp, mint egy gránát, és csak nagy fekete lyukat hagy házunk helyén. Én meg máris, mint a papok tömjénes füstölőjükkal, járom körül a mély fekete tölcsért, lyukacsos tojásomat himbálva rövidke láncán.

Számba tettem egy száraz magot, de sehogyan sem sikerült összeharapnom. Miért a nyavalyáért nem hagyják egészben a bogyókat? Miért örölik meg? Így még az a kis fonnyadt, száradt húsa is elporlad, kifolyik a doboz sarkain. Mit nem adnék most egy friss hecsedliért, egy nagy tüskés bokorért itt a szobában!

Koronás bogyónak neveztük, és hatalmas körmöt engedtünk. Egyből kellett kifordítanunk, mert nem sok időnk volt, ha sikerült beugrani a lándzsasoron a gróf vaskerítésén. Ördögien kellett dolgoznunk, zsebbe nem rakhattuk, annyira éhesek voltunk.

Még most is azt hiszem, a hecsedlitől lettünk ilyen erősek, attól nőtünk ilyen magasra. A hecsedlitől megmárványosodik a csont, tónyivá tágul a pupilla, rákollókká görbülnek az ujjak, és durva kócos rostúvá válik a haj.

Később, amikor hazajött a börtönből és szántani-vetni kezdett, mesélte nekem a gróf, hogy mindennap rettegve várt bennünket, nyugágyában jegyezgetve, hatalmas, karcsú, barnafoltos kutyáit olyankor mindig maga köré gyűjtve. Rettegve várt bennünket, mert félt, egy napon többé nem jövünk, és nem lesz kiről mintázgatnia meséit, amiket nemsokára ötven számozott példányban, kecskebőrbe kötve, HECSEDLI-TOLVAJOK címen ki is nyomtatott.

Most nemrégén hozta el nekem a sárga szakállú gróf ezt a könyvecskét,

AKI NEM AKADT FENN A LÁNDZSASORON

ajánlással, könyörögve, intézzem el, hogy bekerüljön valamelyik lexikonba. Kénytelen voltam magamhoz venni a kis rézpántos, zöld fedelű könyvet. Másnap csomagot kaptam tőle. Két-három szem hecsedli, egy pár cipő és egy hosszú levél volt benne. Azt írta, hálája jeléül küldi ezt a cipőt, jól emlékszik, mennyire bámultam egykor hosszú, csatos nyelvét.

Örültem, hogy ilyen tea került a kezembe, és hogy eszembe jutott a szegény sárga szakállú gróf. Éppenséggel elegendem volt már azokból a nyakatekert teákból: orosz, kínai, japán, indiai meg ne mondjam még milyen.

A hecsedliteát szeretem, mert ezeknél jobb, habár azért teának mégsem annyira hecsedli a hecsedli.

Én mindenekelőtt hársteát szeretek pityizálni. *Hársteát*. Mert amikor iszom, úgy érzem, puha, pirosas hársdeszkába vájok.

Janus-arcot véstem egyszer, és a tanítóm magasba emelte a deszkát. Azt mondta, látjátok a *fánál* nincsen nemesebb dolog a világon. Ahogy rezgő ujjával kitapogatta a Janus-arc mélyedéseit, könny szaladt a szemébe. Azért szerettem annyira azt a fehér hajú tanítót, mert fazonzsebéből nehéz ezüstlánc lógott. Mert már annyira fénylett az a fekete ruha, mintha selyemből lett volna. Mert olyan hatalmas gumí volt a görbebotján. Mert a fia tengerész volt, az első, akit életemben láttam. Az első tengerész! Igaz, később lelőtték. A másik, furcsán magas növésű fia meg sosem vitt asszonyt a házhoz. Meg azért, mert a *fa*, a *kő*, a *víz*, a *levegő*, meg a hasonló egyszerű dolgok szeretetére tanított bennünket.

Mindig így kezdte meséit: *Nézd ezt a széket!*

Azóta sem tudok elmenni egyetlenegy kavics mellett sem, hogy ne vegyem ujjaim közé és ne asszociáljak a hegyre, a sötét fenyvesekkel

borított hegyekre, amiket annyira szeretnek a ködök valahol ott messze, ahogy ő mondta.

Befejezni meg mindig így fejezte be meséit: *És látjátok, én voltam a tűzoltólaktanya első parancsnoka!*

Tényleg, ha felálltunk a medencés kút karfájára, látni lehetett a piros kövekből épült, szögletes tornyú laktanya dísztermében egy kétszer hármás aranykeretes festményt, aminek akkor még bajszos tanítónkat kellett ábrázolnia sok pirossal, zölddel. A gyerekek a medencében lubickoltak, de én éjjel-nappal ott pipiskedtem. Már azt is tudtam, Torinóban ő volt a parancsnok, amikor megnyerték a világbajnoki címet. Később, amikor nyugdíjazták, még egy darabig bejárt a laktanyába. Emlékszem, akkor is ott volt, amikor eladták a lovakat. Könynyezve topogott utánuk. De miután bevitték az aggokházába, többé már nem ment át.

Az aggokháza, városkánkban egyben az elmeógyógyintézetet is jelentette, közvetlenül szemben volt a laktanyával. A laktanya tágas, szénás fészerei nyüzsgöttek az aggoktól. A kocsisok villáik hegyén nemegyszer egy-egy aggot emeltek a magasba, s dobták a fényesre koptatott jászolba a nagy ideges lovak elé. A ciszternákba is belebújtak, belefulladás, amikor gyorsan indult a víz. Később már behatoltak a helyiségekbe, a díszterembe, végül fel a toronyba is. Amikor bevitték a tanítót, ellopták az életnagyságú festményt. Valami más képet akasztottak a helyébe. Egy óriás vöröshagymát. Az aggokháza meg tele volt tűzoltóval. A hibbant lányokat kecerészték csillogó baltáikkal. Tán már jobban is szerettek ott, mint a laktanyában. Mindez annyira lesújtotta tanítómát, hogy ágyának esett. De nemsokára kiáltvánnyal lépett a nyilvánosság elé, hogy valahogy véget vessen ennek a tarthatatlan állapotnak.

A TŰZOLTÓLAKTANYA DEKADENCIÁJA!

Szerencsére városkánk egyetlen ólommérgezett nyomdásza is már az aggokházában székelt. A ház gyermeklakója, azt hiszem, Elemér, aki az óriás hagymát rajzolta, vitte fel a toronyba, és szórta szét a szélrózsa minden irányába, mint a röpcédulákat. A tűzoltók és az aggok véresre marták értük egymást, sőt még a balták, a fecskendők is előkerültek. A parancsnokot is eltaposták, behorpasztották csákóját. Később tanítóm minden kapcsolata megszűnt a tűzoltókkal. Betűzelte a festményt, egyenruháját, kitüntetéseit, még a *Vörös Kakas* érdemrend első fokozatát is a gyerekeknek adta, csákójában meg a kóbor kutya hordta az ennivalót.

Utoljára akkor láttam, amikor a mi házunk égett. Ott állt nem messze tőlem a másik oldalon, a cukrász előtt. Megvárta, amíg az egész ház le nem égett, akkor a tűzhöz topogott, és vonszolni kezdte a ház előtt maradt fa biciklitartót. Odahúzta egészen a tűzhöz, nagy nehezen fel emelte, és a lángok közé dobta. Leporolta fekete ruháját, és eltopogott az aggokháza felé.

Mindig így kezdte meséit: *Nézd ezt a széket!*

Mindig így fejezte be: *És látjátok, én voltam a tűzoltólaktanya első parancsnoka!*

Az alumínium tojás lánc végén lévő kis kampót fogtam, és lassan, nehogy szétessen, forgattam. Érdekes, most vettem csak észre, valami minta szerint volt lyuggatva.

Gondoltam, magammal viszem majd ezt a tojást, egy ilyen tojásra mindig, mindenhol szüksége lehet az embernek. És mást akkor nem is vinnék.

Egészen felemeltem a kezemet, már érezni lehetett a gyorsfűző melegségét. Olyan volt, mint egy rozsdás vasakból szerkesztett nagy, piros lábú rovar. Sosem töröltük le róla a kifutott feketét. Ki kellett volna nyitni az ablakot, de olyan mélyen volt, el sem értem volna, meg nem is ismertem azt az utcát, amelyikre nézett. Kicsit féltem attól az utcától, olyan fehérek voltak ott a házak falai, meg vastagok, meg magasak. És a függönyt sem mertem félrehúzni. Könnyen kipotyoghattak volna belőle hűgom keresztbe szurkált kötötűi. Nem tudom, miért, de szerettem volna, ha ezek a műanyag tük örökre így maradnak. A sárga el volt törve, a zöld meggörbült. Biztosan melegre tették, vagy már a nap görbítette meg itt a függönyben. Léptem. Ügyelnem kellett a kis szűrőre. Megálltam. Gyorsan tennem kellett volna valamit, fél-lábon ugrálni, leülni, vagy a tükörhöz menni, óriásit ásítani.

Ez volt az a pillanat, amikor még mindent megállíthattam volna. Tisztán éreztem reliefjét. Tapinthatam. Még minden egészben volt. Mint egy hasáb fát, normális, közönséges inerció húzott. Ennek kellett volna engedni. A következő pillanatban hatalmas tükröt ejtettem el.

Vigyázva mind gyorsabban forgattam a hecsedlis tojást. Nem szoríthattam kampóját, felcsavarodott volna. Így meg minden pillanatban kicsúszhatott. A szőnyeget kezdtem vizsgálni, felszedhetem-e a magokat, ha véletlenül szétesik. Nagyon piszkos lehetett már nálunk minden, de én nem láttam. Az égőhöz emeltem a szűrőt, hátha beleshetek, hátha a hecsedli újra színes játékba kezd. De a szőrös magok minden rést eltorlaszoltak. A főző már majdnem piros volt. De a víz még mindig nem forrt. A kezem kezdett elhalni, mind lejjebb engedtem. A lyukak, most úgy látszott, két ellipszisből ragasztott nyolcast követtek. Az egyik kicsit tágabb volt, könnyen kieshetett rajta a mag.

Egy éjjeli lepke próbálkozott minden oldalról az égőre állni.

Por hullott alá.

Félreálltam, a porszemek útját követtem egészen a szőnyegig. A szőnyeg finom szálai meghajoltak egy-egy nagyobb porszem alatt. A fehér szálak még mindig sárgásan olajosak voltak, pedig már néhol nagy foltok koptak a szőnyegre. Kilátszottak az acélosra vert kis viaszsejtek-ként csillogó, szabályos négyzetek, elárulva a valamikor még titokzatosan hullámzó keleti motívum titkát, elszögletesítve a kígyók hízelgő mozgását. Emlékszem, hosszú rúdba tekerve hoztuk. Mindannyian alá-álltunk, bár a vállunk még nem ért fel hozzá.

A lepke mind erősebben vágódott az égőnek. Szárnyairól is hullani kezdett a csillogó por. Egy szürke és egy sötétlilán csillanó porszem összetapadt. A hipermangán amőba hirtelen hatalmasra nőtt az izzadságtól csillogó szempillák rácsa között, hogy azután, ugyanolyan váratlanul, szétpukkadjon és a szürke porszem ólomként rántsa magával maradványát a szőnyeg piszkos úrjébe. Alátartottam a tenyeremet, de nem találtam benne semmit. Izzadt a tenyerem. Vonalait lassan el-öntötte a verejték. Himlőhelyekre emlékeztető foltok jelentkeztek. Néhol meg annyira rózsaszínű volt, mintha lefejtették volna róla a bőrt.

A lepke szárnyából már egész foltok hiányoztak, átvilágította az égő, mint egy vitrázst. Sehogyan sem sikerült észrevennem, mikor száll tenyeremre a por.

Jobb kezemmel már alig forgattam a hecsedlis tojást. Inkább csak himbáltam. A kampó nyersen vágott hegye kisebezte mutatóujjamat. Szerettem volna, ha még jobban beakad a bőr alá, legalább nem kellett volna annyira ügyelnem rá. Leellenőriztem a vékony, duplán hajtogatott lánc szemeit, nem koptatták-e el valahol egymást. De a fekete patina csak még jobban megerősítette őket. Még lejjebb engedtem. Már másodszor ütődött a térdemhez. Lábom kezdett elfáradni.

Már korán kimentem. De egész idő alatt csak azon az utcán sétáltam. Csak most vettem észre, arra a házak egy emelettel magasabbak, mint addig gondoltam, és ott fenn minden idősebb legalább száz évvel. És a fenti ablakokból mozdulatlan viaszbábukként idegen emberek néztek le a városra.

Volt olyan ablak, amelyikben csak kutyák könyököltek, volt olyan, amelyik üresen tátongott, de volt olyan is, amelyik mögött népes néma jelenet hatalmas árnyait lehetett látni. Mondjuk, egy kosarát mutogató fehér harisnyás kislánnyal az előtérben. Máshol meg hirtelen erősen metszett zöld háttér csillant, és pontosan lehetett tudni, kit hurcoltak el előle éppen egy pillanattal előbb. Talán meg is próbáltam, hogy feljussak. Talán magamat is ott láttam egy pillanatra a viaszbábuk között eltűnni a hirtelenzöld fény reflexétől megvakítva, vagy a kutyák között könyökölve, mind több helyet szorítva magamnak, majd kiesve az ablakon. De jól emlékszem, estefelé már ott ültem a pincében az egyik fonott széken. Egy fiatal misztikus szerb festő előadását hallgattam. A fiatal festők önreklámzásának és emigrációjának problémájáról mesélt, hol szellemesen, hol kevésbé...

A lyukacsos alumínium tojás egy pillanatra megállt. Az egyik szem felakadt, tompaszögbe törve a láncot. Kétszer is megráztam, míg leesett. Oldalt erősen megsértette belső patináját. Most látszott csak igazán, milyen vastag volt ez a réteg, hogy legbelül ott is órany. Úgy látszik, a mag eddig csak a szűrő egyik oldalába rázódott, mert egyszer csak magától leomlott, ide-oda rángatva a tojást. Egy-két vörös por szem ki is hullott. Az egyikről eléggé tisztán látszott, hogy hecsedlibőrből tört. Visszajából sárgás szőrszál lógott, és a szőnyegen túlra kormányozta, mint egy kis ejtőernyőt egy ideig a függönyön tartva, majd elengedve magát.

Nem is kellett volna teát főznom?

Így is már eléggé rendszertelen, zavaros a vizeletem. És tegnap már megint azokkal a nyomozókutyákkal álmodtam. Pedig, ha jól emlékszem, már majdnem egy éve lesz, hogy utoljára álmodtam velük. Egész éjszaka ágyam körül szimatoltak. Hajnalban végre langyos nyáreleji zápor hullott, és a felvert por friss illatával alhattam még egy keveset...

Visszaléptem, és bal kezemmel felcsaptam a rádiót, de abban a pillanatban el is zártam. Szüleim már lefeküdtek.

Amióta apám belevágta a söröskorsót a televízióba, korán lefeksznek.

Éppen csak összeszedtük az üvegszilánkokat, nem engedte, hogy a készülékhez nyúljunk, még a korsót sem vehettük ki. Mintha megint kigyulladt volna a ház, minden füstölt. Kiszaladtunk az utcára. Apám

meg se rezzent. Farkasszemet nézve a nagy fekete virágként kibomló készülékkel, kicsit köhécselve, tovább szívta drága szivarjait. Éjfél felé körülnézett, és mintha csodálkozott volna, hogy a többiek nincsenek ott. Füstös volt, szempillái sárga karikákba ugrottak. Csak akkor lepődött meg, amikor fel akarta csapni a villanyt, de mintha semmi sem történt volna, akkor is, gyertyát gyújtott. Sokáig ott ácsorgott a nehéz gyertyatartóval a szoba közepén. Majd faragott szivaroskazettáját az éjjeliszekrényre tette. Ha elhagyta a házat, alumínium tokban vitt mindig magával egy szivart. DON GARCIA PERFEKTOS FINE CIGARS PACED IN PERFEKT CONDITION, írta az erősen, vízhatlanul lezárható hüvelyen. Különben a bordó dobozos, kerekdedebb WILLEM II-ket szívta. Csodáltuk, hogyan bírja egyenesen tartani őket. Éjszaka is, álmában is minden öt percben mechanikusan szivarja után nyúlt, és még akkor is olyan finoman fogta mutató- és hüvelykujja között, hogy senki sem hitte volna el, hogy alszik. Ez a két ujjja teljesen megváltozott, megnyúlt, megfeketedett. Körmei nagyok voltak, de azt hiszem, sosem vágta. A nikotin megmérgezte őket. Elhaltak. Fél évszázada szorították görcsösen a szivart. S ha netalán tollat fogott, mert egy időben szenvedélyes levelező volt, a tollat is úgy fogta, akár a szivart.

Levelei nem egy helyen ki voltak égetve. Teljesen ismeretlen embereknek írt ironikus hangú levelet. Mária Terézia-korabeli levelek, iratok, szerződések betűit, formáját követte, másolta.

MÁRIA TERÉZIA volt házunk védszentje. Nevét különös áhítattal ejtette ki, s még különösebb pózban. Apám izgága, epés, határtalanul ingerlékeny lelkű ember volt. A legelemibb, legtermészetesebb konvenciók napokig tartó migrénnel sújtották. De Mária Terézia valahogy kivétel volt. Olcsó rítusokat rendezett naponta ágyunk fölé szegezett képei előtt. Különösen a nagy formátumú MÁRIA TERÉZIA A KIRÁLYDOMBON POZSONYBAN 1741. JÚNIUS 25-ÉN előtt láttam sokszor ijesztő, nemegyszer szégyenletes helyzetben. Bátyám egész életében mást sem csinált, ha netalán csinált valamit, mint apám gesztusait, gondolatait magyarázta, karikírozta. Apánk M. T.-áhitatát (ahogy ő mondta) a lovasságnál töltött hosszú éveivel magyarázta. Később én is találtam bizonyos magyarázatot egyik levelében, ahol az impotenciáról értekezett hosszan. Azt hiszem, ő is azok közé az emberek közé tartozott, akiknek, ha netalán sikerült elég erőt gyűjteniök, mindjárt gyerek is lett belőle. Tehát apám életében mindössze háromszor. Emlékszem, egyszer a vacsoránál M. T. életének tragikumáról beszélt.

A címeiket leveleihez holmiféle értesítőkből, régi telefonkönyvekből, közlönyökből válogatta, titokzatos kulcs szerint. Bátyámnak nemegyszer sikerült beleolvasnia leveleibe, ő mesélt kacskaringós stílusának gyilkos iróniájáról. Feltételezte, ha netalán valamelyik megtalálná a címzettet, az menten holtan rogyna össze. Azt mondják, már a borítékra is elhelyezett egy-két gúnyos megjegyzést, rajzszöveget, ahogy ő mondta. Szerencsére, azok a közlönyök, telefonkönyvek még az első háború előttiéek voltak. Ha megállapodott egy névnel, címnél, évekig könyvtárakban, levéltárakban kutatott utána.

Először is családfáját rajzolta fel, hogy mindenkinek oda-vissza mindent szemére vethessen.

Szobáink (akkor még több volt) falai tele voltak ilyen szerteágazó, messziről Dürer Albert metszeteire emlékeztető, sárga csomagolópapí-

rosra rajzolt, mániákus aprólékossággal kidolgozott családfákkal. Sokszor rettegtünk, a rajzolás hevében önkényesen találja ágaztatni óriás fáit. De érdekes, mindig sikerült megtorpannia, tujét, mert egy rozsdás injekciós tűvel dolgozott, mindig sikerült az önkényes burjánzás szakadéka szélén a papirosba szúrnia. Azt hiszem, azt is tudta, a címzettek kilencvenkilenc százaléka már réges-régen halott. Mert éppen arra az effektusra számított, amit akkor érzünk, ha réges-régen halott hozzátartozónk valakitől meghitt levelet kap. Mintha csak tegnap váltak volna el, mondjuk, arról értesítve, hogy az a sárga cipő már nem töri a lábát, vagy hogy éppen ma tekintette meg azt a csendéletet, amiről beszélgettek, és az alma árnyéka valóban mintha árnyékot vetne vissza a gyümölcsre, és hogy igaza van, a lényeges csakis az, ami a két árnyék közé ékelődött. Talán túl sokat is alapozott erre az effektusra? Meg volt győződve, ezzel a módszerrel nem létező vagy már olyan régen halott embereket, akikre már éppenséggel senki sem emlékszik, sikerül egy pillanatra feléleszteni. Nemezszer Lázárnak is szólította őket, hogy azután az ő szavaitól omoljanak ismét porrá, de akkor már valóban visszavonhatatlanul.

Nem egy levelére választ is kapott. Azokon a napokon mindig ágyba kellett fektetnünk, hogy másnap fekete leopárdként vethesse magát a kibontakozó párbajba. Olyan görcsösen rántotta, ölelte magához azokat az ártatlan boldogultakat, hogy azután már végső elhalálkozásuk napjáig meg sem próbálkozhattak a szabadulással. Még az illetők orvosaival, bejárónőivel, szabóival is felvette a kapcsolatot, hogy megtalálhassa Achilles-sarkukat és lila tintával töltött tujéval precízen utolsót szűr-hasson rajtuk.

Az egyik nagykereskedőt például azért nevette ki levelében, mert lapos kalapot tett a fejére, amikor üzlete előtt segédeivel, inasaival lefényképezkedett. Attól függetlenül, hogy olyan szépen sütött a nap. Nadler Mihálynak meg azt bizonygatta, hogy ha nem vett volna olyan nagy, erős asszonyt feleségül, nem zálogosította volna el 1440-ben Eysingernél a szent koronát, vagy legalábbis nem 2500 aranyért...

Azokon a napokon, amikor leveleit írta, egész kazetta szivart szívott el, de sokkal lassabban, méltóságteljesebben, ha ez már egyáltalán elképzelhető, mint különben. Azokon a napokon mintha elszenesedett volna az a két lapos ujj, álmában bonyolult köröket, figurákat írt le velük, csak csuklóban mozgatva kezét.

Amikor forni kezdett a víz, vigyázva beleengedtem a hecsedlis tojást, kampóját a kék teáskanna fülébe akasztva. Az alumínium labda máris veszettül ugrált. Újra elemében volt. Boldog játékba kezdett. A két ellipsziszből ragasztott nyolcas lyukai csodálatos szökőkutakként tágra nyíltak. Legszívesebben máris zsebbe tettem volna, nehogy itt felejtsem. Újratölteném, és a világ akármelyik sarkában felvidítana kis szökőkutaival. És akkor hecsedli is mindig lenne nálam.

Meghámoztam egy citromot. Szalagba vágтам, fel akartam akasztani valahol. Az egész lakás tele volt ilyen összekunkorodó, majd kinyúlva megmerevedő, sokszor már penészes citromhéjakkal. Ahogy másik kezemben a zöld eres, csöpögő gyümölcscsel helyet kezdtem keresni, meglepődtem, milyen fontosságot tulajdonítok már ennek a szalagnak is. Még szeplői is problémát jelentettek.

A déligyümölcsökre meg különösen kell ügyelnünk, mondta a tanító, a tűzoltóparancsnok, héjuk pórusaiban a fekete kontinens szennyét szállítják nekünk...

A legszebb citromot választottam a kosárból. Egészen sárga volt, akár annak a Bosch-másolónak a sárgája, *kénje*. Annak a fiatal festőnek a sárgája, aki az éj közepén hatalmas érett tököket tör fel sárga után kutatva, míg kint a kutyák vonítanak csak, hogy még jobban aláhúzzák az éj süket csöndjét. Éppen egy olyan pillanatban, amikor szétroppantott egy óriás tököt, jelent meg anyja hideg színekből épített, szitával borított kedves feje. Csak sárgát kellett rászórnia, ként. A szita alatt kénlapok égtek. Felfordult a gyomrom...

Ott ültem a pincében az egyik vesszőből fonott széken. Sosem láttam még ilyen istentelenül kényelmetlen széket. Elsősorban is alacsony volt, térdem az államat verte. Másodsorban meg szurkálták a fenekemet az eltöredezett vesszők végei. Lehetetlen volt felkelni róla, akár egy szakajtóból. Szóltam is a börtönőrnek (különben ő volt az, aki az ötezresről másolta az országházat, hogy kiverhesse, vasból), miért nem rak legalább szalvétákat a szakajtókba. Többször is felém fordultak, annyira nyikorgattam a széket. Már majdnem beleszóltam a festő előadásába, de lassan mindjobban lekötötte a figyelmemet. Már-már lelkesedni kezdtem, és mind kevésbé zavart az a festőkkel együtt járó korlátoltság. És dadogása sem zavart már annyira.

Hosszúkás fejét szép szakáll körítette. Jobb keze béna volt. Országos híréhez sokban hozzájárultak ezzel a béna kézzel húzott hullámos vonalai. Nem mintha más nem tudna ilyen görbe vonalakat húzni, mondjuk, egy gitár húrjai helyett, hanem csak azért, mert senkinek se jutna az eszébe és senki sem tudna végig következetesen kitartani az ilyen girbe-göbe vonal mellett. Tökéletesen rajzol, csak éppen nem bír egyenes vonalat húzni. Meg ha fest, mindig kikezdi, kikaparja figurái oldalát.

Láttam, ahogy éjszakánként a nagy tökök középebe csap bal öklével, és ha végre megfelelő sárgára bukkan, hogyan vájja béna jobb kezének körmeivel. Egyszer egy hatalmas tököt tett a fejére, és úgy festett egész éjszaka. Csak most értettem meg a tárgyakhoz, a világhoz való mániákus viszonyulását. Az utcán, ha találkozik valakivel, benyálazza bőrét, megdörzsöli vagy rálehel. Béna kezének mutatoujjával mély lyukat fúr valamelyik házon. Mondom, már kezdtem lelkesedni, csak éppen az zavart, hogy Borisznak is olyan fehér zoknija volt, mint nekem. Borisszal mentem le. Mikor a festő befejezte előadását: „Dado normandiai farmja közelében vágóhíd van” (sűrűn emlegette Dadót), Borisszal átmentünk a pince másik felébe, miközben megjegyeztem neki, ha jól tudom, Dadónak néger a felesége. Borisz csak annyit mondott, sőt. Mert Borisz mindig csak annyit mond, hogy sőt. Odaát Igorék már vártak bennünket egy kövérrel meg egy manekennel. (Azt hiszem, majd Igorék is elmennek manekennek.) Ott is csak vesszőszék jutott, de sikerült eldugni a lábamat az egyik alacsony asztal alá. Borisz egészen kinyújtotta kis lábait, majd felbuktak benne. Borisz különben értelmes gyerek volt. Nem is értelmes, hanem mintha spongya lett volna nagy fekete fejében. Minden vacot magába szívott. Olyan éhetetlen volt, mint azok a kiéhezettett gyerekek. Piszkos kis szobájában, egy sarokba kuporodva, szédületes gyorsasággal lapozgatta könyveit. Hóna alatt cipelte őket naponta haza, felét mindig elszórva valahol útközben. Abban az időben

még csak lekváron élt. A sok lekvárosüvegtől nem lehetett mozogni szobájában. Hosszú kísérletezés után állapotodott meg a lekvárnál. Azt mondta, csak a lekváron keresztül tudja megközelíteni a Lényeget. Sokáig nem beszélgettem vele könyveiről. Hiszen csak lapozgatta őket. De egy napon rádöbbsentem, hogy Borisz sokkal többet tud ezekről a könyvekről, mint én. Azután sokáig nem láttam. Amikor legközelebb találkoztam vele, egy kicsit megváltozott. Mondom, most is fehér zokniban volt. Igaz, könyveit még mindig olyan szédületesen lapozta, és még többet tudott róluk. Mondtam is barátaimnak, ha az a tömérdek lekvár nem bosszulja meg magát, akkor Borisz a világ összes könyveit át fogja lapozni.

Mondtam, hozzon italt. Ahogy felkelt, az egyik alak elvitte szakajtóját. Szóltam, de még neki állt feljebb, ezért hagytam. Igorékkal beszélgettem. Tetszett a maneken, de semmi kedvem sem volt ügyetlen manőverezésekbe kezdeni, inkább csak néztem. Legfeljebb még számítottam arra, hogy ha hallgatok, komolyabb típusnak tűnök. Visszaért Borisz, és a székét kezdte keresni. Az alak felé intettem. Odament, és kérte a székét. Az alak dühösen felugrott, meg akarta ütni Boriszt. Borisz visszassomfordált. Helyet szorítottam neki szakajtómban. Segélykérően nézett, de mindannyian úgy tettünk, mintha nem láttunk volna semmit. Az alak éppen engem méricskélt. Hárman-négyen lehettek. Ugrásra húztam össze a lábaimat, de hirtelen lehajtottam a fejem. Tudtam, Boriszra nem számíthatok, meg hát miért is vernék meg. Persze Igorékra még annyira sem számíhattam, valami bonyodalmuk volt a rendőrséggel, az első pillanatban olajra léptek volna. Még sosem volt ilyen kedvem veszekedni. Nem tudom, miért, de annyira kívántam, mint egy jó hideg fürdőt. Éreztem, jól koncentrálok, recibiendóban végeznek fejadagommal. Igaz, a következő pillanatban már egy kicsit csodálkoztam magamon. Igoréktól is elfordultam, mintha lemezek után érdeklődnék.

Mahalia forgott éppen.

Józsefre gondoltam. Tiborra, Donra, a Csendesre. József azt írta, Don, a Csendes továbbutazott. Ő egy kicsit később is érkezett. Maestrót Farkasnál helyeztük el, írja József.

A Maestro felesége szép volt, kicsit púpos, meleg követ tett mellé, azt mondta ártatlanul mosolyogva, azért, hogy ne aludjon egyedül. Nekünk is újságolta, Don, a Csendes nem alszik egyedül. Hát?, kérdeztük megrökönyödve. Követ melegítettem, mondta mosolyogva. Tán csak nem márványt?, kérdeztük. Farkas meg azt mondta, majd ha munkát talál, fizet. Persze, ha valaki, akkor ő jól tudta, munkát még véletlenül sem talál. És nemcsak azért, mert onnan jött, ahonnan jött. Fércelni, mert fércelni tudott volna, Farkas felesége fércelt, ő nem fércelhetett. Mi is csak két kofferral érkeztünk, mondta a Maestro, amikor Dont, a Csendest először vezettük fel hozzá, harminc éve éltem első feleségemmel. Megmutatták neki a szobát, és két napig be sem nyitottak hozzá.

Itt a sirályokat hallgatva gondolhatta, vagy megkeményedik, kiegyenesedik magában maga előtt, vagy nem, és akkor már úgyminden mindegy lesz, ha nem tudja megemberelni magát, ha nem tud magában maga előtt kiegyenesedni. Jobb is lesz, ha nem dolgozik. Szerencsére, az ablakon sem bámszokodhatott, olyan magasán volt. A sirályok, mint a rossz rugók. Két napig dolgait rakosgatta. Mindent magával

hozott, mert azt akarta, hogy éppenséggel semmije se maradjon ott, abban az átkozott városban, ahogy ő mondta. A jegyzéket megtaláltuk ott a szobában, miután elrepült, ahogy Tibor mondja, miután továbbrepült.

- 1 gémszárny, akkor lőtte, amikor a kék vérű lement a kriptába
- 3—4 törött zsilett
- 1 kék kollázs, azzal a három hegedűvel, meg a fényképével, ahogy az egyik zsalugáter mögé húzódott, jobb kezét szívére helyezve
- 1 rongyos Új Idők Lexikona
- 1 Rátka
- 1 festékesdoboz, valamikori sakktábla
- ? disznósörte
- 1 vastag kerek üveglap
- 1 üres zöld örökíró
- 1 tus
- 1/2 m² vörös selyem, öreg torero
- 10 dkg puskapor, füstös
- 1 pornográf fénykép, nagyon ismerős lány
- 1/2 marék sörét
- 1 szétvált ácsceruza
- 1 kócos kis dinamó, legalább ezer méter dróttal
- 1 spiccvás, sícipőről
- 1 Fenalgalos doboz
- 1 vonalzó
- 1 valami tündérügyek Papp Dánieltől
- 1 sörösüvegkupak, német.

No de harmadnap, színes cérnákkal a nyakában, bekopogott hozzá Farkas. Farkas púderozza az orrát. Kihívta a műhelybe, és megkérte, énekeljen. Énekeljek?, kérdezte Don, a Csenedes. Igen, mondta Farkas, itt a nyitott ablaknál, a hullámok, a sirályok felett. Semmi sem tesz olyan jót a hangszálaknak, mint a sós levegő. Igaz, itt fenn egy kicsit jobban érezni a hullámok verését. Ki tudja, mikor építhették ezeket a házakat, talán még a rómaiak? Feleségem asztmás, nem énekelhet. Habár neki is jót tesz a só. Mindegy, hogy mit, csak énekeljen. Hogy én tercelhessek. Majd én meg tercelek.

És attól a naptól kezdve Don, a Csenedes csak énekelt, és csak énekelt. Hogy mit, a vége felé már maga sem tudta. Csak énekelt, a nyirkos falakat meg a Maestro púderozott orrát bámulva.

Elvesztem immár,
Szegény legényke.
Apám leszúrtam,
Anyám megöltem,
Hej, húgocskámat
A Volgába löktem!

Aztán egy napon szerencsére nem dolgozhattak. A sirályokkal valami baj történt, mintha valami szörnyű betegség kínozná őket belülről, úgy rikácsoltak, csikorogtak, visitottak. Lehetetlen volt énekelni.

Elvesztem immár,
Szegény legényke...

Don bement a szobába, és ravaszkodni próbált, gondolta, meglesi, sikerült-e már magában maga előtt kiegyenesednie. De abban a pillanatban már meg is feledkezett szándékáról, széket vitt az ablakhoz, és a sirályok rikácsolását kezdte hallgatni. Kicsit megijedt. Megijedt magától is. Valami öreg sirályok voltak ezek, bagolyszínűek, és bántották egymást.

Tercelni kezdett a sirályok rikácsolására.

Szörnyen jó kedve kerekedett, széttárta karjait, és már csak üveg-hangokat hallatott.

Szegény legényke...

És abban a pillanatban elhatározta, utazik tovább. Hiszen ha az ember egy kicsit félrehord, ahogy a Maestro mondta, akkor már egészen szépen közlekedhet. Nem rí ki. És máris ismét rakosgatni kezdte a dolgait. Táskája nem volt. A gémszárnyat, amit akkor lőtt, amikor a kék vérű lement a kriptába, kezében vitte, néha hadonászott vele, a kék kollázst azzal a három hegedűvel a hóna alatt, a lexikont, Papp Dánielt, a zsilettek zakója zsebében, a disznósörtét, a sörétet, a puska-port és a pornográf fényképet fazonzsebében...

Elvesztem immár,
Szegény legényke...

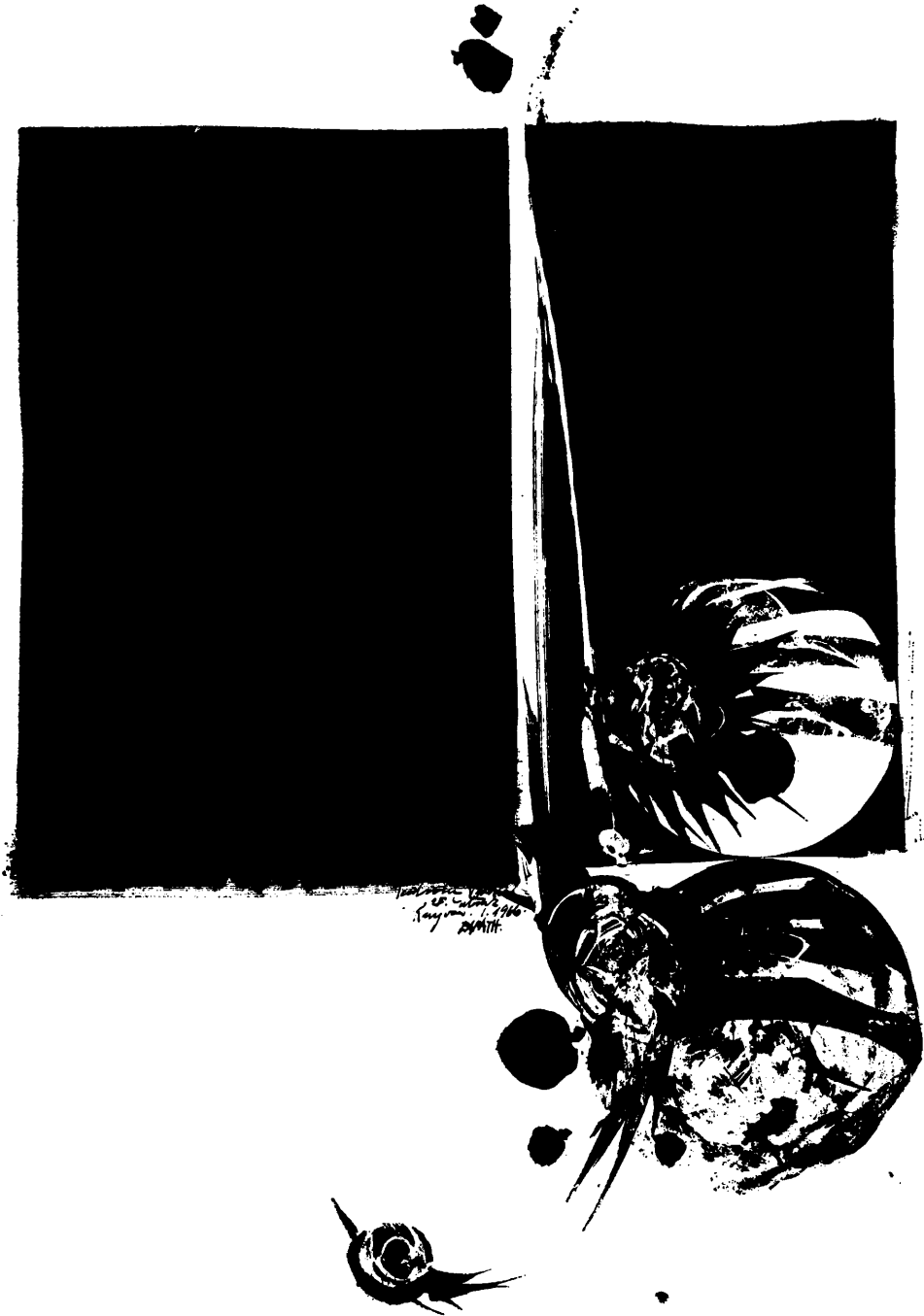
Szóltam a börtönőrnek, hagyja még egyszer Mahaliát.
József holnap vár...

A halászok kimennek, és mire beér a vonat, félkörbe sorakoznak az öbölben, evezőjükkel integetve. Másnap hajnalban elhagyjuk a várost. Harapófogót, kalapácsot kellene vinnem. Azt mondja, ha valamikor ott egy egész komoly város meg tudott élni, akkor mi sem fogunk elfordulni. Meg az is meglehet, él még valaki abban a faluban, hiszen az elképzelhetetlen, hogy egy olyan szép helyen, egy olyan szép fehér kövekből épült faluban ne éljen senki. Egyszer látott egy tyúkot kaparászni, a templomok belseje is elég tűrhető, meg számárorodítást is hallott.

Kiülünk ahhoz a kőasztalhoz, a végtelen cserjést nézni (a fácánokat kövekkel dobáltam, jó lenne, ha elemelnéd apád mordályát, írja, ja meg azt is, hogy ha egész életünkben nem is tudunk ott meghúzódni, valami kalandot azért biztos sikerül kifacsarnunk, az is meglehet, jó meredeket), a homokos partot ferdén szembeállítva a tengerrel, néha meg egészen a falu fölé emelve vakítóan csillogó végtelen zöld tükrét.

Ilyenkor, írta utolsó levelében, a falak is zöldek. A fehér márvány, anélkül, hogy kevésbé maradna fehér, zöldes fényt kap. Ha rányomod az arcod, megkaparod a körmeiddel, csak akkor veszed észre, már nem is márvány az, kréta, kis csigákat piszkálhatsz ki belőle. Arcod fehér, zöldes marad tőle. Ha akarsz, előbb minden házon egy kis lyukat fúr-hatsz. És aztán hónapokig, évekig leshatsz rajtuk. Hónapokig, évekig gyakorolhatod minden apró mozdulatod. Lassan, nyugodtan külön-külön

BARÁTH FERENC

rajz

kiépítheted mindegyiket. Még a legmellékesebb rándulás, reflex fölé is boltívet húzhatsz, emeletet építhetsz alá, ravaszul ellenpontoszhatod. Egész napokat sétálhatsz egyedül, anélkül, hogy valakivel is találkoznál, anélkül, hogy a fal mellé kellene húzódnod. Mindig abba az utcába fordulhatsz, amelyik éppen következik. Akármelyik kis tér közepén leheverhetsz, hogy könyököddel támaszd az állad.

Akármelyik házba befordulhatsz. Szépen sorban a város mindegyik házába betérhetsz. Nem is szükséges kopogtatnod. Csak úgy betoppanhatsz, és már mondhatod is, amit szándékozol, olyan nyersen, amilyen nyersen csak te tudod, vagy ha úgy tetszik, szólnod sem muszáj. A szobákban minden szépen a helyén van. Az asztal, a székek, az ágy, a tűzhely. Csak éppen az emberek mentek el. Odalépsz a tűzhelyhez, megmosakszol, ledőlsz az ágyra, és mész tovább. Megpiszkálsz a hamut, a szappanon a körmök félköreit, az asztal kerekre kopott sarkait vizsgálod, a párna zsíros illatát szimatolod, és mondom, mész tovább. Vagy ott maradsz. Még egyszer megvizsgálod, hogyan koptatták a tárgyakat, és te úgy koptatod őket tovább.

Felosztjuk a várost, hogy egymással se találkozzunk. Azt hiszem, ez a legfontosabb, hogy egymással se találkozzunk. Azért legjobban mégis egymást untuk meg. Én téged, te meg engem.

Ha úgy tetszik, ruha nélkül is közlekedhetsz. Képzeld, egy ilyen, mondjuk, évtizedes terápia után, ha visszamennénk az emberek közé. Már szépen fejből tudnánk viselkedni, fejből tudnánk mindent. Még összetettebb, ravaszabb dolgokat is. Gondolataink szépen vájtakká, patintottakká válnának. Teljesen uralnánk az utcákat, a szobákban nem kellene az első székbe kuporodni. De ha nem szándékoznánk többé visszazamenni, az sem lenne baj. Bevennéd magad valamelyik sarokba. És nyugodtan begubózhatnál. A múltkor ott a szennyöbölben erről meséltél. Azt mondtad, csak úgy menthetnél valamit, ha komplett megválnál minden félig megtanult mozdulattól. Most itt a jó alkalom. Mert az emberek között ilyesmivel próbálkozni nevetséges lenne. Most itt van ez az egész város. Ritkán írtenek ki, bocsátanak az ember rendelkezésére egy egész várost. Begubózhatsz, és utána majd meglátjuk, milyen lepke röpül ki. Meglátjuk, érdemes volt-e. Ráérünk. Ezután nem kell majd sietned, nem kell, hogy kipiruljon az arcod, ha beszélsz. Nem kell rezegned, mint valami húros hangszernek. Nem. Máris szépen leszerelheted a húrokat. És végre alhatsz is. Hiszen nem fog létezni semmi, semmi. Az emberek, emlékszel, mosolyogtak ezen az óhajunkon. És látod, itt ez az üres város, amelyik egyszerűen üres. Szép magas márványházak, sok kis fehér tér, a cserjésen túl a homokos part...

Mert ha már valami szégyenletes dolognak kellene történni, hát történjen ott. Ennyi erőnknek még kellene lenni. Így következetesek is maradnánk. El kellene vonszolni magunkat oda. Ennyit azért még meg kellene tenni magunkért. Mindazért a sok zöldségért, amiért egykor annyira ugráltunk. El kellene másznod...

Tudom, belül puhán omlasz. A belső kis központok előbb megbokrosodnak, aztán elpukkadnak. A nagyobbak már régen bénák, szélütöttek. Válaszfalaik zuhanása visszhangzik csak. Folyosóik beomlottak, semmilyen más kapcsolás nem lehetséges. Belül lassan, puhán minden befejeződik. Éppencsak valami kellemes melegséget érzel, mintha forró ho-

mokba süllyednél. De hát mindig is ezt kívántad. Mindig azt kívántad, forró homokba ássanak!

És most belülről észrevétlenül egy karcsú homokóra megtöltött, megtöltött, mint egy zsákot. Meglehet, még így is sokáig járkálhatsz az emberek között. Forró homokkal töltött, fehér kék betűs zsák. Csak legalább a homok sokáig megtartaná ezt a kellemes melegségét. Milyen szép tiszta szemcsék. Meleg folyó fenekéről meríthették. És milyen nehéz. Néha meggörnyedsz. Néha elvágódsz. Próbáld elcipelni hozzám ezt az ólommal töltött zsákot, próbáld. Nem lenne szabad, hogy töltésbe rakjanak. Ott később szétfoszlik, elrothad a kék betűs zsák, és a homok visszafolyik a folyóba, a folyó fenekére, ahonnan merítetted. Próbáld inkább elcipelni, elcipelni valahová. Ha mindjárt csak egy marékmal marad is. Öntsük azt a marék tiszta forró homokot üres városkánk egyik sarkába...

Vagy el is felejtettem említeni, ha olyan kedvünk lesz, nagy vállalkozásokba is bocsátkozhatnánk. Mondjuk, hetente felsöpörhetnénk az utcákat. Parkosíthatnánk a várost. Ünnepnapokon zászlókat tűzhetünk a magasabb épületekre, templomokra. Vagy ha kedvünk kerekedne, újra benépesíthetnénk városunkat. Hiszen egykor nagy kanok hírében álltunk. Kerítenénk egy-két jó kiadós lányt, és benépesítenénk a márványházakat. És mindenki becsülne bennünket. És akkor ama bizonyos közösség felé is tiszta lenne a lelkiismeretünk, — mint egy márványlap. No de csak viccelek...

Tudom, magamnál is jóval egyszerűbb dologról van szó. Hozzád utazni már nekem se lenne erőm. Valamin sürgősen gondolkodnom kellene. Sokáig ülni valahol. Mint amikor a sportoló, a futó már nem bír tovább futni, csak sétál, piacra megy, ide-oda jár. S aztán leül.

De ez a szakajtóeset megzavart egy kicsit. Felmentem. Mahalia kint is hallatszott. Elindultam azon az utcán. Az emeletek ablakai sötétek voltak, nem tudtam, valóban emeletes házak-e. Siettem haza, még hajnal előtt fel akartam kelni.

Vártam, valami csodálatosba csavarodjon ujjaim között a citromhéj. Spirálkoronába, mint a szita sárga léce. Egészen kivételes helyet keresem, ahol majd mindenki észre fogja venni, ahonnan majd mindenki érezni fogja illatát. Úgy fogtam, mint a kígyó farkát, féltem, ha elengedem, először engem mar meg. A képek rámájára már nem akaszthattam. Egyik kezemben a mindjobban csöpögő citrommal, másikban a héjával, kétségbeesetten forogtam, akár Laokoon. A hecsedlis tojás majd kiröpült a kannából. Csillogott, mintha új lett volna. Szökőkutai még nem látott figurákat rajzoltak. Volt olyan is, amelyik csak gózt fújt. Elhúztam egy kicsit a függönyt, nehogy az íróasztalra csapódjon a pára. Leengedhettem volna a redőnyét, de még egyszer ki szerettem volna húzgálni fiókjait. Utoljára szándékoztam lezárni az íróasztalt.

Az előszoba egyik sarkát kerítettem el magamnak, pár évvel ezelőtt, azzal a zöld függönnyel.

Az óriás fekete íróasztal azóta került ki hozzám, amióta apám félretette levelezését.

Egy reggel kiment borotválkozni a fürdőszobába. Talán a borotválkozás foglalta le legtöbb idejét. Olyan gyorsan forgatta kését, hogy minden egyes alkalommal fennállt a veszély, elvágja a nyakát. Míg borotválkozott, mi az ajtó előtt sorakoztunk. De azon a reggelen borostásan

jött ki. Nem mertük megkérdezni, mi történt. Később vettük csak észre, hogy rózsaszín szappanával a tükörrre írt valamit.

Es te érthetetlenül megfeketedsz...

Bátyám azt mondja, választ kapott egyik nagy fontosságú levelére. Arra, amelyikben annyira bízott, amelyiken legtöbbet dolgozott, amelyikhez még Nagy Sándor térképeit is felhasználta, genealógiai kutatásait addig mélyítve, mígnem földrajzi majd geológiai problémákkal kezdett viaskodni, a legelső rétegekbe engedve a mammutfa hajszályökereire erősített kutató ónokát. Bátyám szerint a válasz végzetes volt. Senki-nek sem sikerült belelesni a levélbe, de bátyám attól fél, üres papirost küldtek vissza az öregnek.

A fekete íróasztal inkább harmóniumra emlékeztetett, még nagyapámé volt.

Ő is szenvedélyesen dolgozott, vagy készült dolgozni valamin. Halálakor az asztal harminckét fiókja telis-tele volt ceruzavégekkel. Igaz, bátyám azt mesélte, egy betűt sem írt le életében az öreg, hanem egyszerűen csak gyűjtötte a ceruzacsikkeket. Minden áldott nap körüljárta a hivatalokat, iskolákat, műhelyeket, gyárakat, s egy piaci kosárba összeszedte a ceruzavégeket. Élete vége felé a szó szoros értelmében koldult, házról házra járt. Utolsó napjaiban, amikor már képtelen volt kimozdulni, bátyám azt meséli, hamisítani kezdte csonkjait.

Új írónokat tördelt szét.

Levettem a teát, a tojást nem vettem ki, hagytam úszni. Még nem volt elég sötét, igaz, a hecsedli később sem barnítja meg, a hecsedlitől csak arany marad. A citromot is a jobb kezemben tartottam. Már nem csöpögött. Ujjaim összeragadtak. Kihúztam az egyik fiókot. Poros volt, sarkait beszötte a pók. Láthatatlan kis sárga bogarakra vadászott az üres fiókban. Beledobtam a citromot, a héját is, és gyorsan becsuktam. Kihúztam a következőt. Húgom harisnyái voltak benne. Felemeltem az egyiket. Bokájától felszaladt a szem széles sávban. Csak húgom engedtem közel a harmóniumhoz. Pizkos alsóneműit, harisnyáit, rongyikáit tartotta fiókjaiban. Húgom kisvonalas füzeteiben vezettem naplómát, csak úgy, ahol üres helyet találtam bennük. Olvasgattam, próbáltam megtalálni az utolsó bejegyzést.

Hétfő

Voltam Elemér tárlatán. A KALLIGRÁFIA szerkesztője írást kért róla. Miért nagy festő Elemér?, kérdeztem a KALLIGRÁFIA szerkesztőjét. Jóllehet, a KALLIGRÁFIA szerkesztője tudta, Elemér apám barátja, családi festőnk. Azért is válaszolhatott így: a *Tücskök-bogarak* labirintusa, a *Hangyaboly* színeinek isteni magömlése, a *Rákok járásának* ritmusa, metafizikája miatt. Én mindezt egyszerűen komolyan vettem. És úgy is írtam meg kritikámat. Így legalább apám sem húzhatja fel az orrát. A szerkesztő meg majd prüszköl, mert jól tudta a KALLIGRÁFIA szerkesztője, Elemér képtelen rendet teremteni képein, minden egyes alkalommal, amikor valami problémának gyürekszik neki, csak egy zsák újabb motyót önt a képre, hogy csak foltoz, csak folton folt. Legfeljebb naiv fantáziájában látott valamit, meg azt mondta, néha mintha valami zöld lidércfény dideregne szemétdombjain, amiről feltételezhetnénk, hogy valóban erjed alattuk valami.

Kár, hogy nem hozták el Elemért is a megnyitóra. A múltkor azt mondta, szerzett egy kis piros lábbalhajtós autót. Könyörög-tünk, mutassa meg. Azt mondta, bent van a szobában. Amikor behatoltunk a szobába, azt mondta, mélyen az ágy alatt van...

Pedig annyira szerettem volna látni Elemért, piros lábbalhajtós autójában. Milyen szép lett volna, ha kis piros kocsiában jelent volna meg a megnyitón. Hányszor magyaráztam már neki, az ilyesmikre is kell adnunk. Nagyanyja nyitotta meg a tárlatot. Megszagolta a képeket, leakasztotta, megfordította, és a villany-nál vizsgálgatta őket. Lustaság, ne hagyj el, kiabálta, jobb is, hogy nem toltá el azt a piszkos kis pofáját, rajzszöveget szórtam piros kocsija elé. De már megyek is, mondta Elemér nagyanyja, a piacra indultam, ezzel tekintsék Elemér unokámnak a haszon-talannak retrospektíváját megnyitottnak. A KALLIGRÁFIA szer-kesztőjével a tűzoltólaktanyából kölcsönként *Vöröshagymához* lép-tünk.

Én ezt a festményét szeretem legjobban. Mert ez valamennyire szimpla. Úgy, ahogy Elemér lehet szimpla. Különös barnáját sze-retem, amit tán az orosz ikonfestőknél vagy a japánoknál láthatott. De csodálatos az a mód is, ahogy Elemér megfestette a durva selyemként feshő, majdnem fehér csírát. Azt hiszem, gyertyát hasz-nált hozzá. Ahogy behatolt a különös barna héjú hagyma rétegeibe. Az a találat, ahogy Elemér megfestette az utolsó réteg utáni vala-mit, amiből tulajdonképpen a csíra indul, gyulladásba hozva az egész termést. Itatóspapírosra festette. A gyulladásban levő rész pirosa zavarhatta meg a tűzoltókat...

Apám vadászpuskájával a vállán látogatta meg barátja, Elemér tárlatát. Kutyái több képet megrongáltak.

Visszadobtam a vékony sárga fedelű füzetet. Kihúztam a következő fiókot. Egy ólomkatona, egy gumiszamár és egy elefántcsont sakkfigura volt benne. Kiegyenesítettem az ólomkatona szuronyát, és a zsebembe csúsztattam. A szamarat nem mertem megfogni, ordított volna. A sárga sakkfigura dédapám királynője volt. Dédapám egyik lábát levágták. Lányainak felváltva kellett sakkozniuk vele egész éjszaka. Úgy féllá-bon állt a sakktábla mellett, és hegedült. Már évek óta nem borotvál-kozott. Az ötödik fiókban apám egyik kézikönyvére akadtam. Nem engedte, hogy betűzeljük, de látni sem akarta. Átlapoztam, csak szá-mok. Sehol egy flekk, egy glossza. A következő fiókban egy hatalmas, fekete szőrmeucsmában gránátalmát találtam. Valóban szép gyümölcs, mintha kőből faragták volna. Az ember tudta, drágagyöngyökkel teli, de nem is gondolt arra, hogy feltörje. Egy hernyóra emlékeztető fe-kete heg volt rajta. Egy helyen lyukas volt, és tetején kis korona ma-gokkal. Mind kíváncsiabban húzgáltam a fiókokat. Az utolsót sokáig nyitva hagytam.

Penészes csempe cintányéron: tengeri csillag.

Egyik lába félig hiányzott. A vitrinen a kis kőbaltában piros gyertya. Az öböl túlsó oldalán találták. A kis öbölbe dobott mindent a tenger. Ott turkáltak naponta. Sosem láttam őket olyan boldogoknak, mint azokon a napokon, amikor a kis öbölben turkálhattak. Mindent megmostak, ösz-szeszedtek. Már alig lehetett belépni a szobájukba. Nagy dobozokba gyűj-

tötték naponta a zsákmányt. Nemegyszer kérdeztem tőlük, mit szándékoznak majd csinálni velük. Mindig azt felelték, semmit. Később raktárhelyiségeket fognak bérelni. Kell szebb dolog ennél, egész életedben itt szorgoskodni a kis öbölben, rendezgetni, csomagolni, elraktározni a kis öböl, a világ egész szennyét, kell komolyabb életmű ennél, kell hatalmasabb emlékmű, piramis? Annyira komolyan találták venni ezt a dolgot. Eleinte azt hittem, titkon valami értéktárgyakat szerettek volna találni, mert azokban a napokban már nemigen ettek. Akkor még nem tudtam, hogy a temérdek szemét, az a vibráló világ bűvölte el őket. Mind tovább maradtak kint, mind mélyebbre ásták magukat. De az is meglehet, a kis sziget római templomának maradványait keresték. Ott találták a kőbaltát, a tengeri csillagot is. A lány a kőbaltá mellé tette a csillagot.

Még élt.

Lemászik a vitrin oldalán, ráesik a gyorsfőzőre, és kiüti a biztosítékot, mondta. Tegyük a kádba, mondta a lány. De akkor sosem hal meg, mondta. Képzeld, majd tengeri csillagot nevelünk. Félek megfogni, mondta a lány. Majd vizet engedünk rá.

Édes vízbe fojtjuk...

Lehúztam a harmónium nagy, csikorgó tetejét. Már nem voltam szomjas. Miért is kezdtem ilyen nagy alapossággal a tea főzésébe? Miért nem vetkőztem le és miért nem feküdtem le mindjárt?

Kiléptem a cipőmből, letoltam a nadrágom, eloltottam a villanyt, és beosontam a szobába. Nyakkendőmet nem is oldottam ki, csak egy kicsit megengedtem.

A szobában teljesen sötét volt. Szüleim nem horkolnak. Morzsára léptem. Gondoltam, ha felemelem a talpam, leesik. De egy szilánk formájútól sehogyan sem tudtam megszabadulni. Pontosan abba a részbe fúródott, amit sehogyan sem tudtam a padlóhoz nyomni. Talpam talán már vérzett is. Nem bajlódhattam tovább a morzsával. Vigyázva feemeltem a paplan sarkát, és bebújtam anyám mellé. Megmozdult, de nem ébredt fel. Anyám mindig holtfáradtan tért az ágyba. Hajnaltól késő estig takarított. De sajnos, páratlan szorgalmának nem volt látszata, inkább csak olyan betegségféle volt ez a takarítási mánia. Minden koncepció nélkül takarított. Mondjuk, egész nap az ágy alját csiszolta. Csak aludni bújt elő. Az ennivalót is úgy adtuk be neki. Aztán másnap meg az egyik ablakot kezdte dörgölni, apám bécsi újságaival, amíg mind ki nem töredezték az üvegei. Máskor a székek lábait kezdte mosni, vagy a csillár nehéz kristályait fényesíteni külön-külön. A csillár fényesítése néha hetekig is eltartott. Asztalokat, székeket rakott egymás tetejébe, és zsinóron húzta fel magának a vizet, a fogpiszkálók tömegét, amikkel a kristályok repedéseit piszkálta, a törlőrongyokat, az ennivalót. Olyankor apám a széklábak erdején keresztül nézte a televíziót. Az utóbbi időben már minden kristálynak egész napot szentelt. Apám nemegyszer elhatározta, a rudas szőlőkacsazóval elvágja a csillár zsinórját. Máskor meg kérte, költözzön fel, rakjon fészket a csilláron. Sosem tudta, vagy nem is akarta valamilyen rendszerhez tartani magát, nem is akarta egészé kötni össze a részeket. A többiek sem ébredtek fel. Valahogy már megszoktuk, hogy mindig egy ágyon fekszik az egész család. Apám, bátyám, majd a másik felén húgom, anyám és én. Ha apám meg-

fordult, sorban mindannyian megfordultunk. Nagyon rövid ideig bírt a szíve felén aludni, a másik oldala meg gyorsan elzsibbadt, és olyankor úgy kellett feldörzsölnünk ecetes ruhával. És leejtette szivarját. Először én ugrottam le, majd anyám, a húgom és a bátyám, és az ágyat megkerülve, apámhoz rohantunk. Nekem csak az volt olyankor a feladat, hogy a padlóra esett szivart felvegyem, letisztítsam a portól, és ne hagyjam kialudni. Ez persze nem volt olyan egyszerű, mint amilyennek az első pillanatban látszik, mivel a szivart még véletlenül sem vehettem a számba, s volt úgy, hogy a zsibbadás egész hajnalig tartott. Nemegyszer új szivart kellett gyűjtanom. Végül már egy egész kis masinát szerkesztettem a szivar parazsának életben-tartására, kis fűjtatót, amilyent a kovácsnál láttam.

Valamikor csodálatos ágy lehetett ez. Most már le volt szerelve, csak a függönytartó keret maradt fenn. Arra is citromhéjspirálokat aggattam. Most is jól éreztem fanyar illatukat. Be kellett volna hoznom azt a frisset.

Máskor sem nagyon bírtam aludni anyám mellett. Nem mozgott, nem hallatott hangokat, meg puha is volt, de valami mérgező anyag szivárgott pórusain, nem illat, valami forró mágnesesség. Annyira aludt, annyira függetlenül, hogy az ember képtelen volt elaludni mellette. Mások jó pár réteggel feljebb aludtak. Ő álmában annyira egy volt és oszthatatlan, mintha gránitból faragták volna. A legsósó, az álom legsűrűbb rétegeibe süllyedt. Nem is álmodott soha figuráisan. Mindig csak hatalmas masszákban, tömbökben. Nekem mindig is úgy rémlett, mintha Leonardo Vízözön-vázlatait álmodta volna. Reggel, amikor mesélni kezdte szörnyűséges álmait, mintha csakugyan Leonardo vázlatait néztem volna.

Bátyámnak mintha kipeckelték volna a száját. Szemei megüvegesedtek. Ő különben napközben is meg tudott így merevedni. Főleg kezefejét szerette vizsgálni. Kezefejének formáját, ráncait, pórusait, a szőrszálak tövét. Mikor már egy-két órája mozdulatlanul nézte kezefejét, mindig csak azt hajtogatva egészen halkán és lassan, hogy bögre, bögre, bögre..., egyszer csak megüvegesedtek a szemei. Olyankor nyugodtan hagytuk egész nap.

Húgom a paplan alá bújt, mind a két kezét erősen lába közé szorítva. Kislány korában körbe tudta járni a végtelen udvarunkat a guruló kátrányoshordókon. De egyszer szétcsúsztak a lábai, és a hordóra esett. Az orvosok nagyon soká tudták elállítani a vérzést. De érdekes, még azután is halálosan féltékeny voltam húgomra. Gyerekkoromban sokáig kést hordtam övemben.

Apám szivarját figyeltem. Parazsa szabályos ívben mozgott.

Valaki csoszogni kezdett a másik szobában. Mezítláb lehetett. Szinte nem is emelte talpát. Biztos nagyanyám volt. Meggyújtotta a petróleumlámpást. Az ő szobájukba is be volt vezetve az áram, de éjszaka csak a lámpákban bíztak. Körbe-körbe csoszogott a szoba közepén. Most már egyáltalán nem emelte a talpát. A szálkától kezdtem rettegni. Felsikítana, és át kellene másznom a félig berakott ajtón. A lámpás felé indult. Próbálta elfújni. Nem sikerült. Egy pillanatra sötét lett, de a láng ismét megnőtt. Újból próbálkozott. Hiába. Számoltam. Kilencedszer végre sikerült. És most még sötétebb lett.

Négyen laktak a másik szobában. Magdaléna, Mária néni, a Margarét és nagyanyám. Vitéz nagyanyám. Mindig nagyon sajnáltam, hogy nem az ő nevüket kaptam, mert a Vitéz-ágbeliek egykor mind szép magas, pirosposzgás emberek voltak. Különösen Pál. Mária néni is Vitéz volt, és Magdaléna is, de Magdaléna éppen csak hosszúkás volt. Hatalmas cserépéjjelit raktak alá az ágyban. Olyankor, a lilacsíkos dunnával a hátán, a mennyezetig ért. És beszélni sem tanult meg soha rendesen. Fűlsiketítően artikulált, imádkozott, mert azt tán tudott. Összevissza gabalyította magán az olvasófüzéreket. Mind többet és többet követelt. Vége felé már babból, pattogatott tengeriből főztünk neki. Az egész ház rózsafüzéreket gyártott. Míg apám meg nem sokkalta, és fel nem nyújtotta neki, Aurél sámlijáról, a rozsdás kutyaláncot. Magdaléna mind összekarmolászta a mennyezetet. A megváltót kereshette fenn a padláson.

Sokáig eljárt hozzá az Aurél. Ott ült ágya mellett, és csak azt ismételtette, milyen hatalmas asszonyt faraghatott volna magának Magdalénából, ha magával vitte volna, ha legalább egyszer sikerült volna összeszednie magát.

Később fel kellett szállítanunk a padlásra. Kötélen húztuk fel ágyastól, úgy, ahogy éjjelijén trónolt, a rozsdás kutyalánccal a nyakában. A padláson a cserepeket kezdte szedni, és kérte, még feljebb vigyük. Különösen a kis sámlin kuporgó fehér sapkás Aurélt kérte, vigyük egészen fel. Aurél azt mondta, feljebb, egészen fel, Magdaléna, már magad is bírsz, bírsz, ugye?

Es tényleg magától ment fel, mint valami lépcsőn.

Apám azért szállította házukba Magdalénát, mert elég sok földje volt és egy negyed háza.

Mária néni fiatal korában apáca volt. Később valami betegség miatt kivették a szülei. Fiatal korában nagyon szép lehetett. Még most is szép tiszta volt az arca. Csak mintha valamit kivettek volna Mária néniből, valami igen lényegeset. Pontosan lehetett érezni, valami hiányzik belőle. Talán azért is maradt örökre üde, olyan szörnyen üde. Egyszer meg kellett csókolnom, mintha jeges rézkilincset csókoltam volna meg, ráforrt a nyelvem. Bátyám ellenkező véleményen volt. Szerinte éppen arról van szó, hogy Mária néniből nem hiányzik semmi. Valamit benne felejtettek, amit nem szoktak a nőkben felejtteni.

Ezért csalta hozzánk apám Mária nénit, meg azért, mert elég sok földje volt és egy negyed háza.

A Margarét, anyám testvére és az én keresztanyám, már csak az egyik sarokban játszott, és nem szeretett mosakodni. Apám, bátyám és én fürdettük évente. Betámasztottuk a nagykaput, megkötöttük a kutyákat, bezártuk az őzeket, a rókákat, és az udvar közepén egy dézsába ültettük. Apám vésővel és fakalapáccsal verte szét, bontotta ki összeaszalódott hajfonatait. Visított a Margarét, mintha nyúztuk volna. Nemegyszer kiugrott a dézsából, üldöztük körbe-körbe, olykor a falról kellett leszedni, mert az utcára akart szökni. A Margarétnak is volt udvarlója, mert az utolsó férje külföldre szökött, Vladimir, a sánta, ripacsos hóhér. Buja fekete szemöldöke volt, egyáltalán nem látszott a szeme. A hóhér tényleg érdekes figura volt. Nem volt hajlandó semmit dolgozni, *pa budala, pa nisam lud, to ne, nikako, pa budala, pa nisam valjda sasvim lud*, dadogta dühösen. Legfeljebb ha-

rangozni járt. De titkon Vladimir is festegetett. Ezt csak Elemér tudta, mert egyszer Elemér meglátogatta Vladimirt piros lábbalhajtós luxuskocsiján. Vladimir specializált, csak egy téma foglalkoztatta: a sárkány és az angyal párvidala. Sehogyan sem sikerült megfesterie az angyalt. Azért is hívatta el Elemért. Érdekesen udvarolt a sánta hóhér. Mindig csak azt suttogta a Margarét fülébe, Margarét, az anyád istenét tenéked, megkopasztalak, mint egy karácsonyfát. Ez, hogy Vladimir öt karácsonyfához hasonlítja, szörnyűségesen imponált a Margarétnak. Elfakadt karácsonyfadíszekkel aggatta tele magát. Lelopta a karácsonyfákról a színes üvegből fűjt angyalhaj-farkú barázdabillegetőt. Vladimir folyton összeszebezte magát azokkal az elfakadt gömbökkel.

A hóhér tudta, a Margarétnak elég sok földje van és egy negyed háza, de apám leakasztotta puskáját, és Vladimir nem járt többé a Margaréthoz.

Egy ideig mi ettük az öregasszonyokat, de később apám megvonta tőlük a kosztot. Likvidáld a menzát, mondta anyámnak. Mária néni főzött azután, míg valamin össze nem vesztek. Azóta mindenki magának kotyvaszt. Nagyanyám mindent egy lábosban, Mária néni egy ételt is több lábosban, a Margarét meg csak úgy pörköl valamit magának a parázson. Míg Magdaléna élt, mindannyian adtak neki egy-egy falatot. Létrán vitték fel neki, mert mondtam, Magdaléna nagyon magas termetű volt, fent a magasban trónolt sárgapöttyös éjjelijén. Vladimir nemegyszer belesett a feneketlen éjjelibe, de mindig csak azt mondta a létra tövében állóknak: *niš*. Magdaléna sohasem ejtett bele semmit. Vladimir azt mondta, azért nőtt Magdaléna, Aurél nagyjánya, akkorára, mert sohasem ejt semmit az éjjelibe. Magdaléna mindent nivellál, mondta apám. Néha úgy látszott, mintha irigyelt is volna ezért egy kicsit bennünket, Vitéz-ágbelieket. Engem is közéjük sorolt, mert én is magas voltam. A Vitéz-ágot apám hatalmas apparátussal, maraton-tüdővel vagy inkább kopoltyúval szedte mikrorézszeire, egészen a bevándorlástól.

A Vitézek házaiban sosem építettek illemhelyeket.

Ha valaki megbetegedett, felfújódott vagy csorogni kezdett a nyála, ráültették arra a pöttyös, feneketlen éjjelire, és körülállták, várták, mint mondjuk, a világháború végét, a kapitulációt bejelentő hírt a hangszóró alatt, de mindig hiába, újból és újból csak: *niš*.

Magdalénát már kislánykorában ráültették. Farán körbe kék mélyedést vágott a széle, egészen csontig. Apám, Vladimir és a bátyám hihetetlenül jóízűket tudtak mindezen nevetni. Azt mondták, könnyezve, beléjük szorult valami, minden bizonnyal valami eldugaszolta a Vitéz-ágot. Már említettem anyámmal kapcsolatban, milyen borzalmas álmaik voltak a Vitézeknek. Hatalmas, sárga hegyeket láttak, és hatalmas eget-földet rázó mennydörgéseket hallottak... Apám nemegyszer komolyan is értekezett erről a problémáról. Egyszerű komplexusnak vélte az egészet. Azt mondta, valamelyik szittyának egyszer, talán még az őshazában, elállt a lélegzete, egykor valamelyik Vitéz több mint valószínű megtorpant valami előtt, megijedt, inába szállt a bátorság, egy pillanatra elgondolkodott, és ezzel örökre eldugaszolta, eldugaszolta örökké mindörökkéámen a Vitéz-ágot. Találgatta, talán kígyó, tavasz, leányzó, földindulás vagy árvíz lehetett-e az, ami előtt az a sehonnai megtorpant. Sintért csináltok még majd a végén be-

lőlem, siránkozott. Olyan hatalmasak vagytok, egész temetőt kell bérelnem. És azok már nem is sírgödrök lesznek, amiket nektek fogunk ásni, azok már futóárkok lesznek. A temető kerítése alatt kell kivezetni lábatokat. Benyúltok egészen a város alá. Lábatok közt tartjátok majd a várost. Hogyan alhat nyugodtan az ember, ha tudja, hogy egy retkes láb kigyózik az ágya alatt a földben? És ne adja az isten, ha egyszer majd elfakadtok! Plinius Vezúvja tündérmesének tűnik majd amellet, ami itt fog lejátszódni ártatlan városkánkban. Égre csapódik az a tömérdek szenny, ami évszázadokon keresztül belétek szorult. Tán még a biblia se tud ilyesmiről?, fordult mindig felém. Meglehet, törte is valamin a fejét. Egyszer szólót szándékozott vásárolni, máskor a szappanfőzés, az alkémia vagy a harakiri művésze érdekelte.

A városban egyedül a gölöncsérek szerettek bennünket. Többen közülük a mammut éjjelire specializálták magukat. Lovakkal forgatták korongjaikat. Apám többször tárgyalt velük. Egyszer zománc nélkül készíttette, máskor kívül-belül zománcoztatta, egyszer nagy pórusú cserepet kért, máskor minimális pórusút, egyszer pöttös, máskor virágos külsejűt. Végül az eljövendő robbanás Jeremiás siralmaival vetekedő képeit festette rájuk barátjával, Elemérral. A sánta hóhért is csak azért tűrte meg olyan sokáig házunkban, mert abban bizakodott, meglékeli valamelyik Vitézt. Vladimir is tudta ezt, de úgy látszik, szimata azért még volt. Csak az angyalért rimázkodott Eleméرنél.

Elemér volt a családi festőnk.

Apám különösen szerette. Árva gyerek volt. Emlékszem, utoljára a nagyanyja halt meg, belefulladt az egyik árokba, ha jól tudom, a sárgába, amikor azt a talajvizek nagyra dagasztották, mert ő még azok közé az emberek közé tartozott, akik mindenhová gyalogszerrel jártak. Apám és Elemér nagyanyja is annyira természetesen, közvetlenül viszonyultak Elemér festészetéhez, hogy még véletlenül sem beszélhetnénk művészetről, mint ahogy azt a KALLIGRÁFIA és nemegyszer jó magam is szeretnénk. Talán éppen azért, mert Elemér is még azok közé a legénykék közé tartozott, akik manapság már abszolúte kimentek a divatból, ugyanis tehetséges volt. Igen, egyszerűen tehetséges. Elemér titkon Vladimir lányának csapta a szelet. Egyszer táncoltak is. Paráználkodni azt hiszem, nem paráználkodtak, mert Elemér ezt a dolgot egészen más síkon, más, magasabb szférákban vezette le. Szeretett Vladimírénál. Azt mesélte, ott olyan szép vastagon áll a por, mintha nemes patkánybundával kárpitoztak volna mindent. És volt egy kecskéjük is. Elemér mit meg nem tett volna egy findza tejért! Mert Elemér különben nemigen táplálkozott. Egyedül még a savanyú uborkáért lelkesedett. Régi vágású fehér ruhában járó fiskális barátjának volt egy hatalmas zsidó háza. Elemér pénzén a ház szobáit medencékké mélyítették, és ezekben a medencékben savanyították vagonszámra az uborkát, mert a fiskális is imádta a savanyú uborkát. Naponta meztelenre vetkőztek, és a medencékben úszkáltak. Meglehet, ez az úszkálás, a hideg savanyú uborkák ropogatása jelentette Elemérnek azt a magasabb szférát.

Elemér több mint egy évig tárgyalt apámmal családi panorámánk megfestéséről. Festőnknek sok időre volt szüksége, míg összelopkodta azokat a folyadékot, masszákat, amikkel a képet szándékozott meg-

festeni. Az útépitőktől kátrányt, a meggyfákról mézgát, a kórházból hatalmas vattabálákat, az üvegesektől gittet, a postásoktól spanyolviasz-csikket szerzett. S azután a csuklóját is sokáig kellett tornáztatnia, nehogy még a kép befejezése előtt elhaljon, megbénuljon. Padlásunkat rendezték be műteremnek, elsősorban azért, hogy Magdalénát ne kelljen lecipelni, meg azért is, mert hiányzott a tűzfala, és így Elemér elsőrendű fényt kapott.

Hatalmas vásznát először forró kátránnyal locsolta meg.

Mint az utakat, mondta apám.

Mint az utakat, mondta Elemér.

Aztán egy méternyi vattával szórta be.

Hó, mondta apám.

Igen, mondta Elemér.

A kép egyik sarkába egy hosszú sárga gyertyát ragasztott. Meggyújtotta. A gyertya fekete kört égetett magának a tiszta vattában. A kép másik sarkába meg egy hatalmas mézeskalácsszívet. Kicsit összemaszatolta a kátránnyal, majd gyorsan meggyújtott egy rúd spanyolviaszt, és a szívből vér csöpögött alá. A rudat a kép aljába ragasztotta. Olyan volt most, mint egy izzó puskacső.

Szívükből vér fakad, mondta apám.

Vér fakad, mondta Elemér.

Egész nap eltartott ez a rítus a hatalmas vattafelület előtt. Elsőnek engem fektetett le a padlás finom, fekete porába, közvetlenül állványra alá, egyik kezemet vigyázva apám világoskék fedelű, vastag könyvére, *Az Iszlám és a Buddhizmusra* helyezve, a másik kezemben egy hús deagrammos rézkörtével.

Elemér tudta, ez a hús deagrammos rézkörte egész életemen végigkísért. Hatéves koromban loptam szomszédunktól, akinek mérlegekkel, mázsákkal volt tele a háza. Szomszédunk azonnal észrevette, és biztosan szolt is a szüleimnek, de engem békén hagytak, nem is tudva, milyen büntetést mérnek így rám. Többé sehogyan sem tudtam megszabadulni ettől a hús deagrammos rézkörtétől. Idővel csillogóvá fényesedett zsebemben. Naponta lesiettem a folyóhoz, hogy mély vizébe dobjam, de sehogyan sem sikerült megválnom tőle. Elemér dürieri vetületet adott a körtének. A kis rézkörtével az egész világ bűnét, a Bűnt mérte le kis kezem serpenyőjében. A három centiméternyi felületnek tényleg mázsás súlya volt.

Apám nem engedte, hogy rövid nadrágot vegyek föl. Pöttyös műanyag labdámat is lerúgta. Elemér, hányszor mondjam, halálosan komoly dologról van szó, mondta, különben halálom után miről fogják megtudni, milyen nyurga társaságba keveredtem.

Húgom helyét nem rögzítették. A padlás bemélyedéseiben babázhatott. Meglehet, apám azért csalta fel Elemért a padlásunkra, hogy ott valahogy összehorogjon húgommal. Meg volt győződve, egyedül még csak Elemér zsenialitása javíthatná fel vérünket. Közben Elemér fejből festette húgomat, igaz, mézgéval, mert félt nyikorgó gumibáinak szörnyű üvegszemeitől.

Apám vadászpuskájával a kéményre szegezett M. T. alá állt, bal lábát egy rakás csörgő nyúlborra helyezve. Csörgött, mintha pléhtetőn szaladgálna. Mindannyian tudtuk, puskája két csőre van töltve, és ha valamelyikünk megmozdulna vagy nem hallgatna Elemérre, vagy

mondjuk éppen nem lenne jó színben, menten rásütné fegyverét, egyszerre két csőből, ahogy csak ő tudta. Elemér az utolsó pillanatban vette észre apám felöltőjén azt a bronzjelvényt, amit még az első háborúból őrzött. Levette a jelvényt, és az egyik nyúlőrön ügyesen fényesre csiszolta Ferenc József feje búbját. Mondanom sem kell, apám el volt ragadtatva. Apám megmunkálásában csak egy kis részlet maradt mindmáig homályos előttem. A bronzjelvényen Ferenc József púpos homlokába egy tengeri kagyló fúródott, és ez a kagyló, párszoros nagyításban, apám homlokán is megjelent. Talán a tenger fenekéről akarta felemelni, vagy ez a kagyló is a nürnbergi mester *Halálának* tengerikagylószarva, nem tudom. Hatalmas hajó oldalát lyukasztja így ki a kagyló.

Bátyám helyét x-szel jelölték meg, mert éppen megmerevedett. Egész éjszaka lent ladikozott anyánk mosóteknőjében a pincében. Reggel felé kezefejét kezdte vizsgálni, halkan ismételtette, bögre, bögre, bögre... Nem mertünk szólani hozzá, féltünk, kifordul. A talajvíz több mint egy méteres volt házunk alatt.

A többieket Magdaléna ágya köré csoportosították. Aurél kénytelen volt Vladimírral megfelezni olajzöld sámliját.

Elemér először a tető cserepein kezdett dolgozni. Külön-külön mind-egyiken soká, mindegyikre ráírva a téglagyár nevét. Halpikkelyeknek festette őket, minden egyes pikkely tükörfelületén megismételte hátulról az egész képet. Egy hatalmas hal nyomta hozzánk a hátát.

A Margarétot meztelenre vetköztették, és a kis dézsába szorították. Nagyanyám szemüvegét kisvonalas papirossal ragasztották le, és tintaceruzával virágokat rajzoltak rá. Mária néni levette kendőjét, és úgy kopaszon olyan volt, mint egy tizenhat éves kislány. Apám rákacsintott, ha jól láthattam Elemér arcáról. Anyám cinóber papagájunkkal a vállán olyan volt, akár egy szobor.

Pipacsot, cinóber papagájunkat nem sokkal festette nagyobbra egy légynél. Különbön is, százával ragadtak a képre a legyek. De valahogy Pipacs mégis a kép fókuszába került, varázsszeme lett a képnek. Pipacs nélkül fabatkát sem ért volna Elemér egész életműve. Apám ezt is nagyon jól tudta, mert a rókákat csak úgy engedte fel a padlásra, hogy előbb kalapáccsal kiverte fogaikat, szemüket meg kiszurkálta szivarvágó kisbicskájával. Elemér spanyolviaszból csöpögtette ki Pipacsot, miközben többször leégett a vatta.

Erdőtűz?, kérdezte apám.

Erdőtűz, mondta Elemér.

Végül apám a csecsemő M. T.-t ábrázoló pecsétgyűrűjével hűtötte le, két mályvaszín szalagot fogva alá. Pipacs egyszer majd elszáll a képről. Apám két csővel tüzelt, szitává lyuggatta a vásznat. Elemér is kapott egy sörétet. Homloka közepén. Hosszú kis feje úgy pukkant, mint amikor a darázs kiszúrja a befőttes üveget. Éppen csak egy csepp agyvelő buggyant ki. Szerencsére Elemér több képet festett egyszerre, és amikor az egyik már nagyon elrongyolódott, hátára ragasztotta a másikat, sőt ha kellett, a harmadikat, negyediket is. Máskor meg libatollak ragadtak a képre, mert amikor Magdaléna megmozdult sárga éjjelijén, apám kénytelen volt a hatalmas lilacsíkos dunnába lőni. Később más-más vastagságú, színű, metszésű üveglapokkal borította a képet, mindegyik üvegen más-más perspektívából ismételve halvá-

nyan, pasztell-levonatban az egészet, közben újabb és újabb motívumokkal is gazdagítva. Legtöbbet mégis apám szivarfüstjének megfestésével bajlódott. Apám makacszkodott, a Willem II füstje megismételhetetlen, utánozhatatlan. Végül valódi füstöt fogtak az üveglapok közé, karikákban. Később azt követelte, állatai a képen is mozogjanak. Bátyám pénzt adott Elemérnek, hogy minél jobban emelje ki M. T. (koronázási díszben) mellő vonásait. Apám a korona elkészítéséhez Elemér rendelkezésére bocsátotta nehéz drágaköveit. Magdaléna mennybemenetele is szépen sikerült. Nyakában a rozsdás kutyalánccal, fenekén a hatalmas éjjelivel, mintha egy óriás lilacsíkos madár ragadta volna el. A házat abban a pillanatban örökölte meg, amikor a lángok összecsaptak, amikor már a gerendákat nyalták. Az egyik gerendán még mindig ott lógott Vitéz nagyapám. Lábának lyukat fúrt a mennyezeten, egészen a pincéig, feje felett meg kiszedte a cserepeket, a középső gólyafészkes kémény körül. Sajnos, Elemér sosem készült el a képpel, pedig már a múzeum is érdeklődött, sőt a külföld is. Egyesek szerint Vladimir tekerte ki a nyakát, mert a panorámán sem festette oda sárkányához az angyalt, vagy mert megtudhatta, hogy lánya körül legyeskedik. Mások szerint a savanyú uborkás medencék egyikében lelte halálát. De én azt hiszem, a kép így befejezetlenül még érdekesebb. Így a kép elülső része üres, Chirico-térre emlékeztet, a Vitézek hosszú átlókat húzó árnyékaival. Hogyan is fejezhette volna be szegény Elemér? Én már akkor tudtam, amikor úgy közleltem, a padlás finom fekete porából szemügyre vettem. A nagy lázban mellém dobálta ecseteit, tollait, úgyhogy sikerült ellopnom egyet-egyét, és titokban megörökíthettem *Az Iszlám és a Buddhizmus* világoskék fedelén. Alá is írtam: családi festőnk, Elemér munka közben. Tízéves lehetett. Tizenhárom éves korában halálozott el. Tehát mindössze három évet dolgozhatott panorámánkon, tízéves volt, de már szép hosszú, ősz szakála nőtt, mint Vladimir kecskéjének. Fülei piszkosak voltak, több mint valószínű, nem is hallott. Fogai helyén egy-egy fekete csonk jelezte öröklött szifiliszét. Kezei kacskák voltak. Szemeit fehér hályog borította. Öreganyja nagy fekete kötött kendőjébe volt mindig belecavarva. Más soha nem is volt rajta, azt hiszem, még pelenka sem. Nemegyszer láttam, hogy úgy festés közben, éppen csak széjjelőbb rakva lábait, kis és nagy dolgát végzi. Apám mindennap fiáért küldött érte. És mielőtt hazaengedte vagy zavarta, ajándékokkal halmozta el. Először egy bumeráng alakú kis bőrtokban ezüst monoklit adott neki. Amikor orra hegyére csíptették, majdnem kilépett az utcára. Máskor kaucuk mandzsettákkal, biliárdgolyókkal, hákszám-gyűjteménnyel ajándékozta meg. Utoljára egy kalendáriumot adott neki, prof. dr. V. Z. Mandekić szerkesztésében és kiadásában. Ettől a kalendáriumtól vált meg legnehezebben. Nemsokára már Elemér is igen sokra becsülte a professzort, őszinte hódolói közé tartozott. Sőt, elismerte a zsebnaptár komoly hatását művészetére. Halálakor mint egy imakönyvet szorongatta kezei között. Ez a naptár volt Elemér esztétikája, bibliája és törvénykönyve is. A múltkor véletlenül kezembe került panorámánk egyik foszlánya, és csak akkor vettem észre, Elemér tökéletesen átvitte vásznára az *Iszlám és buddhizmus* fedelére rajzolt csodálatos figuráját. Sokszor beszélgettem Elemérrel panorámánkról. Kicsit még neheztelt a KALLIG-

RÁFIÁBAN megjelent kritikám miatt. Félt, ismét meg fog zavarni az a tömérdek apróság a padlás zugaiban. Őt mindössze két-három probléma foglalkoztatta.

Magdaléna mennybemenetele. Meg volt győződve, fateknőre emlékeztetően kivájt mellkasával valami egyenértékűt sikerült elérnie Greco vertikálisával. Magdaléna csontjait, inait vastag húrokként fonta spirálba. Azt mondta, a lilacsíkos ragadozó nélkül is felrepült volna. A fehér meszes csont, a halványkékes hús a sárga faggyúgumókkal, a zöld bőr olyan erővel, lendülettel csavarodott egymásra, hogy mindenképpen felrántották volna.

Magda'éna úgy repült, mint egy meztelenre kopasztott madár. Aurél felállt olajzöld sámlijára, és kezét szeme fölé tartva követte nagyjányát. Feljebb, egészen fel, Magdaléna, már magad is bírsz, ugye — kérdezte.

Ahogy engem befektetett a képbe, horizontálisommal Francesca igazi keresztjét vélte megtalálni. Lábam a Margarét feje felett nyúlt el. A Margarét mint egy vizes dézsába tett fehér márványtorzó. A kép vizuális és fizikai mélységét is velem húzta az első síkba. Montegna piétája rövidítéséhez hasonlóan.

Lényegesnek tartotta arcom határozott határozatlanságát és határozatlan határozottságát is.

És mindenekelőtt Pipacs szentlélekszerűségét. Nem szabad elfelejtenünk, Elemér évekig szentképeket festett az apácáknál. Nála a mennybemenetel, a kereszt, a szentlélek csak képzőművészeti rekvizitumok voltak. Csak a kép szerkezetében volt funkciójuk. Mondjuk, ahogy az almát sem azért festik, mert gyümölcs, hanem mert sárga és kerek. Bizonyos tárgyakra volt szüksége. Kicsit többre, mint másnak. Ő úgy akarta megfesteni a szentléleket is, mint egy almát, mint egy uborkát. Mindössze egy rakás limlomot ismert a világból, és azt le akarta rajzolni, nem is rajzolni, maszatolni.

Azt hiszem, ezt megbocsáthatjuk neki, apám barátjának.

A másik szobában még egy ideig hallatszott a csoszogás, de nem-sokára elnémult ott is minden.

A szilánk formájú morzsa magától levált a talpamról. Hallottam, ahogy az üvegesre keményített lepedőre esett, és legurult vissza a padlóra. Megjegyeztem, hová esett, nehogy majd ismét rálépjen. Ne héz lett volna még egyszer némán elviselni azt az alig érezhető, de mégis egészen a szívbe nyilalló kis szúrást.

Érdekes, mint egy hatalmas kulcs, úgy nyitott ki ez a morzsa. Gyémánt hegyével pontosan megtalálta talpam legérzékenyebb részén azt a lehető legkisebb pórust, amiben úgy látszik a legnagyobb zár rejtlett. S most szépen, finoman, mint a még harmatos szirmok, feslenek a végtelen vastag falnak vélt kapuk, ajtók, reteszek, egészen beig... A kemény lepedőre szegezett, mint egy kemény burkú fekete bogarat. Csak egy kis roppanás hallatszott. A bogár többé már nem mozdulhatott, semmilyen jelt sem adhatott, semmilyen mikrováltozás sem volt észlelhető. A gombostű hidegen csillanó hegye átütött egy-két papírvékony csontot (mind közül a legerősebb a vért, a maszk, s fedél volt; a hús és még az a valami, ami sok szőrös lábát mozgatta, semmilyen ellenállást sem tanúsított), és minden befejeztetett. De a fekete páncélú, szőrös lábú bogár a pillanat első felében tisztán tu-

dott magáról mindent. A tú hegynék hideg csillanása szerkezetének legfontosabb részein futtatta át ezt a hírt, a lényegét, mint egy se-lyemfonalat. De mondom, még abban a pillanatban minden be is fe-jeződött. A fekete páncél alatt nem volt semmi, csak az a valami, ami e csillanást magának felfogja, e csillanásnak közeget biztosít.

Mutatóujjam körmével szerettem volna megkaparni a morzsa még egy ideig biztosan piros helyét. Talán fel is vérzett. És egy kis, sza-bad szemmel talán észre sem vehető, vérfolt marad utánam az ágyon. De már nem mozdulhattam. Éppen csak arra ügyeltem, nehogy össze-gyűrjem a nyakkenőmet. Anyám vizes hátához ragadt. Nagy virágos mintái biztosan sokáig meglátszanak rajta.

Még egy-két órára lehetett. Félórányi talán már elmúlt. Tágra nyi-tottam a szememet, de nehéz, sötét lapok fogták satuba. Lassan re-pedeztek, mint valami üveggolyók.

A kis öböl szennyhegyeibe ásott gödör fenekén feküdtem, apró halcsontvázak, kátrányos spongyák között. Mutatóujjammal lyukat próbáltam fúrni a tiszta, durva homokig, de csak egy nyálkás csiga-ház szorult rá. Próbáltam kinyomni belőle lakóját, próbáltam teljesen behúzódni. Gyorsan valami vázra volt szükségem. De a csiga li-lán csillanó fala szűknek bizonyult.

Egy ideig még láttam a lányt. Maszatos volt, orra vérzett, tenyerét átszúrta egy törött ampulla. Haja csomóba főtt. Szemét kitúrta egy kis színes remeterák. Mosolyogva mondta, nézd, rák... Próbáltam se-gíteni neki. Még valamit mondott. Én is mondtam még valamit. Az-tán csönd lett. Csak a hullámok mozgatták, túrták ránk a szenny-hegyeket...

A csend ülepedett, rétegződött, kövesedett...

A hecsedlis tojás! Miért felejtettem kint a hecsedlis tojást? Ha most nálam lenne, kivehetnék egy szemet. Forgathatnám. Szépen csendben körbe-körbe forgathatnám, alig hallhatóan mormolva, mint a papok. *Töviskoszorúm fonnyadt bogyói...*

Akkor valami koppant.

A nehéz fekete lapok hirtelen összeértek. Nem volt közöttük semmi. Első pillanatban azt hittem, apám szivarja koppant. Már ugrani akar-tam, de sehogyan sem sikerült lehasítani anyám hátáról a nyakken-dőm. De nem. Parazsa ott röpködött a feje körül. Szerettem volna ki-nyúlni az almáriumon lévő ecetes ruháért, hogy megtöröljem homlo-komat. A következő pillanatban kicsit felvidultam.

Tán Magdaléna ejtett feneketlen éjjelijébe, és az koppant?

Tán már nem is nyílt a Vitéz-ág?!

Tán a dugó koppant!?

És akkor most megindulnak a hatalmas sárga folyamok, szörnyű mennydörgés közepette, és akkor ez az ár majd engemet is magával ragad, mint egy szalmaszálat.

Tán...

A félig berakott ajtó felé figyeltem. Semmi. Magdaléna nem ejtett. Nem, Magdaléna nem ejtett.

Halk csengő szólalt...

Szív alakú tükör csillant...

Pipacs pottyant le hintájáról?!

De biztosan csak álmában, minden bizonnyal csak álmában poty-
tyanhatott le Pipacs a hintájáról, és biztosan már vissza is ugrott,
biztosan azonnal vissza fog ugrani, s tovább szundikál a kis csengő
és a tükörszív között hintázva, biztosan, biztosan csak meg akarta
lökni a kis csengőt és elhibázta és lepottyant, biztosan csak közelebb
akart hajolni a kis tükörszívhez, biztosan...

Mind erősebben visszhangzott bennem a halk koppanás... Pipacs nem
mozdult. Talán nem is etette meg ma senki? Én is megfeledkeztem
róla. Miért felejtettem kint a hecsedlis tojást? Most szépen felkel-
hetnék, és egypár szemet szórhatnék neki, és akkor biztosan frissen
visszaugrana hintájára. Mennyire szerette Pipacs is a hecsedlit...
Apám megtiltotta, hogy hecsedlivel etessem, félt, a szőrös magok
megfojtják. De én tudtam, éppen a hecsedli tartja életben még min-
dig, a hecsedlitől vált ilyen szentlélekszerűvé. Ezután sosem szabad
kitennem a zsebemből a hecsedlis tojást. Ezután egy tapodtat sem
szabad mozdulnom az alumínium tojás nélkül. Kicsit hosszabb lán-
cot kellene szereznem rá, és úgy hordhatnám, mint a tanítóm, a tűz-
oltóparancsnok, a zsebóráját. Az emberek azt hinnék, zsebórám van,
azt hinnék, nehéz, ezüst zsebórám van, nehéz, faragott fedelű, mint
a régi vasutasoknak. És bársony tokot, bordó bársony tokot is varr-
hatnék neki, hogy ne hulljanak ki a két ellipszis lyukain a magok.
És ha elmegyek, még Pipacsot is beletehetném az alumínium tojásba,
kapna levegőt, és hecsedlije is lenne bőven.

A csönd csak fokozódott. Pipacs nem mozgott. Szüleim szerencsére
nem ébredtek fel a koppanásra.

A kis tükörszív mindig piros volt. Pipacs volt valóban az a csöpp
billentyűje familiánknak, ami még mindig, mindennek ellenére, élet-
ben tudott tartani bennünket. De mindnyájan jól tudtuk, cinóber pa-
pagájunk halála számunkra mindennél végzetesebb lenne...

A koppanás összekeverte a súlyos fekete lapokat, magam is közé-
jük keveredtem, hatalmas fekete malomba...

Fel kellett volna kelnem, vizet kellett volna vinni Pipacsnak. Fel
kellett volna riadózni a családot. Sikítani kellett volna. Meg kellett
volna halni...

Már több mint egy óra elmúlt. A szivar parazsa még tökéletesebb
ívben feszült, de már halvány, szürke hamufüggöny tompította. Krá-
terekkel volt tele, éppen csak füstölögtek, áldozatukat kérték...

Bátyám fogai koccantak talán?... Tán légy után kapott?

Láttam az egyik hatalmas fekete tömbben azt a szemcsét, amelyik
először csillant, először kezdett halványulni... A Vitéz-ágbéliek cso-
szogni kezdtek a másik szobában... Vártam, hogy megtörténjen az a
valami, amitől anyyra rettegtünk... Vártam mindennek a végét,
tisztán hallottam, a koppanás azt jelezte...

Pipacs fiatalkorában egyszer kirepült a kalitkából az utcára. Akkor
érezte először valami hasonlót. Apámmal a pincébe húzódtunk,
mint a bombázáskor. Anyám a tűzoltókat hívatta. Kivonult az egész
laktanya. Még a fecskendőket is kihozták. A tömlők óriáskigyókként
ölelték át a frissen miniumozott ciszternát. A toronyban az ügyeletes
tűzoltó is jelezte, valami cinóber szállt az égre. A lovak hatalmas
hablabdát hagytak maguk mögött, talán még akkor sem tájékozta-
k ennyire, amikor az egész város égett. De sehogyan sem tudták el-

érni Pipacsot. Tudták, egy jegenyére szállt, onnan meg feljebb. Egyik tűzoltónak sem sikerült még csak megpillantani sem. A vezérlérrára senki sem mert felkapaszkodni, a végtelenben végződött, jóval a felhők felett. A legénység négyszög alakban sorakozott a jegenye körül, mint valami végtelen zászlórúd körül, kidüllesztve szemét, hogy legalább csak megpillanthassa a csöpp cinóber zászlót, de hiába. A parancsnok a jegenyén ütötte fel főhadiszállását. A vezérlérrát mindenki elkerülte. A legénység nyugtalankodni kezdett. Sokan nem értették, mi közük nekik ehhez a tetves kis papagájhoz. A parancsnok megmagyarázta a jegenyéről: minden, ami piros, a tűzoltók hatáskörébe tartozik.

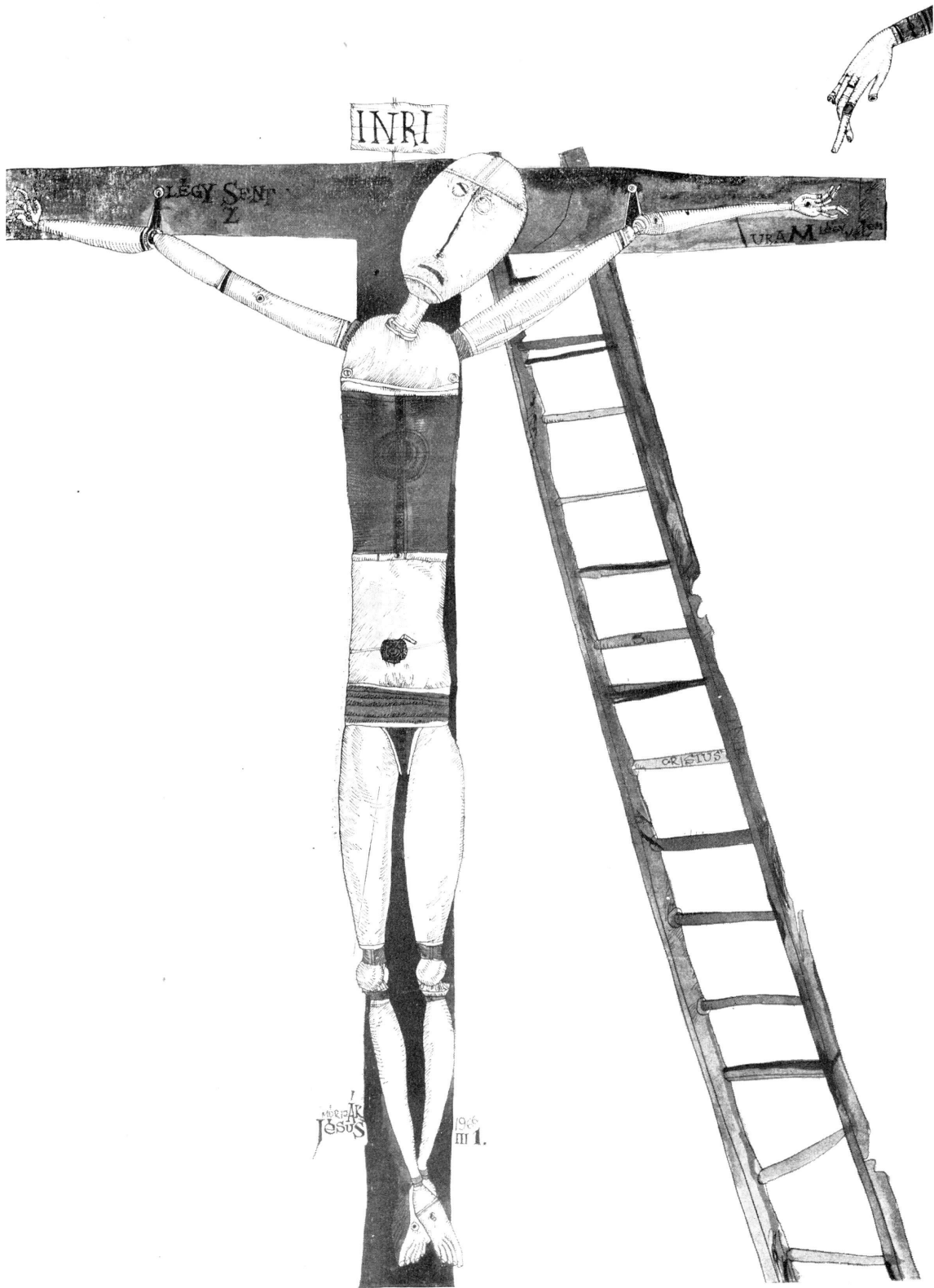
Anyámat beszállították a kórházba.

A felhők felett mennydörögni kezdett. Apámmal egy csírázó krumplirakáson kuporogtunk. A mennydörgés hallatára lábunk közé dugtuk a fejünket. Akkor lent, a földön is valami morajlás lett hallható. Az aggokháza közeledett, libasorban, élükön a tanítóval. A menet fele nyomorék volt, még olyan is akadt köztük, aki négykézláb járt, vagy annyira elaggott, hogy már csak a levegő támogatta. A parancsnok, amikor megpillantotta a tanítót, eltűnt a lombban, többé senki sem látta. A legénység négyszöge szétnyílt. A tanító oszlojt vezényelt az aggoknak. Elemér is köztük volt. Az ólommérgezett nyomdász húzta spárgán, piros kocsiában. Az aggok egy pillanat alatt megszállták a környéket. A tetőkön futkároztak, mint a holdkórosok. Minden pirosat a jegenye tövébe hordtak. Még az egyik fiadzó angoranyúl piros szemét is kivájták. A legtöbb azért mégis virág volt.

A tanító egyenesen a vezérlérrához topogott. Körülnézett, a létra fogába akasztotta görbebotját, megtörölte szemüvegét, kivette zsebóráját; felhúzta, visszatette, és máris, mint az ördög, eltűnt a létra végtelen fokain. Még látni lehetett, amikor a felhőbe ütötte fejét, aztán fellépett a felhőre, és csak valami dühöngés, hatalmas léptek, futkározás hallatszott alá. Apámmal a csírázó krumplirakás tetején lekezeltünk, elbúcsúztunk egymástól. A tanító sokáig üldözte a felhőkön Pipacsot. Majd csönd lett és hirtelen kisütött a nap. A vezérlérra ütötte résen kibújt a fehér hajú tanító, vállán Pipaccsal, a cinóber papagájjal. Az aggok éljenzése hallatszott mindenfelé. Az egyik, amelyik a gólyafészekben trónolt, kéményestől lezuhant, vékony sikoly hallatszott. Amikor a tanító leért, mutatóujjával maga elé vette Pipacsot, és Hannibálnak, hatalmas fekete kandúrunknak adta. Hannibál nyakon ragadta a kis Pipacsot, tollai vércseppeként hullottak szerzetét, és a kalitkába vitte, gondosan bereteszelve az ajtót.

Azóta sem apám, sem anyám, sem a húgom nem hagyták el a szobát. Állandóan Pipacs körül szorgoskodtak. A kalitka fele az egyik, fele a másik szekrényen volt. Az egyik szekrényt apám, a másikat anyám zárta. Apám pénzt, italokat, sajtot, túrót, számtalan nyakendőjét, levelezését, hajtincs-, pisztoly-, koponyagyűjteményét tartotta szekrényében. Anyám tán semmit. Persze mind a ketten tudták, hogy a kulcsok egyformák. Éjjelente egymás szekrényében turkáltak.

A legcsodálatosabb magokat is megszerezték Pipacsnak. Apám afrikai misszionáriusokkal, apácákkal levelezett, és azok minden levélükbe tettek egypár különleges magot. De volt amikor egész csomaggal is küldtek.

De a fürge apró fekete állatkáktól azért mégsem tudták megsza-
badítani Pipacsot. Ha magukhoz húzták, lélegzetüktől széthajolt a
gyenge toll, s ahogy az átlátszó, már porladozó sárgás bőr alatt meg-
pillantották a futkározó csintalan állatkákat, a papagáj mindig ki-
röpült ujjai közül. Bátyám szerint már a szíve is tele volt velük.
Szeme helyén is már csak egy repedezett fehér gyűrű maradt. Szé-
pen beláthattunk mogyorónyi koponyájába. A szabályos kis reteszek
teljesen üresek, szárazok voltak, de éppen ez a tökéletes üresség, ez
a kis üvegpagoda kormányozhatta apám szemébe mindig a könny-
cseppek csaló játékát, a tükörszív és a csengő közötti játékát. Való-
ban, volt ebben a szomorú játékban valami, ami még össze tudott
tartani, ami még életben tudott tartani bennünket. Tényleg cinóber
volt lámpásunk lángján. Mindennap sorbaállítva a Vitéz-ágbélieket és
lovagjaikat, átvezette őket, hogy egy pillantást vethessenek Pipacsra.
Ehhez a terápiához apám a végsőkig ragaszkodott.

Azt mondta, egyszer a két hártavékony csontfal között szikrát
látott ugrani. Bátyám azt mondta, az is csak egy kis fürge állatka
lehetett. Apám néha még ezt is hajlandó volt elfogadni, mert ez ak-
kor még csodálatosabb valami lenne, mármint az, hogy éppen a tet-
vek volnának az a titokzatos erő, amit egyesek életnek, mások lélek-
nek becéznek nagyképpen. Azt mondta, akkor ő is nagyon szeretne
magának egy ilyen kis állatkát. Kérte, ha örökre el találna szundítani,
öntsünk a fülébe belőlük.

Tüvékony csontjaiba, gerincébe is behatoltak, és már a velőt is fel-
élve, az erősebb fogúak a csontokat is elfogyasztották. Amikor Pipacs
teljesen üres lett, csak piros tollai maradtak, az apró tetvek egymás-
nak ugrottak. Palotaforradalom, mondta apám. De ez az ádáz harc
még csak felvidította, egy rövid időre megfiatalította Pipacsot. Játéka
még mesésebb lett. Apám már-már familiánk új reneszánszáról kez-
dett beszélni. Bátyám nagyítóval a helyszínről közvetített. Amikor a
tetvek felfalták egymást, végül csak egy maradt, egy hatalmas. Úgy
látszik, tetszett neki ez a puha piros bunda, mert mindent ugyanúgy
csinált tovább, mint Pipacs. Még a himnuszt is megtanulta.

A csigaházak még mindig az ujjaimon voltak. Sehogyan sem sike-
rült beléjük hízódnom. Már azok is foglaltak voltak. Tele voltak apró
remeterákokkal. És a szennyárból nagy rákok hátráltak elő. Egy ideig
csak forogtak, csápjaikkal tapogatva, de később bántani kezdtek. Míg
végül én is közéjük nem szegődtem, és együtt hátráltam velük a
forró ürülék árával szemben. Csak a nyakkendőmre ügyeltem. Nem-
sokára ezt az utolsó köldökzsinórt is elmetstették. De én, mintha
akasztófáról vágtak volna le, büszke voltam a nyakamban maradt cso-
móra. Persze attól is gyorsan megfosztottak.

A lányt már régen nem láttam. Új hegyek nőttek, új völgyek sza-
kadtak.

Később, amikor megsokallták a hátrálást, ismét felém fordultak,
engem kerülgettek. Először egy kis piros mászott le a torkomon, az-
tán libasorban a többi. Most már mászhattam előre is, mert nekik ép-
pen az volt a hátra.

A tenger felé fordultam. Kőtől is keményebb víz csapódott arcomba.
Mind tisztább, mind világosabb. Az első napsugarak, mint valami óriás

prizmában, kecsesen irányukat változtatták. A víz hatalmas tömbjei nem engedték felnyitni szemem. Pedig talán már hajnalodott?

Miért felejtettem kint a hecsedlis tojást? Nem lett volna szabad egy pillanatra sem megválni tőle. Ha itt lenne, most szemezgethetném a szőrös magokat. Miért is kezdtem el főzni azt a teát, amikor a hársteát jobban szeretem... Kedvem támadt újraolvasni a gróf *Hecsedlitolvajait*. Azt mondják, leszedik a kastély elől a lándzsasort. Ezután majd mindenki szedhet hecsedlit. Ezután biztosan több lesz. Mert a hecsedli inkább vadon szeret nőni. Mit nem adnék most egy bokor hecsedliért. Egy hecsedlibokorért itt az ágyban.

Töviskoszorúm fonnyadt bogyói. Halántékom csöpp dísze.

A kagyló ütötte hegnél tisztán ketyeg. A bogyó szőrös kis szerkezete él!

Mint egy szeplős tojás, ha elül a zaj. Mind tisztábban szól.

Fejem oldalra billent. Hallgatózom.

Szemem nő, és átvilágítja. Csillag rángatózik így. Eres, halvány húsától kicsit megborzadok. Szememet felmelegítené.

A hegnél már egészen sütős. Belül akár az a meleg alacsony folyó. Ahol a kagyló a csontot átütötte. A vér még a homok csillámain hordja. Aztán minden megfordul. Elsötétül.

Belül mind agresszívabb. Útései nyomot hagynak. Nagy fekete felületet pontoz, szabályosan. Oldalt, feljebb. Nyakam arra hajlik, nyúl.

És nő. A többi bogyó is, minden oldalról. Nehezülnek.

Fejem előrebillen.

Töviskoszorúm fonnyadt bogyói. Halántékom csöpp dísze.

A kagyló ütötte heg, mély völgy, messziről meleg kis folyót csempész ide, közel. Piros köveket görget. Hatalmas kövekkel ver. Hatalmas követ gömbölyít csöpp piros dísszé.

*

A házak, a fák, a határban a meleg szárkúpok közül titokzatos füstjelekként oszlott a köd. A búza néhol már szabályos kék csíkokat húzott. A fűszálak hegyére emelt harmatcseppek lassan átforrósodtak, kifakadtak, lefolytak a zöld penge oldalán. Még didergett minden, meg lehet, már a melegtől, de még didergett minden...

Kicsit feljebb, mint valami nagy patkány oldalán, mély sebként nyílt a Nap!

VARIÁCIÓK HAJNALI ÓRÁKBAN

MAJOR NÁNDOR

1.

A könyvben, amelyet a kezemben forgatok, fennakadtam ennél a sornál: egy iskolában egy kislány, kissé elkeseredve, így kiáltott fel: „Ma megint azt *kell* csinálnunk, amit akarunk?”

Ez a naiv kifakadás, mondja a szerző, korunk jellemző, a felnőttek életében is elharapozó tünetére derít fényt. Egyfelől az embernek nagyon terhes azt tenni, amit személy szerint akar, mert voltaképpen nem is tudja, mit akar, legfeljebb homályosan sejti, s külön meg kell erőltetnie magát, hogy rájöjjön, mi is az. Másfelől az embert már arra is *kényszerítik* — vagy kényszeríteni kell —, hogy azt tegye, amit akar, vagy hogy mikor tegye, hol tegye. Hiszen a *kell* szó mindig valamiféle kényszert jelent.

Az ember túlságosan megszokta már, hogy hétköznapi életében csak azt teszi, ami feltétlenül szükséges; egyéb cselekvése inkább csak mechanikus tengés-lengés, semmint *tudatos* irányulás arra, hogy majd éppen azt teszi, amire kedve kerekedett. Ha megkérdezik, ki mit szeretne tenni, kiábrándítóan kicsi az emberek közötti különbség: televíziót nézni, mérkőzésre járni, beszélgetni, kirándulni, mulatni. Csupa olyan dolog, amelyet nem kell az embernek magának tennie, hanem készen *nyújtják*, programként, ő pedig *passzívan* elfogadja.

Lassan már kipusztul az az emberfajta is, amelyik arra a kérdésre, hogy mit tesz legszívesebben, azt felelte: a kötelességét teljesíti. Pedig a kötelesség mindig a legvilágosabb *kellés*; aki erről megfélekedzik, az már a kényszer-tettet is csak újabb kényszerből végzi. Ilyen az az ember, aki nem saját fejével teljesíti *kötelességét*, hanem minden egyes alkalommal külön meg *kell* mondani neki, hogy most ezt vagy azt *kell* tennie, mert hiszen ez a kötelessége.

Azt, hogy a fegyelem túlságosan sok helyütt laza, nem azzal magyarázhatjuk, hogy az emberek anarchikusan a saját fejük szerint akarnak eljárni, mert ha mélyebben megvizsgáljuk tetteiket és indítékaikat, rájövünk, hogy csak ritkán tudják, mit akarnak; a laza fegyelem sokkal inkább annak a következménye, hogy az emberek még azt is elvárják,

hogy folyton mondogassák nekik, mit *kell* tenniük. Erre a jelenségre, bármerre forduljunk is, saját környezetünkben is felfigyelhetünk, de a hozzáértő szakemberek fejtegetéséből, például Riesmanéból arra a következtetésre juthatunk, hogy a folyamatnak, amellyel ez a jelenség jár, mi még csak a kezdetén vagyunk. Amíg a *termelés* lebeg előttünk, jellemünkben a törekvés, az akarat, a keménység, a kötelességérzet nyilatkozik meg, ez is visz bennünket a rohamos többtermelésbe, amikor viszont már elér az ember egy jóléti szintet, amikor már a technológiai problémák a megoldás lehetséges határait közelítik meg, az ember a *fogyasztás* felé fordul, s jellemében a passzívság, az akarathány, a puhaság, az elnézés jelenik meg.

Nem kell ahhoz éles szem, hogy valaki meglássa: ez a jellemváltozás — még ha kezdeti fokon is, és korántsem általánosíthatóan, tehát csupán részjelenség formájában — túlságosan korán köszöntött be nálunk. Fel kell figyelnünk arra, hogy az ember felszabadulásáért vívott harcban nem jutunk el okvetlenül egyértelmű jelenséghez, hiszen maga a szabadság is Janus-arcú: más az, ha az ember felszabadul valami alól, megszabadul valamitől, és ismét más, ha az is világos előtte, minek érdekében szabadul fel. Megszabadulni a nyomortól, a gürcöléstől, a zsarnokságtól — ezért érdemes küzdeni, de ha az ember nem tud mit kezdeni a felszabadulással, akkor csak a sivár egyhangúság vár rá. Küzdeni kell azért is, ami most már az ember szabadságában állhatna.

És itt gyakran elénk toppan a kudarc: mi is tölthetné ki a szabadságunkat. Általánosságban fecsegünk róla, fantáziátlanokká válunk, és végül egy varázsigébe kapaszkodunk, amelyről legfeljebb dermesztően homályos elképzelésünk van: azt állítjuk, azért van a szabadságunk, hogy alkotó életet éljünk. A szabadságot azonban sohasem vívhatjuk ki véglegesen, így az alkotó életet sem, hanem nap nap után meg kell küzdeni érte, mert az embert, foglyul ejtő erők megszámlálhatatlanok, és a régiak helyébe mindig újabbak születnek: aki megszabadult a nyomortól, a lelketlen robottól, még mindig foglyul eshet a bénító passzivitásnak, az őrlő magánynak, a kiégett érzéketlenségnek, a vegetálás sivárságának, az ezekre épülő intézményesített életnek, amelyek aztán kérlelhetetlenül összeroppantják.

S még az alkotást is, amelyet kiútként annyiszor emlegetünk, gúzsba kötheti ez az élet: napjainkban Nyugaton a festők legszívesebben egy-egy ügynökre bízák magukat, akik lakást és havi fizetést adnak nekik azzal a kikötéssel, hogy amit csak festenek, az mind az ő tulajdonukba megy át, de az alapkövetelményük ez: csakis úgy festhetnek, ahogy másoként, mint ahogy azokat a képeket festették, amelyekkel nevet szereztek maguknak.

Ezért az alkotók egyre inkább csak ismétlik, variálják, reprodukálják önmagukat. A fogyasztásra beállított vevő szakasztott olyan képet kíván, amilyennel a művész megalapozta a hírnevét. Minden eltérés ettől a szabványtól kétes fogadtatásban részesül, s azt a hiedelmet kelti, hogy az alkotónak elpangott a tehetsége. Az alkotó pedig, ahelyett hogy szellemi frissességgel a világ változatossága, gazdagsága felé fordulna, inkább az ügynökre bízta, hogy miként *kell* festenie.

Beszédes példa ez, jól szemlélteti ennek az új tendenciának a méreteit: az alkotás területére is befészkelte magát.

Korunk egy abszurd törvénye arra készíti az embert, aki kiváló eredményt mutat fel szakmájában, hogy sürgősen szakmát változtasson — írja Riesman, és valóban igazat kell adnunk neki: a jó orvosból kórházigazgató lesz, a tanárból inspektor, a mérnökből tervezőiroda vezetője, a géplakatosból munkavezető, az újságíróból szerkesztő. Miként a kapitalizmusban kiveszőfélben van az a jelenség, hogy a pénzember, a vállalkozó közvetlenül vezessen egy olyan vállalatot, amelyben nem szakember, a szocializmusban is szembeszökő a tendencia — a kivétel ellenére —, hogy a mindenes politikai személyiség helyett, aki tegnap egy csavargyárat igazgatott, ma pedig alagútépítő vállalat igazgatója, szakemberek vegyék a kezükbe a vezetést.

Ezekre a szakemberekre azonban teljesen új, számukra ismeretlen feladat hárul: aki tegnap még operált, annak egy kórház ügyvezetésének, gazdálkodásának a gondja szakad a nyakába. Ellentétes érdekeket kell összeegyeztetnie, az emberekkel való bánásmód, a munkatársaihoz való viszony okoz fejtörést neki, s nemegyszer kiszolgáltatottnak érzi magát: jól tudta, miként működhet eredményesen a sebészkéssel, hiszen a dolog mindenekelőtt rajta múlt, most viszont, új munkakörében, nemcsak tőle függ, vajon kiváló eredményt ér-e el, vagy sem. S könnyen beköszönt a kiábrándulás: aki kiváló tanár volt, nem biztos, hogy jó inspektor lesz. Aki nagyszerű hidakat tervezett, lehet, hogy rosszul vezeti a tervezőirodát.

Ha a jó szakembereket tesszük meg vezetőnek, akkor ez a mi korunk a tulajdonképpeni alkotó, termelő munkát folyton a középszerűekre bízva. Abszurd helyzet ez. Ha a jó újságíróból szerkesztő lesz, lehet, hogy az olvasó jobban szerkesztett újságot kap, de az is lehet, hogy nem; viszont mérget vehet rá, hogy a jövőben alig-alig olvashat egy-egy cikket attól a kiváló újságírótól: más lett a munkaköre, más foglalja le az idejét.

Van azonban ennek a jelenségnek még egy kellemetlen vonatkozása: a kiváló operatőrből lett kórházigazgató egyre inkább csak *amatőrként* foglalkozhat eredeti szakmájával. A rotációs elvvel kapcsolatban épp ez okozza a legtöbb gondot: visszatérni a termelésbe valóságos újrakezdést jelent, az elszalasztott évek pótlását. Az ember olyan helyzetbe kerül, hogy mihelyt a legjobbak közé emelkedett a szakmájában, más ügyet bízhatnak rá, s mert idővel — talán éppen ezért — mások felülműlják, ezek az újak lépnek a helyébe, ő viszont kezdheti előlről. Ha netalán ismét sikerül az élre küzdenie magát a szakmájában, megint pályát változtathat. Így azonban az derül ki, hogy éppen akkor nem működik a szakmájában, amikor a legtöbb telik tőle.

S e jelenség elől alig térhetünk ki. Egyfelől a közösségek, az egy-egy szakmában dolgozók maguk is azt kívánják, hogy a legjobbak vezessék őket, mert lefitymálják azt, aki a szakmában kevesebbet mutatott fel, képességei fogyatékosabbak, mégis igazgatni, vezetni szándékozik a többit. A másik indíték: az előmenetel. A társadalom többre becsüli a tervezőiroda igazgatóját, mint a kiváló tervező mérnököt, s ezt anyagiakban, javadalomban is kifejezésre juttatja. Épp a fentiek miatt nagy horderejűnek tekinthetjük azt az újabb törekvést, hogy a jó szakembereket hagyjuk meg a szakmájukban.

De ugyancsak a fentiek miatt kételyünket fejezzük ki, hogy ez tartósan keresztülvihető. Ha ugyanis kivonjuk őket a vezetésből, akkor ott mutatkoznak problémák: korunkat már nem elégítik ki az „univerzális” vezetők. Végére pedig azzal, hogy a kiváló szakemberek szakmát cserélnék, a társadalom újabb tehetségeket ösztönöz arra, hogy az úrt betöltsék: mielőbb kiválóságra tegyenek szert szakmájukban. A baj csak abból származik, hogy vannak kiválóságok, akiket nem lehet közép-szerűekkel pótolni: ha Newton, Einstein nem élt volna, a tőlük kisebbeket mégsem vélhetnénk akkorának, amekkorának őket tartjuk. A középszerűt nem tekinthetjük kiválónak csak azért, mert nincs kiváló.

Ezzel pedig a kör bezárult.

3.

Elevenbe vágtak a lapok, amikor a gerinctelenséget — közkeletű, divatos szóval: a poltronizmust — tűzték tollhegyre, hiszen egykettőre kiderült, hogy az öngazgatáson alapuló társadalom számára létkérdés — egy a sok közül — az emberek gerincesége: ez a társadalom nem is működhet kielégítően, ha a poltronizmus nagyobb méreteket ölt vagy éppenséggel túlteng benne. A poltronizmus, úgy véljük, csakugyan a marxi elidegenülési elmélet keretében fogható fel legbokrosabban, s e szerint úgy véljük, hogy a társadalom nem poltronokra és gerincesekre oszlik, s nem is a számléltrán egymástól függők, a főnökök és az alárendeltek viszonyában ragadható meg gyökeresen a jelenség, miként a felületes szemlélők hiszik. A főnököknek is van főnökük, s bizony a kisember gerinctelensége sem menthető, kiszolgáltatottságára hivatkozván, miként a lefelé rúgó, felfelé hajbókoló főnök se: azzal az érveléssel, hogy poltronokon rúgott, azzal se, hogy felfelé ő is kiszolgáltatott.

Természetesen így módon elmélkedve is érdekes eseteket vehet számításba az ember, például azt: amikor a főnök saját alárendeltjeivel szemben gumigerincű, nemcsak abból a meggondolásból, hogy amenynyit a kerék fel, annyit le, hanem azért is, mert legalább egy bizonyos körre van utalva. Külön eset, amikor észbeli képességekben alárendeltjei felülmúlják, s az eredményes munka végett ki van szolgáltatva nekik, pozíciót őriz tehát, elhiteti magával, hogy felsőbb érdekből ellenőríz valamit, egybehangol, igazgat, vezet, s ezért nem adhatja át a helyét felkészültebbnek, rátermettebbnek. Vagy: ha valaki váratlanul képtelen, voltaképpen szóra sem érdemes „hőstettet” visz véghez, s nyomban körülrajazzák azok is, akik soha azelőtt rá se hederítettek: s így módon lassan, észrevétlenül, a gumigerincnek köszönve, futtatott ember lesz belőle. Gyakoribb eset, semhogy a szomszédba kelljen példáért menni.

Ezek az esetek azonban, ha világunk különös jellemző jegyeit is viselik magukon, a legklasszikusabb poltronizmus forrásaiból, a nevezetes polgári *biztonságérzet* áhításából fakadnak. Nem egyéb ez, csak a nyárs-polgári biztonságos, hájas tenyészés, agyonhumorizált lapítás. A biztonság a polgári társadalom egoizmusának *biztosítása*, mondotta igen találóan Marx, s nem tévedünk, ha felhívjuk a figyelmet arra, hogy ugyancsak egyféle *egoizmus* biztosítása az a kollektivistá szellemben terjesztett, altruista színben feltüntetett poltronizmus is, amelyben az

egyén nem mint egyén — tehát a közösség ügyét is magába oldó egyén —, hanem mint a tömeg része vagy a tömeg képviselője lép fel, egy helyette gondolkodó vezetőség utasításának *önfeláldozó* szajkójaként, végrehajtójaként. Pedig ezt itt-ott még napjainkban is forradalmi magatartásnak nyilvánítják, megfélelvezvén arról, hogy a jelenség a polgári pártélet jellemző struktúrájából fakad, a polgári *politikai* társadalom tipikus megnyilvánulása.

Az a legszabadabb, akinek semmije sincs, kiáltott fel egykoron Marx, s ez egy időben oda sekélyesedett — nyomai itt-ott még ma is felfedhetők —, hogy senkinek se legyen *valamije*, nemcsak a *magántulajdon*, hanem az egyént és a közösséget gyarapító *személyes* tulajdon értelmében sem. Ezzel szemben felbolygatta a rejtett igényt, hogy az ember ne csak az legyen, aki, hanem *valaki* legyen, funkció viselője, méghozzá személytelenségbe rejtve, s ezáltal a köz váljon *valamijévé*, éspedig magántulajdon értelmében. Figyelemreméltó annak a fiatal filozófusnak a tanulmánya, amelyből kiderül, hogy forradalmunk nagyszámú paraszt részvevői, vezetővé serdülvén, az elveszett vagy soha meg nem szerzett föld helyett gyakran a forradalomhoz kezdtek úgy viszonyulni, mintha kisajátított magántulajdonuk volna. A tapasztalat azonban, úgy véljük, azt mutatja, hogy a forradalom magántulajdonszerű kisajátítása, lelki beállítottságként, magatartásként, nem kapcsolódik meghatározott társadalmi réteghez, hanem jóval elterjedtebb, mint ahogy közéleti megnyilatkozások alapján hinnénk, s gyakran megfélelvezünk arról: ha az embernek ekként van *valamije*, elveszíti azt, ami által *legszabadabb* lehet.

A fentiek a gumigerinc klasszikus megnyilatkozásai, még ha nálunk, új viszonyok között tenyésznek is. Bizonyos, hogy semmiféle rendelkezéssel sem küszöbölhetjük ki őket, hiszen megannyi burkolt formában menedéket nyernek a legszemélyesebb érintkezésben, s még azokban a közösségekben is megelni árulkodó nyomukat, amelyekben szemre eredményes öngazgatás folyik. Ilyen értelemben csak féligazság az, hogy a poltronizmus ellen az olyan társadalmi berendezés a legathásosabb orvosság, amely nem kedvez neki. Nyújthat társadalmi berendezés kedvező feltételt a poltronizmusból való kilábaláshoz, ez azonban nem következhetik be mechanikusan, hiszen a társadalom és a poltronizmus között nincs kötelező eredményt hozó oksági viszony. A mi körülményeink között a poltronizmus legveszélyesebb formája — aktív és passzív módon egyaránt — az öngazgatás felelősségétől, terhétől, szabadságától való szökésben, a névtelen döntésben, az öngazgatás fedezékül használásában, a másoktól várt közös indítványokban, a döntéshozatal felelőtlen elodázásában nyilvánul meg, s ezzel ismételten bebizonyosodott, hogy a szabadsággal senkit sem lehet megajándékozni, senkit sem lehet kötelezni rá, hogy éljen vele, hiszen ezer rejtett formában ki lehet térni előle, s nincs az a varázsszer, amely kimutatná, ki mikor vonta ki magát a szabadság felelőssége alól. A poltronizmus elleni küzdelem tehát az olyan emberért való küzdelem, aki igényli a személyes felelősséget, az élet kockázatát, terhét és méltóságát, közössége és személyes ügyében egyaránt, magyarán: a szabadságot.

Nincs tehát varázsszer a poltronizmus leküzdésére. Nincs rá mód, hogy angyalokat gyártsunk. Az ember nem fehér vagy fekete, hanem

ez is, az is. De azért törekedhet a kiteljesültség, az emberség felé, sőt léte is, értelmében, kétségessé válik, ha nem ezt teszi.

Aminthogy nincsen abszolút elidegenült ember és olyan, aki teljesen mentes az elidegenültségtől, éppúgy mindannyian poltronok is vagyunk, egyúttal azonban gerincesek is helyel-közzel, s nem fog senki sem megajándékozni bennünket a személyes szabadság üdvösségével és az acélgerinccel: egymásközi kapcsolataink, társadalmi életünk rövidzarlatai és soha teljesen ki nem küszöbölhető tökéletlenségei táptalajt adnak a poltronizmusnak, és soha olyan világot nem teremthetünk, amely ennek mechanikusan, okozatilag véget vetne: csak mi magunk, néha gerincesek, néha poltronok, saját erőnkől evickélhetünk ki egyre jobban az elidegenültségből, vele együtt a poltronizmusból is.

4.

Napjainkban már felettébb érzékenyek vagyunk a kizsákmányolásra, nagy felháborodást kelt, ha a kétkezi munkával teremtett javakat valaki leföli, sőt a kétkezi munka verejtékét akkor is nagyra becsüljük, ha teljesen felesleges, haszontalan dologra fecsérték. A kétkezi munka kizsákmányolásának méretei csökkennek, itt-ott nyilván rejtettebb formát nyernek. Lassacskán belénk ivódik, hogy roppant szegényteljes az efféle kizsákmányolás. Már a legszemszedetebb poltronok is vonakodnak közvetlen testi munkával vagy a testi munka gyümölcsseivel kiérdemelni a jóindulatot azoktól, akiket kiszolgálják, viszont szellemiek terén, úgy tetszik, egészen másként állunk.

Mintha az volna a közfelfogás, hogy eszméket, elképzeléseket, ötleteket termelni gyerekjáték, s azok, akiket ilyen képességgel áldott meg a természet, minden megerőltetés nélkül sportot űzhetnek abból, hogy ontják az eszméket, hiszen a kisujjukból szopják őket — és kötelesek is így cselekedni a köz javára: lelkipurdalás nélkül úgy képzeljük, hogy a szellemi termékeket bátran eltulajdoníthatjuk egymástól, olyan az, akár a Csáki szalmája. Oly mélyen belénk ivódott ez a felfogás, hogy ha valaki egy ember testi erejét használja ki, kereken megbélyegezzük, kizsákmányolónak nevezzük, ha viszont egy ember szellemi képességeit használja ki, legfeljebb gúnyosan azt mondjuk, hogy más tollával ékeskedik.

Nem a publikált vagy a javadalmazott szellemi termékekre gondolunk. Már maga a szerzőség is valamilyen elégtételnek számít. Nem is a szellemi vagy testi munka méltányos javadalmazásának ügyes-bajos dolgait firtatjuk. A legkirívóbb kizsákmányolásra gondolunk.

Olyan esetekre, amikor bizonyos funkciót végző személyek, amely funkció meghatározott feladatok teljesítésével jár, vállalatokban vagy közhivatalokban egyaránt, úgy képzelik el a széles körű demokráciát és az önigazgatást, hogy társadalmi tevékenység címén összezsúfoltatnak néhány jó szellemi képességű embert, kifacsarják belőlük elképzeléseiket, összeférelkik őket, és hallgatólagosan — hivatalos minőségükben — sajátjukként adják elő őket, esetleg bizottsági munka közös termékének tüntetik fel, s ebben benne rejlik, hogy nyilván a bizottság feje végezte a munka oroslánrészét. Aztán pedig társadalmi elismerés képében learatják a babérokat. Valójában mások kizsákmányolásával tartják fenn

funkciójukat, holott a demokrácián egyebek mellett épp az értendő, hogy azt illeti meg az elismerés és a jutalom, akié a teljesítmény.

Olyan esetekről szólnánk, amikor gyatra szellemi képességű emberek gyalázatosan készítik elő a tanácskozáson terítékre kerülő ügyeket, arra számítva, hogy majd az öngazgató szerv jó szellemi képességű emberei, ahelyett, hogy csak hozzászólnának vagy kiegészítenék az összefüggő elképzelést — mert hisz ez volna a társadalmi munka, öngazgató, demokrácia keretében az eszmetermelésnek a határa, ahol még nem fontos, ki a szerző, és nem beszélhetünk kizsákmányolásról —, háromszoros, ötszörös idővesztéssel mégis felgöngyölítjük a problémát, ismét csak névtelenül, s ennek alapján megint csak elkészülhet a produktum.

Olyan eseteket hozunk szóba, amikor a poltronok ötlet-ajándékait elfogadja valaki, és sajátjaként továbbítja, sőt a poltronizmus légkörét ápolja maga körül, arra készítetve az embereket, hogy kisajátítható eszmékkel szolgáljanak neki, vagy éppen ő válik poltronná a jó szellemi képességűek, talán épp alárendeltjei iránt, kiváltságokban részesíti őket, hogy ellenszolgáltatásul személyes használatra elképzeléseket kapjon, s ezáltal megtarthassa pozícióját.

Olyan esetekre hívjuk fel a figyelmet, amikor valaki éveken át termeli a gyümölcsöző elképzeléseket egy bizonyos tevékenységi ágban, saját nevével fémjelvezve publikálja ugyan őket, de keresztülnéznek rajta, hallgatólagosan azonban másvalaki váltja valóra ugyanazokat az ötleteket, holott attól a másvalakitől soha egyetlenegy összefüggő elképzelés és elmélet még nem telt ki, de amazok valóra váltásáért, mert a gyakorlatban az ő nevéhez fűződnek majd, a társadalmi elismerést ő takarítja be, s nyitva előtte az érvényesülést.

Olyan esetekre emlékeztetünk, amikor a tanár helyett a tanítvány végzi el a szellemi munka jelentős részét, mégis a tanár nevével jelenik meg a mű, mint ahogy a múltban világszerte nemegyszer történt már. Sőt nálunk is, alig egy évvel ezelőtt. Egy asszisztens hiába futkosott fűhöz-fához, kézírásos papírhalmozatát lobogtatva, hogy annak a könyvnek, amelyet docense kizárólag saját nevével adott ki, s amellyel — rendkívüli elmélyültsége miatt — országos elismerést, díjat, professzori kinevezést nyert, tulajdonképpen ő a szerzője, senki sem hitte el, egy éven át senki sem hitt a saját szemének, meg kellett háborodnia, végül pedig öngyilkosnak kellett lennie, hogy az emberek ráébredjenek: mintha valamit csakugyan gyanítottak volna, igen, sürgősen ki kell vizsgálni az ügyet...

5.

Az innen-onnan összeszedett elképzelések és elméletek mögött, amelyeket szellemi kihasználás útján férceltek össze, nem áll konkrét személység. Az itt-ott felcsipegetett, rögtönzött véleményekből összegyúrt eklektikus „anyag” természetszerűleg nélkülözi az átfogó koncepciót, valójában csak a tehetetlenség törvénye tartja egybe, éppen ezért a rájuk alapozott döntések, ha formára demokratikus testületben születnek is, kollektívák ugyan, de végtére személytelenek, tehát a névtelen tekintély mezét öltik magukra, s bármily kemény bírálat érje is őket,

lepereg róluk, hiszen a bíráló nem érint konkrét személyt, a döntése-kért senki sem vállal személyes felelősséget. C. Wright Mills helyesen mondja: „A demokráciához két dolog szükséges: egyfelől kifejező és értelmes közösségek, másfelől olyan politikai vezetők, akiket az értelem vezet, vagy akik legalább felelősséggel tartoznak a fennálló értelmes közösségeknek. Csak ott beszélhetünk az emberi viszonyok demokra-tikus rendjéről, ahol a közösségek és vezetők között megfelelő az össz-hang és tisztázott a felelősség érzése, és ahol az ilyen körülmények között az értelemnek az őt megillető fontosságot tulajdonítják”.

A fentiek sok embert arra késztetnek, hogy épp burkolt szellemi ki-zsákmányolással végezzék munkájukat, mert a döntéseket így lehet leg-könnyebben személyteleníteni, a névtelen tekintély szárnyai alá men-teni, vagyis: így lehet a kritikát eleve kivédeni. Az ember, aki bírálna, elveszettnek, kiszolgáltatottnak érzi magát a személytelen tekintély előtt, mert hiábavaló dolog lázadni ellene, hiszen testetlen, megfog-hatatlan tünemény. Tudják ezt azok is, akik legszívesebben épp e sze-mélytelenség mögé rejtőznek, szembeszökő eredménnyel: közülük kerül-nek ki a csalhatatlanok: siker esetén övék a babér, sikertelenség esetén viszont van rá gondjuk, hogy felfedjék: az elképzelés másoktól száрма-zik, ők csak összegezték az elképzeléseket, s kollektív döntésként demokratikusan végrehajtották őket — s ez a demokratikusság végül még a javukra is íródik.

A döntéseket olyan személytelen páncélba burkolni, amelyről minden telitalálást lepereg — ez a vágya a közélet minden kalózáának és vámszedőjének. Ha valamely döntés, végrehajtása következtében, katastro-fálisnak bizonyul, s a kiérdemelt kemény bírálatot senki sem hajlandó magára venni, megannyi testületben újfent elhangzik: „Közösen döntöt-tünk, s ha hibáztunk, mindannyian egyaránt felelősséggel tartozunk”. Pedig nagy kérdés, azonos-e annak a felelőssége, aki funkcionárius révén pozíciót tölt be, azéval, aki csak a pozícióhoz tartozó testület laikus tagja; a funkcionárius mindig előnyösebb helyzetben van, mint az egyszerű tag, hiszen vannak dolgok, amelyeket kizárólag saját feje szerint intéz, s pusztán pozíciójánál fogva is sok összefüggő, ismeretlen adat és tény tárul fel előtte. Végére pedig az a dolga, hogy bizonyos területen egy-egy tanács támogatásával eredményesen végezze mun-káját. A szegről-végről összeszedett elképzelések alapján született sze-mélytelen döntésért nyilván neki kell viselnie a felelősség oroszlán-részét, hiszen a katasztrófa éppen azt mutatja, hogy nem fedett fel elegendő alternatív döntéslehetőséget a demokratikus testület előtt, fontosnak bizonyult adatokat és tényeket nem tárt fel, tehát rosszul végezte munkáját.

Ezért oly szembeszökő az igyekezet, hogy a megbírált döntések meg-hozatalába utólag minél több embert belekeverjenek, főként a felette-seket, tekintélyelvre apellálva. S mert a támadás a leghatásosabb véde-kezés, felróják a bírálóknak, hogy alattomosak, mert egyéni felelősséget követelnek a kollektív döntésért, vagyis a kollektív hibára vérszomja-san bűnbakot keresnek. Érvelésükben benne rejlik, hogy a kollektív felelősség mentesít a felelősségre vonástól, elvégre közvetve vagy köz-vetlenül a közösség minden tagja — maga a bíráló is — a hiba okozója. Ezért gyakori eset, hogy a súlyos hibák elkövetőit felfelé buktatják.

Másfelől viszont ismét divatossá vált Püthia módjára minél homályosabban megfogalmazni a véleményt, a döntést, hogy eleve fedezéket nyújtson, ha utólag baj mutatkozna. Ez a módszer a döntéshozóról áthárítja a felelősséget a végrehajtóra: minden a döntés értelmezésén múlott, katasztrófa esetén tehát könnyű bebizonyítani, hogy a döntés helytelen magyarázata kinek a lelkén szárad. Meglepő például, hogy nálunk mily nagymértékben megszorodtak a törvényt magyarázatok. Ilyeténképpen a döntéseket a döntésmagyarázatok döntenek el, s mint-hogy ez jobbára a szakapparátus hatáskörébe tartozik, a döntéshozatal egy része valójában átkerült a demokratikus testületekből a szakapparátus kezébe.

Hogy pedig ez a jelenség gerinctelenségre vall, a pozíciónak a felkészültség hiányában való őrzését mutatja, kerekén szólva: az elidegenülés ápolása, ahhoz nem fér kétség, kivált ha a demokratikus testületek homályos döntéseit, igazoló szándékkal, mentegetőzve, a politika nem éppen állhatatos voltával magyarázzák, ami miatt állítólag folyton csürni-csavarni kell az álláspontokat. Ilyen körülmények között érthető, hogy a társadalmi kritika fentről lefelé mind a mai napig igen hatékony, viszont letről felfelé inkább csak megjegyzések, észrevételek, javaslatok, tanácsok, nem pedig igazi bírálat formájában nyilvánul meg. Ugyanezt állapíthatjuk meg a személyes bírálatról.

A bírálat helyes szerepének kialakítását a mindennapi életben az a mély társadalmi okokra visszavezethető hamis felfogás hátráltatja, mely szerint azt az embert, akit bírálat ért, el is temetik. Ezért egy-egy bírálattal kapcsolatban gyakran nem azt firtatjuk — s erre már többen rámutattak —, hogy mit tartalmaz, tehát helyénvaló-e vagy sem, hanem azt, hogy az illető, akit a bírálat érint, megérdemelte-e vagy sem a kritikát. Ha úgy találjuk, hogy nem, akkor semmibe vesszük a bírálatot, bármily igaz is legyen, s fordítva, ha úgy véljük, hogy megérdemelte, katasztrofálisnak tekintjük a legártatlanabb megjegyzést is. Igen mélyen, tulajdonképpen a hierarchikus, bürokratikus világlátásban gyökerezik ez a magatartás. A kritikának viszont mindig hatékonynak kellene lennie, s úgy tekinthetnénk rá, hogy építünk vele, nem pedig rombolunk: túlhaladunk vele valamit.

6.

Milyen elv szerint válasszunk vezetőt, a rátermettség vagy az érdem szerint? S milyen módszerhez folyamodjunk, vajon a versengéshez vagy a kocka döntéshez? Amióta világ a világ, az emberiség e választást előttről áll. S nincs kibúvó, nincs más megoldás. És akármelyiket válassza is, mindig az a veszély fenyegeti, hogy az árnyoldal burjánjai belepik a napos oldalt is.

Úgy tetszik, a demokratikus társadalmak emberemlékezet óta a rátermettség mellett kardoskodtak, a konzervatívok viszont különös becsben tartották az érdemet, akár a személyes, akár az ősök által kivívott, származással járó érdemet. Ha az érdem örökölt, ha apáról fiúra száll, a sors játszik mindenható szerepet: azt, hogy ki mire született, az egyént nézve kocka döntötte el.

A rátermettség és az érdem között azonban szoros összefüggést látunk: minden megnyilvánult rátermettség idővel pusztá érdemmé csontosodik. A konzervatívok észjárása szerint az érdem nem más, mint bizonyított rátermettség, viszont a ragyogó képesség is csupán ígélet, voltaképpen csak *feltételezett* rátermettség. Mondani sem kell, hogy itt a gondolat bukfencet vetett: a rátermettség egy bizonyos dologban, meghatározott körülmények között és időben nyilvánul meg, és sohasem szerezhet univerzális érvényt magának. A rátermettséget nem lehet örökre kivívni, ellenkezőleg, nap nap után hitelesíteni kell. Az érdem nem jár okvetlenül rátermettséggel, érdemeket annak az embernek az esetében sorakoztatunk fel különös gonddal, akiről feledtetni kívánjuk, hogy rátermettsége már elsorvadt. Ha a tiz évvel korábban tanúsított rátermettség, érdemmé csontosodva, nem kényszerül arra, hogy ismételten megmérkőzzön az új nemzedékek és a megváltozott körülmények képviselőinek rátermettségével, akkor konzerváló erővé válik: az érdem útját állja a rátermettségnek. Holott az érdem helyzeti előnnyel indulna a mérkőzésen. Az érdemre épülő világ tulajdonképpen a tekintély világa. Minden társadalom, amelyben az érdem túlsúlyba jut, a konzerválódás útjára lép.

Mindazonáltal az érdemnek különös társadalmi méltányolás jár. A maiak valamelyest azoknak is köszönhetik rátermettségüket, akik korábbi rátermettségükkel érdemeket szereztek, olyképpen alakítva a világ sorát, hogy a maiak rátermettsége egyáltalán kibontakozhatott. Az érdemnek abból a bölcs meggondolásból kell háttérbe vonulnia — vagy ha bölcsessége hiányzik, háttérbe kell tessekelni —, hogy minden rátermettségnek megvan a maga potenciális kora, s minden jövőző rátermettség elhomályosítja a korábbi érdemet.

A demokrácia, tudott dolog, az érdem ellenében előnyben részesíti a rátermettséget. De mi módon érhetjük el, hogy csakugyan a rátermettség érvényesüljön? Vajon a kocka vagy a versengés útján? Úgy vélhetjük, a kocka az igazságtalan vak véletlent támogatja, s a versengés feltétlen biztosítékot nyújt a legrátermettebb kiválasztására. A versengésnek két módja van, a választás és a pályázat. De minden versenynek játékszabályai vannak, s ezek a szabályok aszerint, hogy a teljesítmény egyik vagy másik, esetleg mellékes vonatkozásának mekkora fontosságot tulajdonítanak, fonákjára fordíthatják a teljesítmény tulajdonképpeni értékét. Előfordulhat, hogy az elképzelés, amely mögé legtöbben sorakoznak fel, sohasem válik valóra, mert a tizenhárom másik elképzelés mögé felsorakozó néhányak, abszolút többséget képezvén, abban az egyben egyetértenek, hogy azt az egy elképzelést ellenzik. A probléma abból fakad, hogy a játékszabályok voltaképpen értékítéleten alapulnak. Gondoljunk a világ megannyi választási törvényére. Emellett minden játékszabályt titokban ki lehet játszani; ezt csak akkor kerülhetnének el, ha a szabály szabályát is ad infinitum szabályozni lehetne.

A pályázatoknak ugyanezt a fogyatékoságot tudhatjuk be: nincs az a tudományos mérce, amely megbízhatóan eldöntené, ki a legrátermettebb a rátermettek közül, hiszen a legszűkebb területre vonatkozó rátermettségnek is több összetevője van, s e különféle összetevők nyilvánításakor más-más ember hajszálnyi előnyt vagy hátrányt mutat, s

egyfelől az összetevők fontosságának megítélésekor, másfelől pillanatnyi nyilvánításukkor megint csak a vak véletlen, a kocka játszik közre. Az intelligenciavizsgák, a tudománybálványozó kor torzszülőttei, épp ezt mutatják. Parkinson, a közgazdász, olyan gyilkos képet festett a pályázatokról, hogy vajmi kevés illúziója marad az embernek. Maró gúnnyal azt mondja, csak egyetlen kiút marad: olyan pályázati feltételeket szabjunk, amelyekre az egyensúlyba hozott vonzó és elriasztó feltételek folytán csak egyetlenegy pályázó jelentkezik, úgyhogy nem kell választanunk. De erről az egyetlen emberről legalább annyit tudhatunk, hogy mindenre el van szánva.

A kocka így múlhatatlanul ott lebeg választásunk felett. Emlékezünk, hogy a demokrácia első teoretikusai, az ógörögök, maga Arisztotelész is, úgy vélték, a rátermettek közötti egyenlőséget akkor tartjuk tiszteletben, ha a döntést a kockára bizzuk. Athénban a kocka ítélete szerint töltötték be a tisztségeket. A választásban — a versengés klaszszikus formájában — alattomos arisztokrata buktatókat láttak, úgy vélték, a választás a csalás határtalan lehetőségeit rejtegeti. A kockát fontos elővigyázatossági intézkedésnek tekintették: hiábavaló volt a jelöltek minden számítása, az épp tisztségen levők sem gondolhattak arra, hogy a kockát megvesztegethetik.

Így hát a rátermettségre esküvő demokrácia korai bajnokai éppúgy a kockára hagytak, mint az érdemeket, a származás által öröklött érdemeket istenítő arisztokrácia. Csak épp a kocka más-más módon végrehajtott döntését tekintették méltányolandónak.

S vajon nálunk a kocka vagy a versengés dívik? Voltaképpen nem vagyunk tudatában sem az egyik, sem a másik valóságos szerepének, mint ahogy a rátermettség és az érdem összefüggése is elhomályosul előttünk. Káderezés közben voltaképpen minden vonatkozást egy ad hoc felfogott társadalmi struktúra tiszteletben tartásának vetünk alá. Ahhoz, hogy a tisztségek betöltésében e struktúrát kifejezésre juttassuk, választási kritériumainkat a struktúra számításba jövő embercsoportjai szerint folyton változtatgatjuk, s így felbomlik az egységes megítélés, akár a rátermettség, akár az érdem tekintetében. S mert a játékszabályok mögött értékítélet lappang, kiderül, hogy legnagyobb értéknek e struktúra kifejezését látjuk, a rátermettség és az érdem homályos méltányolása mellett. A kiválasztódás kezdetleges technikáját alkalmazzuk, ködösen támaszkodva versengésre és kockára, s nem vagyunk eléggé tudatában annak, hogy minden más technika elvben éppoly nyomós érveléssel elmaraszthatunk, mint ezt.

7.

Tele van az ország úton-útfélen fényképezgető furcsa szerzetekkel, s felöltlik bennünk: olyan ember serénykedik-e körülöttünk, aki talán egy-két napot eltöltött egy helyen, egy környezetben, szemlélődött, tett-vett, meghitt percekét élt át egy szirt alatt, különös élményben volt része egy vár romjainál, egy tisztáson, ahol szép kilátás nyílt a hőmpölygő folyóra, és az embernek az az ősi vágya kerítette hatalmába, hogy megörökítse a percet, az élményt, megállítsa az időt, nyomot hagyjon maga után, amely másnak nyilván mitsem jelent, fel sem figyel

rá, ha látja is, de benne évek múltán is felidézi az élményt, habár jól tudja, hogy közben megváltozott már a táj, más az a világ, kivágták a lenyűgöző faóriást, amely alatt üldögélt, esetleg egy elriasztó csirkefarmot építettek a tisztásra, a fénykép már nem a valóságot, hanem csak a fikciót őrzi.

Vagy talán ellenkezőleg, olyan emberrel hozott össze bennünket a sors, aki épp hogy csak lelassítja az autóját, jobbra-balra kattogtatja a masináját, s arra sincs ideje, hogy körülnézzen, robog tovább. A nézést a gépre bízta, s hazaérkezte után nem tudja megkülönböztetni egymástól a halomnyi képet, hacsak gondosan fel nem jegyezte, melyik tekercset az ország melyik csücskében pazarolta el. Ekkor talán rádöbben, hogy országokon futott keresztül, és saját szemével semmit sem látott; úgy tetszik, nem is azért járt ott, hogy lásson, hanem hogy fényképezzen, most aztán szobája fala közé szorulva fényképről igyekezhethet megismerkedni azzal a vidékkel, ahol járt.

Egy tudós, akire már sokszor hivatkoztunk, azt mondja erről a modern jelenségről: a látásnak az embertől való elidegenedése. Felettből tanulságosnak véli az egyik legrégebb fényképezőgép-gyár hírverésének szövegét: „Csak nyomja meg a gombot, a többi a mi dolgunk.” Vagyis: majd mi nézünk ön helyett, majd mi emlékeket, élményeket szerzünk, megörökítünk mindent, önnek csak az a dolga, hogy gondtalanul, kiégetten, üresen hordja végig porhüvelyét a földtekén. Ön: az ember, mi: a gép. Mondjon csak le az ember legbensőbb életfunkciójáról, fogadja el azt, amit a gép nyújt. Fogadja el az ember a feledést, és bízta a gépre az emlékezést.

Csak hogy a gépnek nincs mire emlékeznie, ha az ember a feledésre hagyatkozik: hiába rögzített mindent pontosan, az ember idegenként bámul a képre, ha nem fűzi hozzá sajátos élmény. Szakasztott úgy vizsgálhatja egy-két év múlva, mint azokat, amelyeket tucatjával rendelt meg egy vadidegen vidékről.

Ugyanezt látjuk a napjainkban olyannyira elszaporodott útleírások esetében, amelyek akkora népszerűségnek örvendenek: a felületes tovarobogást, a mindent megnézni, de semmit se látni világfelfaló szándékát. Goethe még, itáliai utazása során, a lovas kocsi szédítő sebességére panaszkodott, mert tovaragadja az embert, s nem ér rá nézelődni, mégis alaposan szemügyre vett mindent, még a rákok vonulását is feljegyezte apálykor a Lidón, hegyi kocsmák életét rögzítette, a lazarettokról értekezett, meg arról, mi is a *commedia dell'arte* talányának nyitja, s folyton küszködött, hogy dilettáns létére megörökítsen, *lerajzoljon* magának egy tájat, amely szállásának ablakából nyílt, egy-egy sziklát, amely alatt elidőzött, és rögtön megírta azt is, micsoda bonyodalomban volt része a szikla tövében. A mai útleírásokból hiányzik az elmélyülés szándéka, az élmények heve. Csak a szándékról beszélünk, nem arról, hogy azt valóra is lehet váltani. Az útleírások varázsa éppen az, hogy csak a felszint nyújtják, pillanatképet, összbenyomást adnak, de mégis, ha hiányzik belőlük az elmélyülés *szándéka*, elvesztik azt a nyugtalanító feszültséget, azt a varázst, ami miatt érdemes olvasni őket: az utas birkózása ejt meg bennünket az anyaggal, amelynek képtelen a mélyére látni, de ismételten nekirugaszkodik, hogy ne maradjon a merő felszínen. Az útleírásban az a látvány izgat bennünket, hogy miként csúszik ki az író kezéből a roppant anyag; folyton csak megcsillantja

a nagy témákat, de képtelen kidolgozni őket. A felszín vibrálása ez. Azok az útleírások, amelyekből ez hiányzik, üres fecsegésbe hanyatlanak, legfeljebb kikerekített, bamba anekdotákat vagy históriákat nyújtanak. Megrekednek a nézés felszínén, anélkül, hogy látnának.

Gombot nyomogatnak. Mert nézni, azt tud a gép. Csak látni nem.

8.

Ismét szóba jött az utópia és a reális lehetőség bokros ügye, még-hozzá az elidegenülés vizsketes problémáival kapcsolatban, és ismét szomorkásan láthattuk, hogy boldog-boldogtalan serény buzgalommal készítgeti a leltárt: ezt is, amazt is ide kell sorolni. Osztályoznak és csoportosítanak fáradhatatlanul. És újfent elhangzik: lehetséges-e egyáltalán a dizalienáció, s ha igen, merre a *reális* kiút. Egyszer már végig-gondoltam: reális a szó szigorú értelmében, azzal, hogy *teljes* dezalienációhoz vezessen, aligha van. Közben felködlik előttem egy magyar szerző pár év előtti cikke, amelyben megállapítja: ha az elidegenedés kihatott az ember lelki világára, akkor ez kétféleképpen történhetett: valamitől megfosztotta az embert, azaz valami *hiányzik* az emberből, hogy igazán emberséges embernek tekinthessük, és valami megterhelte az embert, azaz van az emberben egy *többlet*, ami nem a sajátja, ami tehát kivetkezteti emberi mivoltából. Látni való, hogy ez a hiány és ez a többlet rejti az ember emberré válásának folyamatában a problémát.

De amikor végre sorolni kezdi valaki azt, amit hiánynak vél, s összefüggően beilleszti a képbe, amelyet festett, jobbról is, balról is el-árasztja a szertelen utópia, a megszállott messiáskodás, a ködös jóslás vádja, minden tételt *elvileg* légből kapott spekulációnak nyilvánítanak a még meg nem levőről, amely tehát csakis a *reális* lehetőségben nyerhet támaszt, mert nem keletkezhetik a semmiből. Úgy vélem azonban, hogy ez a hiány nem keletkezik, nem lesz, hanem van. S mert hiány, épp az a természete, hogy nincs. A hiányról *elvben* kétségtelenül így, tehát *hiányként* s nem másként beszélhetünk. Ez a realitása, és nem szorul arra, hogy más realitás hitelesítse.

A MINDENNAPI ÉLET BÍRÁLATA

(Részlet)

HENRI LFFEBVRE

MUNKA ÉS IDŐTÖLTÉS A MINDENNAPI ÉLETBEN

A mindennapi életet sokféle módon bírálták a történelem folyamán: a filozófia és az elmélkedés eszközeivel, a képzelet és a művészet segítségével, erőszakos, fegyveres vagy politikai akcióval. Szökéssel és meneküléssel.

Közös vonásuk, hogy ezek a bírálatok mind *egyéni* teljesítmények, a rendkívüli képességű, élesen látó, tetterre kész *egyén* (művész, filozófus stb.) műve. Ez az egyéni élelátás és tetterő azonban látszat és illúzió, elfedi a valóság rejtettebb mélységeit. A művek valójában egy-egy kor vagy osztály termékei voltak, és eszméik mint különösségek vagy mint uralkodó jellegzetességek így emelkedtek felül a hétköznapiságon. Ily módon a mindennapi élet kritikája tulajdonképp a *más osztályok bírálata* volt, és igazi lényege a termelő munka megvetésében nyilvánult meg; legjobb esetben is csak az uralkodó osztály életét bírálta valamely transzcendens filozófia vagy dogma nevében, melyek pedig maguk is annak az osztálynak a produktumai voltak. Így és csakis így kell értelmezni a „világ” és a „felső tízezer” bírálatát a középkortól kezdve egészen addig a korszakig (a polgári XVIII. századig), amikor ez a „kozopolita” elem először bukkant fel a művészetben és a filozófiában.

A mindennapi élet bírálatának egyik legutóbbi formája a *valóságosnak* a *valóságfeletti* részéről történt bírálata volt. A szürrealizmus, miután hátat fordított a hétköznapiságnak és egy varázslatos, meghökkenítő világ (egyúttal immanens és érzék feletti valóság) felé fordult, mindennemű sekélyességet elviselhetetlenné tett.

Ez az érdeme, de nem egészen makulátlan, minthogy annyira megveti a valóságot, s abban is, például, a munkát (a szürrealisták és marxisták már régóta elkerülhetetlen összecsapása az AEAR — a forradalmi írók és művészek egyesülete — egyik nevezetes ülésén robbant ki Az élet útja című szovjet film kapcsán). Napjaink embere azonban, mindegy, hogy szerző-e vagy sem, a maga módján, ösztönösen, szüntelenül bírálatot gyakorol a *saját* mindennapi életére. A mindennapoknak ez a bírálata pedig elválaszthatatlan tőle magától, s *időtöltés* közben és annak segítségével történik.

Az időtöltés és a mindennapok viszonya nem egyszerű: e két elnevezés között egység és ellentmondás van egyidőben (tehát dialektikus

viszony). Ezt nem lehet a „vasárnap” és a „köznapiok” pusztán időbeli viszonyára egyszerűsíteni, mintha csak alaki különbségek volnának közöttük. Az időtöltés — fogadjuk el itt a fogalmat bővebb magyarázat nélkül — nem választható el a munkától. Ugyanaz az ember pihen vagy alszik, vagy pedig a maga módján foglalatoskodik valamivel munka után. A munkás mindennap ugyanabban az órában hagyja el a gyárat, a hivatalnok az irodát. A szombat és a vasárnap minden héten az időtöltés napjai, és éppoly szabályosság jellemzi őket, akár csak a mindennapi munkát. Az időtöltést és a munkát tehát bizonyos eszerint kell felfogni, mert ez az egység létezik és mert mindenki aszerint szervezi meg szabad idejét, amilyen a munkája — és amilyen nem. A szociológiának tehát azt kell tanulmányoznia, hogy a munkásnak mint olyannak az élete, helye a munkamegosztásban és általában a társadalomban, hogyan „tükröződik” kitöltésre váró szabad idejében vagy legalább ilyen irányú igényeiben.

Ha történelmileg szemléljük a dolgot, a munka és az időtöltés viszonya, ami az *egyes egyént* és fejlődését illeti, mindig ellentmondásosnak mutatkozott.

Egészen a polgári társadalom kialakulásáig az individualitás, vagy jobban mondva egyéniség¹, kizárólag a termelő munkától elszakadva fejlődhetett. Az ó- és középkorban, sőt abban az időben is, amikor a polgári társadalmi viszonyok még keveredtek a feudális maradványokkal — a „tisztességes emberek” XVII. századában —, a fejlődésre képes ember nem dolgozik.

De ez az arisztokrata, ez a feudális társadalomban élőködő pap, ez a „tisztességes burzsuj” csak látszólag van a társadalmi munkamegosztáson és társadalmi gyakorlaton kívül. Ők, valójában, a testi és szellemi munka különválásának rabjai. Sőt, közvetlenül-e vagy sem, tudatosan vagy önkéntelenül, még valami társadalmi szerepük is van, ha csak eszmei síkon is. Leonardo da Vinci mérnök és művész volt egyszerre. Rabelais pedig orvos, aztán író, s ugyanakkor enciklopedikus koponya és epikus. Montaigne adminisztrátor, Descartes pedig katonatiszt, majd tudós... Ha az ember ezekben a korokban *valóban* elszakadt a társadalmi gyakorlattól és csak az időtöltéssel, semmittevással törődött, menthetetlenül elpusztult, úgy is mint egyed, úgy is mint osztály.

Még egy tényező bonyolítja a kérdést. Ezekben az időkben ugyanis, a termelés akkori fejlettségi fokán, a termelő munka és a mindennapi élet még keveredett: például a földművelésben, a kisiparban. Ma még éppen itt van a legmélyebb eltérés a paraszti életforma és a gyári munkás élete között, vagyis hogy a termelő tevékenység ott elválaszthatatlan az élet egészétől. A munkahely a ház körül van; a munka még nem vált el a mindennapi családi élettől. A falusi közösségek (falvak) íratlan törvényei egyként szabályozták valamikor mind az ünnepek ceremóniáit, mind pedig a munka és a családi élet megszervezését. Ilyen körülmények közepette bizonyos határig fejlődhetett az élet. De ez nem volt egyéni élet a szó valódi értelmében, ez egy közösség vagy érdekcsoport kötelékein belül tevékenykedő emberek élete volt.

¹ Mivel az *individualitás* fogalmát (stricto sensu) a XVIII. században jelentkező tevékenységi és tudatformákra értjük.

A polgári társadalom megjelenésével megbomlott ezeknek az elemeknek a viszonya: egyrészt továbbra is megkülönböztették és elhárították őket, másrészt egyetlen egészé olvasztották. A polgári társadalom, különösen felfelé ívelő fejlődése idején, újjáértékelte a munkát; de abban a történelmi pillanatban, amikor kialakult a munka és az egyéniség konkrét fejlődésének viszonya, ez a munka mind felaprózottabb lett. Ugyanakkor az egyén, miután mind tevékenyebb részese lett a bonyolult társadalmi viszonyoknak, elszigetelődött és bebubózkodott. Az egyén tudata kettévált (egyéni tudattá és társadalmi vagy köztudattá) és szétszóródott (individualizmus, szakosodás, a munka különválása stb.). Ezzel egyidőben tehát az ember „éppen mint ember” különbözött a dolgozótól (s ez a különbség, természetesen, világosabb volt a burzsoáziánál, mint a proletariátus körében). A családi élet különvált a termelő tevékenységtől. Az időtöltés úgyszintén.

Mindennek az a következménye, hogy a *mindennapi élet* fogalma bizonyos mértékig homályos marad. Hol zajlik a mindennapi élet? A munkában vagy az időtöltésben: úgymint a családi életben és a kultúrán kívül „átélt” órákban? — Az első felelet magától adódik. A mindennapi élet felöleli mind a három elemet, mind a három megnyilvánulást. Ez a fogalom foglalja egységbe őket, mely egység aztán meghatározza a konkrét egyént. Ez a válasz azonban nem elégíthet ki teljességgel. Hol történik a személyes érintkezés a konkrét egyedi ember és más emberi lények között? A felaprózott munkában? A családi életben? Az időtöltésben? Hol történik ez a legkonkrétebb módon? Az érintkezésnek többféle módja van? Ezek példákban megnyilvánuló sémákat eredményeznek-e, vagy pedig szigorúan meghatározott viszonyokat? S — továbbá — kiegészítik-e egymást, vagy ellentmondások? Milyen viszony van közöttük? Melyik a döntő tényező? Hol kell keresni a szegénységet és a bőséget abban a mindennapi életben, melyről tudjuk, hogy végtelenül gazdag (legalábbis ez a látszat) és végtelenül szegény, sivár, elidegenedett egyszersmind; és azt, hogy fel kell fedezni önmaga számára, és újjáteremteni, hogy ez a gazdagság aktualizálódjon és megújódott kultúrává fejlődjön?...

A hétköznapi élet alkotó elemei (munka — családi és „magánélet” — időtöltés) külsőségeikben elidegenedést tartalmaznak. Ugyanakkor talán különbségeket és gyümölcsöző ellentmondásosságot is. Mindenesetre az egészet (a totalitást) kell tanulmányozni az alkotóelemeihez való viszonyában.

Az időtöltés társadalmi története azt mutatja, hogy mind ez a tény, mind pedig maga a fogalom² változásokat szenvedett, és hogy egy fejlődés folyamán, melynek szakaszai keveredhetnek vagy egymással szembeállíthatók, új meg új szükségletek születtek.

Az időtöltés kezdetben csupán általános irányú, nem differenciált tevékenység, mely alig különbözik a mindennapi élet más megnyilvánulásaitól (vasárnapi családi séták, gyaloglás).

Magasabb fokon az időtöltés egyfajta passzív magatartást is meg-

² Az időtöltés fogalmát Joffre Dumazedier a következőkben határozta meg: „Olyan elfoglaltság, melynek a dolgozó, kedve szerint, a hivatásától, családi és társadalmi kötelezettségeitől függetlenül szentelheti magát, pihenés, szórakozás vagy művelődés céljából.” (Kollokvium 1954. jan. 10-én az időtöltés társadalomtudományos vizsgálatával foglalkozó központban.) L. még a szerző cikkét a Francia Enciklopédia „Napjaink civilizációja” című füzetében.

enged. A moziban ülő néző a mindennapi példája ennek a passzivitásnak, melynek látszólag „elidegenedett” jellege mindjárt megmutatkozik. Az ilyenfajta időtöltés üzleti kiaknázhatósága szintén nagyon könnyű³. S végül, legmagasabb fokon, az időtöltés aktív tevékenységgé lesz, az effajta időtöltés az egyén igen szűk érdeklődési körre korlátozódott foglalatalkodása valamely elsajátított technikai ügyesség alapján, ami a technikai elem jelenlétét mutatja az időtöltésben, természetesen, ha ez nem hivatásszerű (például a fényképezés). Ez a kultivált vagy művelt időtöltés.

Ez a rövid vizsgálódás azonnal megvilágítja az időtöltés ellentmondásos jellegét benne magában és a mindennapokhoz való viszonyában is. Egészen ellentétes lehetőségek és törekvések fedezhetők fel benne; az egyik elszegényedéshez vezet a passzivitás révén; a másik gazdagodást jelent; és végül, az egyik általánosított, nem differenciált (noha azért bizonyos fejlettségi fokon még megvan az értéke), a másik igen differenciált; az egyik lehetővé teszi az üres semmittevésbe való menekülést, a másik pedig felfedezi „a természetet”, a közvetlen, érzékletes életet, méghozzá olykor az igen alapos technikai tapasztalatok révén (minőségi sport vagy amatőr filmezés, példának okáért).

A modern gyáripari civilizáció és a munkának az erre a civilizációra jellemző felaprózottsága tehát megteremti az időtöltés *általános szükségletét*, másrészt pedig, és ennek a szükségletnek a keretében, a sokféle *konkrét szükségletet*.

Ez jelentős példája annak a *spontán jellegű* új társadalmi szükségletnek, amelyet a társadalom mint szervezet bizonyos mederbe terelt, pontosan körülírt, keretek közé szorított, módosított azokban a kedvtelésekben, melyeket kínál. Ez a civilizáció megteremti a technikai lehetőségeket is ezekhez az új szükségletekhez, mely lehetőségeknek azonban „technikán kívüli” jellegük és értelmük van. Előállítja a „szórakoztató ipargépeit” (rádió, televízió stb.). Új játékok születnek, nem olyanok, mint a régiéek, s ezek az új játékok olykor ellenkeznek más tevékenységekkel, máskor pedig keverednek velük (így például a campingben, a munka és időtöltés között alig van különbség, úgyhogy az egész mindennapi élet játékká válik). Az így meghatározott konkrét társadalmi szükségletek mindinkább elhatárolódnak egymástól, és életkor, nemek, embercsoportok szerint tagolódnak. Az egyéni szükségletekkel szemben lassan-lassan kikristályosodnak a kollektív szükségletek (ilyen különbség van például az egyéni sport és a csapatban való sportolás között).

A polgári és tőkés *társadalomban*, mely a maga módján féken tartja a civilizáció fejlettségéből eredő szükségleteket, az időtöltésre vágyó tömegek legmeglepőbb igénye, minden bizonnyal a *kikapcsolódás*. Az időtöltést el kell választani a mindennapoktól (legalább látszólag), mégpedig nemcsak a munkától, hanem a családi élet hétköznapijaitól is. Így kap hangsúlyt az időtöltés *szórakozás* jellege: az időtöltésnek nem szabad újabb gondokkal, kötelezettségekkel, szükségletekkel járnia, annak meg kell szabadítania bennünket minden gondtól és szükséglettől. Felszabadulás és élvezet, ezek volnának az időtöltés lényeges ismérvei az érdekeltek szerint⁴. A családi összejövetelek például már nem igazi

³ Ez 1955. március 28-ától április 3-áig volt tanulmányozás tárgya Marlyban. (L. a marlyi népnevelő központ közleményeit.)

⁴ Annak a véleménykutatásnak az alapján, amelyet elsősorban Joffre Dumazedier és csoportja végzett.

„időtöltés”, úgyszintén a kertészkedés vagy a mindenfélével való piszomogás sem az. Az érdekeltek tehát az időtöltésnek nem azokat a kettős, a munkára emlékeztető alakjait kívánják ápolni, s azokat sem, amelyek bármiféle kötelezettséggel járnak, a művelődési szempont közömbösnek látszik előttük (ami nem jelenti azt, hogy *valóban ilyen*). Általában nincs bizalmuk ahhoz, aminek pedagógiai kicsengése lehet, úgy-hogy a hangsúlyt inkább a *szórakozásra*, a *pihenésre*, az *elernyedésre* helyezik, melyeknek az időtöltésben ellensúlyozniuk kell a mindennapi élet nehézségeit. Ha hihetünk azoknak a szubjektív véleményeknek, melyeket a véleménykutatás napvilágra hozott, mindez a munkásokra (proletárookra) is ráillik, sőt még jobban is talán, mint más társadalmi osztályokra.

A mindennapi életbe beillesztett művészi alkotás tehát (például egy festmény vagy reprodukció a szoba falán) nem képezheti az időtöltés elemét. Nem lehet időtöltés még a könyv sem, melyet a karosszékben olvasunk, hacsak nem menekülést jelent (útleírások, kutatóexpedíciók történetei, bűnügyi regények) vagy pihenést (képeskönyvek, illusztrált szalagok, „digest”-ek, melyek a már előzőleg megemésztett táplálékra emlékeztetnek). Elsősorban tehát a kép, a film lehet ilyesmi. A kép vagy film, és lehetőleg minél messzebb legyenek (legalább látszólag) az *élettől*.

Az ún. „modern” ember itt körülöttünk, a fáradtság, a feszültség feloldódását várja az időtöltéstől, azt, hogy egy csapásra véget vessen nyugtalanságának, gondjainak, örökös elfoglaltságának. Arra áhítozik, amit közkeletű szóval relaxációnak neveznek manapság. A relaxációnak egész ideológiája, technikája és technokráciája van napjainkban, és különféle eljárásokkal érhető el, egyrészt passzívan, azzal, hogy üressé, tartalmatlanná tesszük az életet, másrészt aktívan, tetteink és izomrendszerünk ellenőrzésével. Az ún. „modern” ember tehát azt reméli, hogy az időtöltésben megtalálja azt, amit munkája és családi vagy magánélete nem ad meg. Miben találja meg boldogságát? Ő ezt egyáltalán nem tudja, és nem is érdekli. Így alakul ki az „időtöltés világa”, mely a maga mesterkéeltségével, és azzal, hogy semmi köze a hétköznapihoz, megközelíthetné az eszményit. De hogyan teremteni meg ezt a tiszta ténszerűséget, anélkül, hogy szüntelenül megtérnénk a hétköznapi élethez, az ismételt szembeállítás nélkül, mellyel ez a megtérés jár?

A múltban nem egy példáját láttuk az olyan művészetnek, mely ügyes áttételezéssel a mindennapi élet megszépítésére törekedett: előnyös színben tüntette fel az életet önmaga előtt és egy stílust kényszerített rá, noha elismerte a kész eredményeket. Így a flamand és a németalföldi festészet. Az, ami ma új a polgári társadalomban, az a kikapcsolódás igénye (mely a művészetben minden realista törekvés nagy akadálya). Így lesz a művészet is ennek a kikapcsolódási célnak alárendelt, szorgosan kiaknázott üzleti fortély. E cél ügyes kiszolgálói *nap mint nap* termelik a *mindennapi élet* képeit, melyeken a rút széppé válik, az üresség teljességgé, az ocsmányság nagysággá. A szörnyőség pedig „fascinál”. A „modern” ember igényeinek és kielégítetlenségének ez a kihasználása olyan ügyesen és annyira meggyőzően történik, hogy igen nehéz ellenállni a csábításnak, illetve e képek bűvöletének. Egye-

dül akkor, ha az ember begubózik puritánságába, és a „szenzacionaliz-mussal” együtt elveti azt is, ami élet és „időszerű”.

A nemiség betörése a képek birodalmába — és tágabb értelemben az időtöltés területére — magában véve is külön tanulmány tárgya lehetne. Korunk tanúja volt, miképp tűnt le egy sereg nevetséges tabu, melyek éppen azért váltak nevetségessé, mert korábban annyira komolyan vették őket. A nemi élet kérdéseinek feszegetése, az olyan öltözet, mely kifejezésre juttatja a nemi jellegeket, a test és a meztelenség — ez mind tilos volt. Ezek a tilalmak azonban mintha tovább élnének, mert ha szentségsértés esik rajtuk, az még mindig meghökkent. Egy-egy többé-kevésbé hű erotikus kép, vagy a meztelen női test egyszerű látványa rettenetes erővel vonz. A megannyi nyilvános visszaélés még mindig nem fosztotta meg varázsától, s ez arról tanúskodik, hogy itt valami mélyebb dologról van szó. A fitogtatott szexualitás és meztelenség kiszakít a mindennapi életből, és meghozza azt a kikapcsolódást, melyet az időtöltésben keresünk: olvasmányok, színpad stb. . . Meztelen nők tolonganak a plakátokon, kirakatokban, képeslapok címdalán, filmekben. Ez a menekülés, némely tekintetben, mégiscsak valami tömegneurózisra emlékeztet leginkább: ez a szexualitás lesújtó, ez az erotika fáradt és fárasztó, gépies. Ebben a nemi féktelenkedésben valóban nincs semmi érzékcsiklandó, s talán éppen ez jellemzi legmélyebben. Így ítélve meg a dolgot, mi nem is az erotizmust marasztalnánk el, mert erkölcstelen, szemérmetlen, elrontja a fiatalságot, így meg úgy . . . Ennek gondját másnak engedjük át. De igenis elmarasztaljuk a „modern” erotizmusban azt, hogy híjával van az igazi érzékiségnek, mely elképzelhetetlen szépség vagy báj nélkül, a szenvedély tüze és szemérmesség, az áhított alany fölötti hatalom és beteljesülés nélkül. A „modern” erotizmus segítségével az ember kifelé evickél a hétköznapokból, de anélkül hogy kívül kerülne rajtuk. Csak meghökkenés és brutális hatásosság van, de ez felületes, és az egész csak látszat, mely — ellenkezőleg — a hétköznapok titka: a kielégületlenséghez vezet.

A modern idők *visszájára fordított igaz képével* Chaplin ajándékozott meg bennünket: egy maga készítette képpel, ahogyan azt a hús-vér ember átélheti szenvedései, tapasztalatai, győzelmei útján. Itt azonban a *visszájára fordított hamis képek* tágas birodalmába érkezünk. Egy talmi világ tárul fel előttünk: mindenekelőtt, mert nem is világ, s mert csak utánozza az igazit, és mert bár szorosan nyomon követi a valóságot, annak ellenkezőjével helyettesíti. Amikor például az igazi boldogtalanságot egy képzelt boldogsággal cseréli fel, és az igazi boldogságra fikcióval felel. Vagy amikor egy visszataszító szerencsétlenséget drámai szerencsétlenséggel helyettesít. S így tovább. Ilyen a legtöbb film, zömmel a sajtó, a színház, a music hall-ok „világa”. Az időtöltés egész nagy területe.

Érdekes ez a szakadék a való világ és visszájára fordított képe között. Mert ez nem merül ki a szokatlanban, hanem egy hazug szokatlan-ságra törekszik, a selejtárut mindenütt jelenvalónak tünteti fel⁵.

⁵ Az igazi szokatlansággal (esztétikai kategória) Melville-nél, Gogolnál vagy Kafkánál találkozunk. Itt figyelmesen meg kell különböztetni a szokatlan hangot (a misztifikálástól) ahhoz, hogy banális dolgokról banálisan beszélhessünk. A *visszájára fordított kép* is értékes irodalmi eljárás lehet (az Huis-Clos, Jean-Paul Sartre legjobb darabja, ez a briliáns és sötét kis mű, definitíven az). A gyermeksjajtó esete más, nem azonos a szentimentális vagy rendőrirodalom „esetével”. Közös vonás: törés, zavar. Ennek a gyermeksjajtónak és irodalomnak megvan a maga tárgyköre. A felnőttek

Az időtöltés misztifikált látszatvilága, természetesen, nem korlátozódik csupán a nemiség, a túlzott és mímelt érzelmesség és a bűnözés adta lehetőségek kiaknázására. Nekünk itt górcső alá kellene vennünk a sportot is.

A sport kezdetben a test, az egyéni energia és a csapatszellem kultiválását: az egészség iskoláját jelentette. És mi lett ezekből a nagy ambíciókból? A versenyeket kísérő hatalmas társadalmi szervezés, néha üzleti jellegű, néha nem, nagy, olykor szemkápráztató rendezés. Ez lett belőlük. A sport szótárából nem hiányzik a humor sem. Azokat az embereket, akik a löversenyeket látogatják és kedvenceikre fogadnak, hivatalosan „sportembereknek” nevezik. Minden labdarúgócsapatnak „szurkolóik” vannak, a szurkolók vagy kibicek pedig jó maguk talán soha életükben nem rúgtak labdába. A szurkoló azonban a saját autóján, autóbusszon vagy metrón kijár a mérkőzésekre, ott reszket, lelkesedik, tombol és izgul, de el nem mozdul helyéről. Furcsa esete az „elidegenedésnek”. A sport látszólag összeegyeztethetetlen az illúzióval, és mi itt ismét egy visszájára fordított képpel: a mindennapi élet kompenzációjának jelenségével állunk szemben.

Az időtöltés szükséglete és a mindennapi életet képező többi megnyilvánulás közötti viszony elemzésekor tehát sok súlyos problémával kell számolnunk. A tünetek leírása nem elegendő. A tartalmi elemzés a fogalmi apparátus bekapcsolását igényli. Főleg az elidegenedés filozófiai fogalma nélkülözhetetlen. Mivel ez a szociológia járulakos eleme bizonyos értelemben, itt tudományossá válik, és a mindennapi élet szociológiája számára lehetővé teszi, hogy tudománnyá és egyszersmind bírálattá szerveződjön.

Georges Friedmann, az emberi munkáról szóló és rendkívül bőségesen dokumentált hosszabb tanulmányának végén megkísérelte felvázolni a munka és az időtöltés viszonyának problémáját.

Friedmann dolgozatában (*Merre tart az emberi munka?*) az időtöltés, lényegében, a szabadsággal, a munka pedig a kényszerrel azonosul. A technika összessége napról napra módosítja az életfeltételeket. „Az élet összes mozzanatai mindinkább áthatják egymást”, a technikai környezet pedig mind sűrűbb hálót sző az ember köré⁶. A technikai környezet fogalma az ember és a gép viszonyát kiterjeszti a mindennapi élet egészére. Az emberrel foglalkozó tudományok azonban, melyektől a betekintés jogát ebbe a gépiségbe és következményeibe nem lehet elvitatni⁷, módosítják a technikai környezetet. Mégpedig a munka intellektuális, erkölcsi és társadalmi átértékelése útján, „szűkebbre fogva a munkás és a társadalom közötti érdekkapcsolatokat, tápot adva benne azoknak a stimulánsoknak, melyek még részleges feladatát is igazolják és ők közösségbe tömörítik”⁸. Itt tehát kettős emberi probléma áll elő: egyfelől a munka ésszerű megszervezése, másfelől pedig az időtöltés hasonló

világánál kevésbé struktúrált gyermeki világ nem igényel visszájára fordított megfelelést. Valójában nincs is gyermeki világ. A gyermek a társadalomban él, de a felnőttek világa már különös, csodálatos — vagy visszataszító számára. Ő, még mindig gyermek, a felnőttek mindennapi életének eleven kritikája, annak ellenére, hogy a felnőttek világában kell megtalálnia jövőjét és fejleszteni képességeit. Az ilyen fel fogás szerint legértékesebbeknek ítélt művekben egy-egy közönséges állat (kutya, kacska, egér) szerepeltetése is lehet a visszájára fordított kép alapja, amikor is a banalitás fantáziává és fantasztikumká lényegül át egy adag leplezetlen bírálattal fűszerezve.

⁶ Vö. i. m., 22. o.

⁷ Vö. i. m., 242. o.

⁸ Uo., 244. o.

ésszerűségű megszervezése, mindenekelőtt annak a „kompenzív időtöltésnek” a megszervezése, melyben érvényesülhet a dolgozó egyénisége⁹. Eszerint a munkában és a munka révén való szabadság, úgy látszik, elsősorban az elmélet, a pszichotechnika vagy a szociológia beavatkozásának tulajdonítható, röviden, „az emberről szóló tudományoknak, melyek a gyáripari munkára vannak alkalmazva”¹⁰, mely beavatkozás olyan mértékben biztosítja a szabadságot, „amilyen mértékben általános ezen a területen”; ez a mérték pedig Friedmann szerint elégtelen. Mert a technikai környezet nem kerülheti el sorsát. S ez nem magát a tőkés társadalmat¹¹, hanem az iparosodott civilizációt jellemzi.

Egyedül az időtöltés fogalomköre marad ment a technikai környezet, a kényszer, más szóval az elszemélytelenedés hatásától. Az időtöltéssel már túllendültünk a technikán. Mi itt ugrást teszünk a kényszerből a szabadságba, egy ugrást abból, ami leigazza az egyéniséget, afelé, ami lehetővé teszi fejlődését.

Georges Friedmann kétségtelen érdeme, hogy felvetette a problémákat, és az is, hogy ilyen részletesen vetette fel. Neki köszönhetjük, hogy konkrétan, napjainkra alkalmazva látjuk viszont Marx tételét a munkás elidegenedéséről a munka révén, mely utóbbi maga is elidegenedett. (Csakhogy Marxnál a munkás elidegenedése a felaprózott munka és a gép miatt csupán egy mozzanata a kiterjedtebb — totális — elidegenedésnek, amely mint ilyen a tőkés társadalom és az ember ember által való kizsákmányolásának velejárója.)

Bizonyos, hogy a termelőerők (tehát a technika) fejlődése kihat a társadalmi viszonyokra, s ezek szerves kapcsolatban vannak velük. Sok marxista az osztályszubjektivizmus fellegvárába zárkózott, s ezek számára az osztályharc területe (a kapitalizmusban) azonos a termelés társadalmi viszonyainak területével, és abban merül is ki. Elhanyagolták tehát a termelési viszonyok vizsgálatát olyankor, amikor azokat a termelőerők fejlődése kíséri. Még hozzá Lenin megjegyzései ellenére. A monopolkapitalizmust elemezve, Lenin ugyanis kimutatta, hogy ennek „alapját a termelés változó társadalmi viszonyai alkotják... Mindenki előtt nyilvánvaló, hogy a termelés társadalmisításával állunk szemben, ... hogy a magángazdasági és magántulajdon-viszonyok olyan burkot alkotnak, amely már nem felel meg a tartalomnak”¹². Elvontan szemlélve az osztályharcot, ezek a marxisták mellőzték nemcsak a tőkés rendszer mint olyan legújabb fejleményeinek tanulmányozását, hanem a „termelés társadalmisodásának” és a sajátos tőkés viszonyok újabb tartalmának vizsgálatát is. Pedig ennek tanulságai talán módosították volna az osztályharc fogalmát és a harc új formáihoz vezettek volna.

Az „ipari szociológia” felvetette ezeket a problémákat. Vajon meg is oldotta őket? Ez már más kérdés. Annyi bizonyos, hogy Marx, majd Lenin elemzése óta a termelőerők tovább fejlődtek, és ez a gazdasági mozzanat feltétlenül hatott a társadalmi jelenségekre.

Marxnak a munkáról és a munka meg az időtöltés viszonyáról tett kijelentései új kutatási területet tárnak fel, de nem oldják meg az összes kérdéseket. Marx azt mondta, eljön az az idő, amikor a munka az em-

⁹ Uo., 336—364. o.

¹⁰ Uo., 268. o.

¹¹ Uo., 370. o.

¹² Lenin: *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka.*

ber legfőbb szükséglete lesz. Olyan kitétel ez, amely csak az első tekintetre világos. A társadalom, a társadalmi ember, a „közösségi dolgozó” számára a munka mindig is a legelső objektív szükséglet volt. Marx ezzel azt akarta volna mondani, hogy az *individuális* ember ezt az objektív szükségletet a maga elsődleges szubjektív szükségletévé fogja alakítani? Mégpedig úgy, hogy ezzel véget vet a munkában és a munka által való elidegenedésnek? Kétségtelenül. Mégis, nehéz elfogadni ezt a tételt, amíg a „modern”, felaprózott munkáról van szó. S még nehezebb, amikor a mai termelőerők fejlődésének csúcspontjára, az automatizáció távlatából szemléljük a dolgot; mert akkor mindez más megvilágításba kerül. Mert az automatizáció és a transzfer-gépek bevetésével a munka egyrészt igen magas szakképzettséget követelő, másrészt semmiféle szakképzettséget nem igénylő munkára tagolódik.

Annyit azonban mindenesetre megállapíthatunk, hogy a munka az egyéni fejlődés alapja a társadalmi gyakorlatban. Az képezi a kapcsolatot az egyén és munkatársai között (a műhelyben, az egy társadalmi osztály és az egész társadalom kebelén belül), de az egyén és a megismerés között is. A munka éli át, igényli és teszi lehetővé az általános műszaki képzést, mely az egész termelési folyamatban és társadalmi gyakorlatban uralkodó. Ezeknek a lehetőségeknek a valóra váltása azonban mégsem megy jelentős zökkenők nélkül. A munka „felaprózott” jellege pedig egyáltalán nem kedvez a személyiség fejlődésének: tekintet nélkül a társadalmi és politikai háttérre, a munka „elidegenedik”.

Másfelől, Marx azt írta, hogy még mindig fennáll „a *szükségyszerűség birodalma*. Ezen túl kezdődik az emberi erőkifejtés, amely öncél, a szabadság igazi birodalma, amely azonban csak a *szükségyszerűség birodalmán mint alapján virágozhat ki*. Az alapfeltétel a munkanap meg rövidítése”¹³. Eszerint az időtöltési szükséglet fejlődésének és az időtöltés szükségletének magának mélyebb jelentősége van. Georges Friedmann és az újabb kori francia szociológia joggal hangsúlyozta ezt. S amikor elismerjük, vajon az időtöltést minden fenntartás nélkül úgy kell-e értelmeznünk, mint a szabadság behatolását a kényszerbe? Vagy mint egy ugrást, talán, a kényszerből a szabadságba? Mint ahogy (Hegel nyomán) Marx kifejtette, a kényszer nem hal el a szabadságban, és a szabadság a kényszerre támaszkodik. Mint külsőségeket másképp nem állíthatjuk őket egymás mellé, csak viszonylagosan. A szabad időtöltés fogalma csak egy bizonyos határig pontos. Azon túl már bizonytalan. Ha túlságosan messze megyünk el vele, esetleg megfeledkezhetünk arról, hogy akárcsak a *munkában, az időtöltésben is lehetséges elidegenedés* (amennyiben a munkás „el-nem-idegenedésre” törekszik!).

Úgy látszik tehát, hogy az időtöltés és a munkához való viszonyának dialektikus elemzése (mely a mindennapi élet bírálatainak szerves része), bizonyos tekintetben kiegészíti az „ipari szociológia” és az „időtöltés szociológusainak” kutatásait.

A polgári társadalomban (a tőkés rendszerben) a munkás, tőle idegen és elnyomó erőként éli át és viseli el a munkát. Nemcsak a munka műszaki és társadalmi megosztásának együttes terhe nyomja vállát, anélkül, hogy tudná, miért, hanem az a tudat is, hogy nem magának dolgozik, sem közvetlenül, sem közvetve. Másrészt az egyéni munka felaprózott jellege a termelő munka mind teljesebbé váló társadalmaso-

¹³ Marx: *A tőke*, III k., 786. o., Bp. 1956.

dásával azonosul. A magasan fejlett termelőerők feltételei középette a felaprózottság és a társadalmasodás a munkafolyamat dialektikus el-
lentmondásosságát tükrözi. A felaprózott munka csupán annak nagy
egészében leli meg értelmét és célját. A dolgozóban tehát a saját mun-
kájával szemben kettős szükséglet alakul ki.

A munkás egyrészt arra törekszik, hogy megismerje az egészet, mely-
nek ő is része: a vállalatot, de az egész társadalmat is. S ez már egy
módja annak, hogy ne tűrje, hanem lerázza magáról a kényszer lán-
cait. Ezt a zavaros, ám reális törekvést akarják a maguk misztifikáló
módján kielégíteni az „emberi viszonyok” és „közviszonyok” a tőkés vál-
lalatokban. Ez újabb (amerikai eredetű) intézmények marxista bírálói
ott tévedtek, hogy csak ideológiát láttak mögöttük, azt nem látták,
mennyire reális *társadalmi szükségletnek* felelnek meg, mely éppen a
munka társadalmasodásában alakult ki. Elhanyagolták a munka társa-
dalmasodásának tényét, azt gondolták talán, hogy az csak a szocialista
rendszerekben létezik, holott egyszerűen a termelőerők fejlettségétől is
függhet. Nem vették észre, hogy a szocializmusban a megismerés kielé-
gíti a szükségletet, a kapitalizmus viszont ideológiával felel rá. A nem
marxista ipari szociológusok tévedése ellenben az volt, hogy nem min-
dig mutatták ki, hogy ezek az újdonságok (emberi viszonyok stb.) csak
azért feleltek meg bizonyos szükségleteknek, hogy tévútra vezessék, el-
halványítsák, eltérítsék igazi értelmüktől, és ne lépják túl a vállalat és
a gyámság alatti kooperáció kereteit.

Másrészt, a munkás arra törekszik, hogy a munkát hirtelen félbesza-
kítsa, és kompenzációt keres. Ezt az időtöltésben — a felüdülésben vagy
szórakozásban próbálja megelni.

Az időtöltés tehát afféle nem mindennapi volna a hétköznapokban.

Nem lehet kiszakadni a hétköznapokból. Csodák csak a képzelet és a
készpénznek vett illúziók világában vannak. Ettől nem menekülhetünk.
Az ember azonban, amennyire csak lehet, szereti, ha ott van mellette
— minél inkább a kez ügyében, annál jobb — a menekülés illúziója.
Egy illúzió, mely nem is egészen az, hanem külön „világ”; mely lát-
szat és valóság is egyszerre — a látszat valósága és a valóság lát-
szata —, de egy *másik* világ, amely más ugyan, mint a hétköznapok,
mégis kitárulkozó és belőlük sarjadó. Így van aztán az, hogy az ember
dolgozik, hogy megérdemelje az időtöltést, emennek viszont csak egy
értelme van: a munkától való menekülés. Bűvös kör ez.

Így áll elő az aktív és passzív magatartás meg az érintkezési és társas
életi formák egysége. Ez már mind lehet szociológiai tanulmányozás
tárgya. S miközben a szociológus leírja és elemzi őket, kénytelen bíráló-
tot gyakorolni. Részben illuzóriusnak bélyegezni őket, de mindig abból
a tényből kiindulva, hogy ezek a jelenségek a mindennapi élet önkén-
telen bírálót tartalmaznak. S ez *valóban* bíráló, amennyiben *valami más*,
mint a mindennapi élet, de azzal a feltétellel, hogy mégis *benne* van, és
ha *elidegenedés*. Mindez tehát lehet tényleges tartalom, megfelelhet
bizonyos szükségleteknek, de ugyanakkor mint forma illuzórius, csalóka
látszat.

Az időtöltés, a munka és a „magánélet” ily módon dialektikus egészet,
összetartozó struktúrát alkot. Ennek révén áll helyre az ember és a
humánium történelmileg reális képe a fejlődés bizonyos fokán, vagyis
az elidegenedés és el nem idegenedés bizonyos stádiumában.

Példák? Az első füzetben már van néhány. Vannak olyanok is, amelyeknek elemzésére a következőben kerül sor. Lássunk hát hamarjában egy párat:

Kávéház: általában a családi és hivatali életen kívüli találkozóhely, ahol az emberek személyes vonzalom alapján (legalábbis elvben és látszatra), egy-egy utca vagy városnegyed lakosaiként csoportosulnak, ritkábban foglalkozás vagy osztályok szerint (noha, persze, léteznek meghatározott foglalkozásoknak vagy társadalmi osztályoknak fenntartott kávéházak is). Olyan hely, ahol az állandó vendégeket bizonyos hamis fényűzés veszi körül; ahol *szabadon* lehet csevegni (politikáról, nőkről stb.), csevegni ugyan, de tüzes szenvedéllyel védeni is ezt a szabadságot; ahol *játszanak*.

Vásár, az a falusi, melynek fennmaradása és iparosodása csodálatot kelt. A nagy zsvivaj és a harsogó zene meghozza a kívánt kikapcsolódást. Itt egy szerény és nyugtalan, rendkívüli és közönséges mikrokozmosz nyílik. Ebben a mikrokozmoszban minden megtalálható, csak az nem, ami a munkára emlékeztet. Itt kelletti magát a tudás (tengeri múzeum, Dupuytren-múzeum), az erotika (meztelen táncosnők), vannak itt utazások, csodák, sport stb. . .

A rádió, és még inkább a televízió, rohammal vette be a családi és „magán”-életet az egész világon, „melyet bemutat” úgy, mintha — legalább látszólag — közvetlenül felölelné, és mintha az valószerű és jelenvaló volna . . .

Itt ismét a művelt vagy kultivált időtöltés egynemely sajátosságával állunk szemben. Az effajta időtöltésnek új és egyúttal hagyományos szerepe van (ez a könyv olvasással, versek vagy hősköltemények hallgatásával, vagy a tánc hajdani szerepével hasonlítható össze), és nemcsak szórakozásul vagy pihenésül szolgál, hanem tanulságos is. Az alkotó tevékenységet — valamely technikai ágazatot — nemcsak hogy nem tagadja, hanem uralkodóvá teszi. Megesik, hogy a szóban forgó műszaki ügyességet a termelés már túlhaladta, ebből akkor játék lesz, vagy már azzá is lett (például a vitorlázás). A kultivált időtöltés már említett sajátossága, végezetül, a jelenvalóság, a természet, az érzékelhető élet felfedezése (a modern technika által megújított audio-vizuális környezet felfedezése, mint ahogy a szakemberek mondanák).

Az egyik ilyen időtöltési tevékenység, aminek tanulmányozása a gyakorlati szociológiára vár, rendkívül jelentősnek tetszik napjainkban.

Mindenki tudja, hogy a francia festészeti iskola immár több mint egy évszázada világra szóló jelentőségű. De hányan tudják azt, hogy a festészet Franciaországban tömeges művészetté válik? Hogy a francia — eddig még ki nem derített okokból — hovatovább festőnemzet lett? A festészettel időtöltésből foglalkozó „vasárnapi festők” száma tízezrekre, sőt talán százazrekre rúg. A helyi vagy csoportos „tárlatoknak” se szeri, se száma. Az időtöltés tehát, egy igen magas műveltségi színvonalon, túlhaladja a technikai tevékenységet, és eljut a művészetig. Ezen a fokon, megfelelő kifejezési formába öntve, ismét megkísérli visszaállítani az élet egészét. Az időtöltés tehát forrás értékű kutatásokat tesz lehetővé az életstílus területén, hogy gyarló eszközökkel, vagy avatott kézzel-e, az nem lényeges. S talán az életművészet és a boldogság tekintetében is.

Röviden, a munka, időtöltés, családi és magánélet egy egészet alkot, melyet „összetartó struktúrának” vagy „totalitásnak” nevezhetünk, amennyiben helyesen állapítjuk meg e struktúra történeti, változások és átmeneti jellegét. A mindennapi élet bírálata mint a gyakorlati szociológia részének keretében igen alaposan megvizsgálható a hivatások, a családi élet, az időtöltési tevékenységek valamennyi kérdése a maguk egész változatosságában. Mégpedig azzal a céllal, hogy azt, ami eleven, új és pozitív — mindazt, ami javunkra és örömünkre szolgál — megszabadítsuk a negatív elemektől: mindennemű elidegenedéstől.

NÉZETEK A „MODERN VILÁG” EGÉSZÉRŐL

Míg ezeket az oldalakat írom, egyik párizsi külváros szép panorámája van a szemem előtt. A háttérben a Szajna szelíd íve kéklilik békésen, a folyón hajófüzerek úsznak tova. Fénylő pontokként autók szakadatlan sora kúszik át a Saint-Cloud-hídon. Jobb kéz felől is egy domb, bal kéz felől is egy. A dombokon ligetek, parkok, pázsit, hajdani királyi vagy hercegi birtokok emlékei. A dombok méltóságteljes hajlatában ott látom a Renault-művek koncentrált hatalmát, a maguk szigetén.

Itt közelebb pedig, mintegy belezuhanva a sèvres-i völgy vájatóba, szétszórt, képzeletszegény rendtelenségben, apró rovarokként kis házacska-kák lapítanak, köztük zöldségeskertekkel, ahol éjszakánként házórzó kuvaszok vonítanak és macskanyávogás hallatszik. Minden csúfolódási szándék nélkül, az emberek „sátoroknak” hívják ezeket a házakat. A sátorok között sáros utak, sikátorok kanyarognak, ahol az eső tartós nyomokat hagy. A tulajdonosok hiúságáról nevetséges részletek árulkodnak, azok a majolika állatfigurák a háztetőkön, a miniatűr fasorokban pedig azok az üveggömbök és nyesett bokrok, a feliratokkal díszített táblák és büszke homlokzatok. Az ablakomból idelátszó zöldségeskert egyik fáján ez a nagybetűs felirat díszel: „Vigyázat, életveszélyes!” Vasárnap reggelenként, különösen szép időben, a házikók kitarják a napnak piroschás, lepedős, takarós bendőjüket. Olyanok ott a dombon, mint egy elhullott csirkesereg valami óriási kirakatban.

Nyomorral nemigen találkozik itt az ember. A szegénylakások lejjebb vannak. Ezek a halmokon azonban nemcsak burzsujok és kispolgárok élnek, van itt munkás és más dolgozó is. A szomszéd taxisofőr.

A távolban nyüzsgés, hatalom, alkotás, fényűzés. De szegénység is. A város egészen idáig nyújtotta csápjait. A város az, amely a letűnt nagy századok emlékei között valami retteneteset ültetett el: a középszerűséget. A Renault-művek algéri munkásai azonban, de mások is sokan, a mennyországban éreznék magukat, ha ezekben a viskókban lakhatnának.

Mit róhatnánk fel ezeknek az embereknek, akik — mint jó magam is — mindennap munkáról járnak haza? Minden bizonyjal jóra való, családos emberek, és szeretik gyermekeiket. Felróhatjuk-e nekik, hogy nem áhítják egy olyan „világ” megváltozását, melyben elég jól érzik magukat?

Serkélyesség. Itt, a kontraszt miatt, kirí. De még néhány osztás, és már nem is látszik majd. Ezt a párizsi külvárost is elnyeli a közep-szer, mint ahogy bekebelezte a várostól kilométerekre fekvő falvakat.

A múlt szépségeit, báját, Párizs központjában, a hivatalok között kell majd keresni.

Látunk-e majd végre valami nagyszerűt, ami nem lesz embertelen — és olyan boldogságot, melyet nem hat át a közepszerűség?

A festőiség megsemmisülése olyan gyors iramú, hogy valóban tápot ad a reakció siránkozásainak, s ami visszataszító lényegeként legtöbbször megmarad belőle, az a nyomor. Ami valamikor talán a szépség szikrája volt, — a hétköznapi ember elsődleges sokfélesége, jellemének nemessége és számtalan egyéni vonása a durva hangzavarban: ez a fajta szépség eltűnt. Múzeumok hideg tárgyává dermedt, melyek a nyomor sártengerében úsznak. Micsoda csolódás éri a mesés Kelet legendás városait járó naiv utast! Évezredek szájhagyománya hazudott talán? Ennek szerzői más szemmel néznek minderre? Vajon a dolgok és az emberek annyira megváltoztak volna? A remélt és látott csodák, a romok, a műemlékek, az ezeregyéjszaka meséi, az eredeti táncok és népdalok nem tudják elhomályosítani az elénk táruló képet. Nápoly, Bagdad vagy Kalkutta: egyazon nap alatt egyazon rongyok, egyazon sebek. A mítoszoknak vége, a bővülés elvesztette varázserejét. Csak nyomorgó tömegekkel találkozunk mindenfelé, s fölöttük a minden nagyságot nélkülöző hatalmi gépezettel, az uralkodás rút művészetével. Ámítás nincs. Az erő szemérmetlenül kiáll az utcára mindenütt: puskák, páncélkocsik, rendőrség.

Ott, ahol a nép eltökélte, hogy lerázza a régi igát, kénytelen feláldozni bizonyos életformákat, melyek hosszú ideig nagyszerűnek és szépnek számítottak. A traktor és a vetőgép múlhatatlanul kiszorítja a magvető szép mozdulatát. Hasonlóképpen, a fejlődésben levő, elmaradott országokban az ízléstelenség, a sekélyesség, a közepszerűség is haladás. A fejlett országok viszont, melyek tudják, mi a történelmi nagyság, alkotási kényszerből termelnek sekélyességet.

Az új Kína tehát, a nagy hatalmú politikai vezértől az utolsó parasztig, kék parasztgúnyában jár. Elveti a mandarin-selymet, mint ami száz- meg százmillió paraszt rongyainak ellentéte. A mesebeli sárkányokkal és az elefántcsontból készült Buddha-szobrokkal együtt múzeumba dugja vagy kiviteli cikknek használja fel. Minden komoly, s az ország erőfeszítései a munka frontján való győzelemre irányulnak. A szolid köz- társaságok alapja az erény.

1954 szeptember—október havában új problémákat felvető cikkek jelentek meg a Szovjetunióban. A *Kommuniszt* október 14-i száma például arról értekezik, hogy a műveltség és a dialektikus elemzőkészség immár olyan fokot ért el a Szovjetunióban, hogy teljesen fel lehet hagyni az eladdig érvényes valóságábrázolással, mely mindent leegyszerűsített: csak fehéret és feketét, csak jót és rosszat ismert. Azontúl tehát az írónak, művésznek, filozófusnak másképp kellett látnia a valóságot és az életet: annak minden megnyilvánulásával együtt kellett vizsgálnia; meg kellett különböztetnie annak elemeit, felismerni az új csíráit a régiben, különbséget tenni a pozitív és a negatív között, de megérteni az ellentmondásokat magában az újban is.

S éppen ez idő tájt, akkor először (egy szentesített képlet szerint ez az egyidejűség nem véletlen), felmerült a Szovjetunióban az *ízlés* problémája. A *Novij mir* című folyóirat október 10-i számában olvashatjuk: „A kommunista társadalom kiépítésének korszakában felmerül egy olyan

életstílus kialakítása az anyagi kultúra terén, mely jobban megfelel a néptömegek igényeinek.” A továbbiakban pedig összehasonlítja a gépkocsi vagy mozdony „ipari esztétikáját” azzal az esztétikai anakronizmussal, mely a moszkvai boltokban kapható tárgyakon figyelhető meg: a rojtos díványokkal, a gyümölcs- és virágmintás ágyakkal, a Savoyban (Kereskedők ódon kávéháza még a régi rendszerben) pompázó tükrök és dísztárgyak utánzataival.

Alekszandrov filozófus, akkori művelődésügyi miniszter azt hangoztatta, hogy „mindaz, ami az embert mindennapi életében körülveszi — a házak, a lakás architektúrája, berendezése, a bútor és a háztartás tárgyai —, szintén a kultúra része, és hatással van az izlésre...”

A Szovjetunióban azt fedezik fel, amit mi, akik kapitalista országban élünk, régóta ismerünk (ami nem jelenti azt, hogy meg is oldottuk ezeket a problémákat). A hétköznapi életstílus tekintetében a szovjetek még valahol 1900 körül tartanak. Társadalmi szükségleteket fedeznek fel, pedig azok már ismertek, ki vannak vizsgálva (ami nem jelenti azt, hogy ki is vannak elégitve, hogy megvalósultak). Haladás gyanánt kispolgári középszerűséget értek el. Vajon képesek lesznek-e könnyen és gyorsan túlhaladni? Most kezdenek foglalkozni az „ipari esztétikával”, pedig olyan régi mese már, s emiatt talán egynél több hibát is elkövetnek majd az izlés terén.

Ezekben a megállapításokban nincs semmi ellenségeskedés, sem bizalmatlanság a Szovjetunió, a demokratikus erők és szocialista mozgalmak objektív támasza iránt. Ellenkezőleg: amikor egy keletkezőben levő nagy civilizáció ilyen világosan és szabadon veti fel ezeket a problémákat, az a nagyság és az új jele a civilizációban. Mi azonban elgondolkodhatunk ezeken a tényeken; és megállapítjuk, hogy a szocializmus és a szocializmus építése is teret ad a mindennapi élet bírálatainak. Anélkül, hogy csatlakoznánk Jean-Marie Domenach végső megállapításaihoz, nyugodtan elfogadhatjuk azt, amit Jugoszláviával kapcsolatban mond:

„... Elemzéseinkben túlságosan elhanyagoltuk azt a közvetlen valóságot a mindennapi életben, melyet nem könnyű meglátni; a marxizmus, s ezt ne felejtjük el, az élet konkrétan megfigyelt elidegenedéséből indult ki és azzal a céllal, hogy felszámolja. Mi sem volna hasznosabb manapság a hétköznapi szociológiájánál, mely független a hivatalos nyilatkozatoktól és statisztikáktól; egy olyan szociológiánál, mely a való élet feltételeivel foglalkozik a szocialista országokban. Ez ismét napvilágra hozná azokat a hibákat, szenvedéseket, melyek aztán váratlanul lázadásban robbannak ki; az új meg új elidegenedés tanulmányozásával kialakulhatna az új forradalmi elmélet váza, mely elmélet nem az 1850-es évek proletariátusának nyomorára, hanem az 1956-ban élő, mai emberek konkrét szenvedéseire alapoz. Sajnos, ilyenfajta szociológia nem létezik egyetlen népi demokráciában sem (noha egy-egy objektív véleménykutatás a munkáról, az ifjúságról stb. sok kellemetlenségtől megóvhatna). Ezért apró benyomásokkal kell beérnünk, melyek — természetesen — esetlegesek, a hangulattól függnék, tehát igen kétségesek is...”¹⁴

Mindez arra késztet, hogy egyéb problémákat is felvessünk.

Nem is olyan régen, az „új ember”, a szocialista vagy kommunista

¹⁴ Jugoszlávia — a szocializmus új fellendülése, *Esprit*, 1956. december, 812—813. o., franciául.

embertípus, még végtelenül és gyökerében különbözött „tőlünk”, „tőlünk”, akik elmerültünk a kapitalizmus posványában és akiket megfertőzött a burzsoázia, még az ellene való harcunkban is. Az irodalom ábrázolta ilyennek az új embertípust: minden tekintetben pozitív, hősies, félelem és gáncs nélkül való a munkában, a háborúban és a szerelemben. Ez az új embertípus odaadó híve a társadalomnak (a szocialista társadalomnak), és ebben a hűségben és önfeláldozásban látja élete értelmét. Az az állítás, hogy az egyént ez az odaadása határozza is meg, semmi gyanút nem keltett. Alapja lett egy etikának és egy esztétikának.

De sem ez az etika, sem az ilyen esztétika nem nyert világos megfogalmazást. Még kevésbé sikerült kétségeket nem támasztó művekké vagy életstílussá válnia. Nem jelent ez valamit? A törés látható jelét, egy fogyatékoság tünetét, például? És valóban. Kiderült, hogy a társadalmi ember dicsőítése a szocialista társadalomban az általánosságok síkján mozog, az így nyert kép alig érdekes, mindenesetre igen rövid életű érdeklődésre tarthat igényt, amikor a társadalom már túljutott valamely adott helyzeten (harc a tervért és a termelésért, háború). Ekkor, a „pozitív hősök” egyhangúsága helyett, a reális, sokféle, egyéni ember ábrázolása lett követelmény, a maga összes ellentmondásaival és konfliktusaival, jellemvonásaival együtt. Mi több, hivatalosan kihirdették, hogy vannak negatív típusok is, melyek nem egészen érdektelenek, és sok olyan ember is, akikben még összeütközik a régi és az új, a negatív és a pozitív. Ezek afféle átmeneti embertípusok...

Mivel megközelíti a régít, az új ember humanizálódik. Márpedig a szocialista vagy kommunista embertípus sokkal jobban érdekel bennünket, ha a „köztünk” levő távolság csökken. Amennyit elveszít tekintélyből a naiv és ostoba emberek szemében, annyit nyer is rokonszenvedésünkben és érdeklődésünkben. Még ha az ellentmondások másfélék is, még ha másféle hangsúlyt kell is kapniuk, s még akkor is, ha az ellentmondások ott termékenyek, itt pedig pusztító hatásúak, és ha a szocialista vagy kommunista ember viszonya a munkához és a társadalomhoz ellenkezik is a „mienkkel”, az ellentmondások akkor sem gátolják meg, hogy megértsük, megismerjük egymást, érintkezzünk. Ellenkezőleg, megmagyarázzák a dolgokat. Az olcsó szónokiasság kisajátította a „szocialista”, a „kommunista embertípust”, hogy Szentet, Lovagot csináljon belőle. Mi, innen lentről, csodáltuk a pozitív Hóst. Csodáltuk, ámde nem szerettük, nem tudtuk szeretni. Az ellentmondásokkal küszködő szocialista ember viszont már hozzánk való.

De akkor már kérdéseket tehetünk fel neki. Akkor már megnőnek az igényeink. És megkérdezzük: „Mi is az a szocializmus valójában? Milyen hatása van a mindennapi életre? Mi az, amit megváltoztat?” Mert mindez nekünk sem világos. A burzsoázia és az osztályellentétek felszámolása? A tulajdon és a termelés tőkés viszonyainak megszüntetése? Ez volna a szocializmus? Mindezek negatív előjelű meghatározások. A burzsoázia nélküli burzsoá társadalom képe egyáltalán nem megnyugtató és nem elégít ki. Mi úgy véljük, van vagy lesz itt valami más is. De hát mi? Elvégezni a munkát, jószántunkból megtenni azt legfőbb szükségletünknek, jobban dolgozni, akarni a termelékenység növelését, nem pedig csak elszenvedni, — mind csupa jó dolog; mindez talán lényeges mozzanat, fontos helyet tölt be a társadalmi-termelési viszonyok-

ban és talán kiegészíti egyfajta termelési mód gazdasági ismérveit. Ám nem alkalmas egy új kultúra, civilizáció, humanitás, egy új életöröm meghatározására. S egy elfogadható, a meggyőzés erejével szinte toladó életstílus meghatározására sem¹⁵.

Ez nemcsak etikai vagy esztétikai probléma, s ez arra késztet, hogy a marxizmus elméleti és tudományos alapelveihez nyúljunk vissza. Pontosán mi a termelők szerepe a társadalomban? A Szovjetunióban és a szocialista tábor más országaiban a termelés mind gyorsabb ütemben kétségtelenül növekszik, méghozzá elsősorban a termelőeszközök termelése. (Az I. szektor Marxnál.)

Nevetséges a szocializmust egyedül a termelőerők fejlődésével definiálni. A gazdasági kimutatások nem adnak választ arra, hogy mi a szocializmus. Az emberek nem harcolnak és halnak az acél tonnáiért. Tankokért és atombombákért sem. Az emberek célja a boldogság, nem a termelés. Mindehhez vegyük hozzá azt is, hogy mind az össztermelés, mind pedig az egy főre eső termelés, valamint a termelékenység, még mindig nagyobb az USA-ban, mint a Szovjetunióban.

Nem a termelőerők határozzák meg a szocializmust. A termelőerők magas színvonala, mely elengedhetetlen, mint ahogy a Szovjetunió példája tanúsítja, magában véve nem elég a szocializmushoz, aminthogy az USA példájából látjuk. Mégis, a termelőerők bizonyos szintje elengedhetetlen feltétele az „élet megváltozásának”. Másrészt a politikai felépítményben bekövetkezett változás (mely annak osztályjellegét érinti: egyfelől a burzsoá Államot, másfelől pedig a proletár Államot mint a termelőeszközök birtokosát, aztán a proletariátus diktatúráját és annak vezető szerepét, mely a Pártban ölt testet és általa történik) „ipso facto” nem vezet változásokhoz a konkrét életben. A tőkés országokban a felépítmények („burkok”, a fentebb idézett lenini megfogalmazásban) ellentétben állnak az élő tartalommal, mert elmaradnak tőlük, mindegy, hogy az Államról vagy tulajdonjogi viszonyokról van szó. Ez a lemaradás béklyóba szorítja a tartalmat. Nos, a politikai forradalomnak éppen az is a feladata és értelme, hogy feltörje ezeket a burkokat, szabaddá tegye a tartalmat, és a felépítményeket gyökeresen újjászervezze. A szocializmust építő országokban a politikai és ideológiai felépítmények kezdik megelőzni a társadalmi viszonyokat, a gazdasági alapot. Az elmaradott országokban ez is az értelme a Forradalomnak. De hogyan áthidalni az ellentmondást? Milyen visszhangja van a változásnak, amely ezekben az elmaradott országokban fölülről, a társadalom felső régióiban kezdődik, amikor annak egy óriási apparátus közvetítésével föntről lefelé kell haladnia és betölteni a mindennapi élet lekisebb zugát is? Nem történik meg olykor, hogy megreked valahol az úton? Az, ami a bázis és a csúcshoz közeli ékelődött, nem fékezi és nem téríti el útjából?

Más szóval, a szocializmust (az új társadalmat, új életet) mint a változások összességét abban, amit megéltnek nevezhetünk, csak a mindennapi élet síkján lehetséges konkrétan meghatározni¹⁶. A történelmi for-

¹⁵ A materializmus, sajnos, túlon-túl sok írásműben kétségbeejtően sekélynek látszik. Ez már a sekélyesség csúcsa, ha egyáltalán kifejezhetjük magunkat így. Miért kívánjuk tőle, hogy érdekes is legyen, ha egyszer lezárt rendszer, vagy pedig közönséges fegyver a munkásság osztályharcában? — Azt mondhatnánk, hogy a metafizika letűnésével a filozófia is elvesztette festőiségét! . . .

¹⁶ Hadd mondjuk el még egyszer, hogy a munkanormák teljesítéséért, a jövedelem és a termelékenység növeléséért vívott mindennapos harcot a gyárakban és kolhozokban, szintén ki lehet fejezni epikai formában. De ez nem elegendő a szocializmus definiálásához. — Sztalin meghatározásai: „a maximumig biztosítani az anyagi és

dulat óta eltelt fél évszázad azonban azzal a tanulssággal szolgál, hogy az emberek közötti mindennapi viszony — „a megélt” élet — lassabban változik, mint az Állam struktúrája. És másképp is változik, más a ritmusa. Így van az, hogy a társadalmak történetében az egyes szektorok változása nem egyidejű, az egyik előbb, a másik később módosul. Ha az egyik előre futott, az nem jelenti egyúttal a másik haladását is. A termelőerők és a technika fejlődésével a burzsoá társadalomban bizonyos társadalmi szükségletek keletkeztek, de amelyeket a kapitalizmus nem képes kielégíteni; ez aztán pozitív értelemben módosítja a mindennapi életet, olyan negatív elemeket szülve benne, mint amilyenek az elégedetlenség, a csalódottság, az elidegenedés. A szocialista, illetve a szocializmust építő országokban viszont a reális társadalmi szükségletek — melyeket a szocializmus kénytelen életre hívni, föltárni és kielégíteni — elmaradnak az ideológia és a felépítmények mögött.

Kíséreljük meg tisztázni és összefoglalni az elmondottakat. A forradalom manapság elvesztette misztikus értelmét és hajdani romantikájából azt, ami elavult. 1789 és 1917 forradalmárai azt hitték, hogy mindjárt egy másik, egészen új világba lépnek át, hogy az önkényuralomból a szabadságba, a kapitalizmusból a kommunizmusba csak egy lépés az út. Intésükre úgy megváltozik az élet, akár a színház kulisszái. Mi azonban már tudjuk, hogy az élet sohasem egyszerű. Varázssvessző csak a mesékben van. Mi az elkerülhetetlen Forradalomra egy szigorúan kivelt realizmus világosságával tekintünk. A szükségyszerűség, melynek az ember akarata és szabadsága még oly kevésé ura, olyan történelmi eredményeket adott, melyeket Marx nem látott előre. A politikai forradalmat mint a világ újjáteremtésének elengedhetetlen feltételét, először az elmaradott („félíg fejlett”) országokban hajtották végre. Ez a tény kiszámíthatatlan következményekkel jár, melyek egészen kitöltik feszült és nyugtalan korunkat. Kérlelhetetlenül szüli őket. A két „tábor”, a két ellenséges „világ” politikai összetűzései és illetén viszonya, nemzetközi és történelmi síkon még inkább kiterjeszti az osztályharcot. De csak egy makacsságig abszurd logikai gondolkodásmód vonhatja le ebből az ellentmondásból, a „szemben álló feleknek” ebből a koegzisztenciájából azt a merész következtetést, hogy a két táborban élő emberek és a kétféle konkrét társadalmi élet között nincs semmilyen rokon vonás.

1924-ben, a Szverdlovski Egyetemen elhangzott előadásaiban, Sztalin úgy határozta meg a leninizmus szellemét, hogy az az orosz forradalmi lelkesedés, valamint az amerikai gyakorlatiasság szintézise. Azóta, a kissé megfakult romantika miatt, a mérleg nyelve talán inkább az amerikai üzleti-gyakorlati érzék felé billent. Baj ez? Kétségtelen, hogy ennek a fogyatéknak jó oldala is van. Az igaz, hogy az egyik tábor hanyatlik, a másik meg közben erősödik; ez utóbbi azonban felhasználhatja azt, ami elődjében legjobb, leghatékonyabb.

De az „új” meghatározása csupán azzal, hogy elhatároljuk a régittől, nem olyan könnyű, mint ahogy azt a dialektikával hadilábon álló dogmatizmus feltételezi. Korunk valóban átmeneti kor; minden átmeneti benne, minden, az emberek és az egész élet is. A hasonlóságok éppoly

szellemi szükségletek kielégítését...”, nem jutunk messzire. Mert ki kellene mutatni, hogy melyek azok a szükségletek, amelyek a szocialista társadalmat jellemzik, ott keletkeznek és belőle fakadnak. Már Hruscsov is tovább ment, amikor a XX. kongresszuson a „fogyasztás minőségi struktúrájának” javítását követelte.

BARATH

szembetűnőek, akár a különbségek, az ellentmondások egysége ugyanolyan szembeszökő, mint maga az ellentmondás. Az egyik sem törölheti el a másikat! (Hadd álljon itt ez a kis példa, egy humorista a szerzője: a demokratikus, úgyszintén a reakciós vagy fasiszta államokban mindenütt van politikai rendőrség. A demokratikus államokban sűrűn kell cserélni a rendőrfőnököket; sőt, a szocialista országokban főbe is löni. A fasiszta rendőrfőnök ellenben csak a rendszerrel bukik!)

Napjainkban a legszélsőségesebb fejlődésbeli aránytalanságok ellenére, világméretű kiegyenlítődéssé folyik. Legendák és ideológiák omlanak össze; ezek már csak palástul szolgálnak, de már nem képesek leplezni a tényeket, eredményeket, szükségleteket. Az elmaradott társadalmi struktúrák elbuknak, hogy aztán érvényesülhessen a fejlett országok átlagszínvonalának elérésére irányuló igény. Szerte a világon napirendre kerül a termelés és a termelékenység, a vásárló erő, a nemzeti jövedelem és a beruházási eszközök felosztásának kérdése. (Ez utóbbi tekintetében pedig a „szocialista” országok előbb-utóbb mégis arra kényszerülnek majd, hogy önszántukból és tudatosan tegyék azt, amit a kapitalista államokban önkéntelenül és vaktában végeztek el: vagyis, hogy beruházzanak a közszükségleti cikkek iparába.) Mindenütt ott él tehát a tökéletesített gépautomatától, a villanyerőműtől és atomenergiától, a traktortól és kombájntól várt, többé-kevésbé közeli megoldás reménye. Ám az ember és a gép viszonya csak egyik mozzanata a problémának. Az ember, férfi és nő, a földkerekségen mindenütt arra vágyik, hogy szilárdan megalapozza mindennapi életét, és ne éljen bizonytalanságban és nyomorban. A problémák tömegproblémák, a társadalmi átlagszínvonal, a társadalmi szükségletek problémái. Változik a világ képe: az élet hétköznapjai kerülnek előtérbe mindenütt, miután tudatára ébredtek fogyatékoságaiknak és értékeiknek. Az élet megmutatkozik a maga meztelen valóságában. Innen ered aztán — ebben az átmeneti időszakban — a sekélyességnek az a rettenetes özöne, mely olyan érthetetlenül elüt ugyanennek a korszaknak egyéb jellegzetességeitől, mint amilyenek a mértéktelen ambíciók, a hozzájuk mért kudarcok, tragédiák, fenyegetések, vér- és sártenger, és mint amilyenek „ráadásul” a közönséges ostobaságok és sekélyességek.

Mi a teendő? Igyekezzünk elszakadni ettől a sekélyességtől, és a múlt, a tragikum és a mítoszi, a valóságfeletti vagy transzcendens felé forduljunk? Vagy talán a varázslatok, úgymint az illúziók és a hajdani csodák utánezata felé? Ehelyett inkább olyan csodákra mutatunk rá tanulmányunkban, melyek magában a közepszerűségben születnek. Ezek egyszerű, emberi csodák. Ne halasztgassuk, említsünk is meg egyet mindjárt: a *bizalmat*.

Egyidős a társadalmi étellel; igen közeli rokonságot tart fenn a naivsággal, ostobasággal; gyermekkorunktól kezdve örökösen megcsalva (bizalom a szülők, a tanító és a gazda, a papok és az isten, a vallás, a sors, a szerelem iránt); mindig bizalmatlansággá változva majdnem ugyanolyan kimondhatatlanul, mint a kezdeti naivitás, — napjainkban az életbe vetett bizalom mind mélyebb gyökeret ver az életben és szükségletté válik. Ebben a lappangó és még fejletlen ellentétet tartalmazó, inkább kétértelmű, mint szembeállítás kifejező ellentétpárban, hogy „bizalom-bizalmatlanság”, a bizalom lassan felülkerekedik. A lesújtó tapasztalatok, a legveszedelmesebb illúziók ellenére, a biza-

lom nőttön-nő. A bizalom napjainkban születik és növekszik. Majd meglátjuk, hogyan: a hétköznapiok szívében magában — és annak ellentmondásai, a kétségek, az anyagi biztonság nyugtalanító szükséglete ellenére. Ez lesz *A mindennapi élet bírálata* második füzetének egyik témája.

BORBÉLY JÁNOS fordítása

DISPUTA

AZ ALKOTÓI INTEGRITÁS VÉDELMÉBEN

(Megjegyzések a kritikához)

DEAK FERENC

A *Híd* májusi számában Tolnai Ottó tollából olvastunk kritikát Benes József festőművész Novi Sad-i tárlatáról, mely jelentősége ellenére elég visszhangtalanul zajlott le.

Tolnai, Benes ismerője lévén, nem mulaszthatta el az alkalmat, hogy a tárlat ürügyén fel ne vessen egész sor olyan képzőművészeti problémát, mely mind külön-külön alapos tanulmány, esszé vagy művészettörténeti traktátum anyagát képezhetné. Az író-kritikus valószínűleg nem törekedett a teljességre, de ha már feszegette ezeket a kérdéseket, valamivel világosabb, kerekébb és mindenekfelett egyenesebb módszereket választhatott volna, ha nem a saját, akkor az általa idézett nevezetességek és az írásának tárgyául választott festőművész érdekében.

E sorok írója nem tartja magát Benes-ismerőnek, de azt, amit a szóban forgó művész időről időre tárlatra visz, megjegyezte. Szükségesnek tartom ezt előrebocsátani, hisz érzésem szerint a műteremlátogatás bizonyos személyek számára, akik képzőművészeti inyenységükben nem ismernek határt, csak akkor értékes, ha megjelenésük, látogatásuk, az alkotó számára esemény, ha az „alkotói salak” leleplezésével előbb-utóbb visszaélhetnek.

Az ilyen kritikus integritása nincs veszélyben. De azé, aki a tárlaton kívül nem találkozik az alkotásokkal, azé annál inkább! Tehát azzal, hogy bizonyos értelemben elhatárolom magam, kétszeres felelősséget vállalok: az alkotásokkal szembeni teljes nyíltságot (ez is felelősség) és az alkotói módszerek (melyekhez a művésszel való huzamosabb kapcsolat útján juthat a kritikus) ideiglenes legalizálását, vaktában való elfogadását. Mind a kettő nagy felelősséggel jár, de a képzőművészeti-kritikai ösztön és a formaelmélet gyámpilléreivel közvetlenebb, kommunikatívabb műbírálat építhető rájuk, mint a valószínűségeken alapuló képzőművészeti diagnosztika.

Benes, az „idegenbe szakadt” fiatal festő, ott alkot, ahova a sors vetette. Nem hiszem, hogy ezen túl sokat lehet meditálni, sőt azt sem hiszem, hogy ő remete sorsán tépelődik. Képeiről játszva leolvasható az a tudatos aszkézis, melynek élettani gyökereit az alkotó önmagába fúrta, hogy parazitaként eméssze *önmagát*, hogy a tájhoz ne kössék érzelmi kötelékek, hogy semmi se tartsa pórázon, semmi se zavarhassa meg alkotásában. Vajdaságunkban ez az egyetlen művész, aki nem a

feltételeket keresi, hogy alkotasson, hanem a motívumot (erről később még valamit).

Abbéli riadalunk, hogy „hatalmas, a vizet saját malmukra hajtó és főleg üresen őrlő kultúrapparátusaink őt is ki fogják kerülni” (T. O.), teljesen felesleges, és a szóban forgó festő számára felette kényelmetlen. Ez idő szerint gazdasági ügyeinkre figyel mindenki, a kultúrforradalom a felszabadulás óta egyformán silány körülmények között tengődik. Keleti szomszédaink alkotóházakat stb. nyújtanak a művészeknek, a végeredményt azonban e két ellentétes tény aligha változtathatja meg jelentősebben.

Visszatérve Benes jelenségére (tisztáztuk, hogy a pusztá egzisztálás és az alkotási feltétel egymásba toldható, de nem azonos igazság), meg kell állnunk fővárosi opusa (?) felett. Az akadémián töltött időszak és a Tolnai által említett generáció (Djurić, Tošković, Veličković, Popović stb.) feltörésének egybeesése Benes egyéniségére alig hatott ki komolyabban, sőt szerintem tárgyalt művésznünk igyekezett elzárkózni e generáció elől, hogy megmentse a saját (akkor még kevés, de eredeti) értékeit, a hullámszerűen előre törő új *akademizmus* előtt. Az említettek nagy része Dürer—El Greco szintéziséből indult, a vonal szigorúságán és a szín szinte erőszakos adaptálásán keresztül. A kiválasztódáshoz aztán Munch, Bosch, Dally és M. Ernst művészete segítette őket. Az új jelenség (Mediala) persze nem maradt visszhang nélkül. Ma már a sokkal fiatalabb, nagy tehetségű művészek (pl. Miljuš) sem látszanak epigonjaiktól. Nyilvánvaló, hogy generációjától Benes idegen maradt. Ösztönös sietséggel távozott hatóköréből, mert a növekvő gravitációval nem soká lehetett ellensúlyban a még csírájában levő egyéni értéke. Ezen a vonalon Benest hiába keressük. És ez az a „centrifugális erő” (T. O.), mely Benest elszakította a fővárosi „ebédlasztal” mellől. Tolnai szerint Benes csak látszólag került távol generációja fókuszától, ... éppen ezen a tárlaton is látni, hogy semmivel sem maradt le, sőt inkább csak a nagyobb ellenállás sűrűbb matériakereséséről volt szó”. Ez a kitétele érthetetlen, értelmetlen. Későbbi fejtegetéseiben sem világítja meg, ezért, ha már a dilemma fönnáll, mélyítsük el a művész érdekében Françoise Choay szavaival, melyek szerint „vajon a művész arra hivatott-e, hogy kiépítse, kultiválja művének (tárgyának) anyagát, vagy ellenkezőleg, hogy annak egzisztálását biztosítsa?” A kérdésgység nyugósen tartja vissza futni akaró gondolatainkat. Benest nézzük, és figyelmesen ismételjük az egymásra törő két kérdőtételt. Első pillanatra az előbbiben van több progresszivitás, mely Benessel elfogadhatóbb arányban látszik. Mindenekelőtt ellenőrizzük, milyen viszonyban áll a festő az ANYAGGAL (tárggyal). Rabja-e vagy megbecsüli, erőszakolja-e vagy napról napra felfedezi és azonosul vele? Mielőtt válaszolnánk, idézzük Leonid Šejkát, aki egy tanulmányában épp erről beszél: „A belső lelkivilág távlatából, a klasszicizmustól máig, két fázist fedezünk fel: 1. A festészet nyomon követi a tárgyak szimbolikus magvának eltűnési folyamatát, jegyzi a régi és az új anyag összeütközését, hogy végül is a festmény képernyőjén üresség jelenjen meg kék vagy fehér színben, mindegy. 2. Az új anyag világa plasztikus szférákba terjed, hogy teljesen kizárja a festészetet, hogy anyagszerűségében meghaladj

annak tárgyát, s így vagy a kép lesz csak *tárgy*, vagy pedig az *anyag* válik a *saját másává*.”

Ez lenne a válasz Choay kérdésének első részére, tehát Benes ezek szerint a második tétel által definiálható, azzal, hogy a mondat végén a kérdőjelet felkiáltójellel váltjuk fel.

Mindenesetre tisztázzuk még a szóban forgó kérdést: mit is jelent biztosítani az anyag egzisztálását? Dubuffet érdekesen világítja meg ezt a felette izgató kérdést: „A mű oly mértékben nyűgöz, annyira kötelez, amilyen értékes kalandból származik és amennyire leolvasható róla a művésznek, az anyaggal való tusakodása, melyről mindvégig nem tudta, milyen kimenetelű lesz.”

Dubuffet ezt a kalandot igen becsüli, de csak azért, mert az anyagot önmagával egy vonalba emeli, mert vele együtt egzisztál. (Amikor Tolnai a műalkotás *vitalitásáról* beszél, valószínűleg *egzisztálására* gondol.) Így jutunk el végre az annyira emlegetett Benes-faktúrához is, melyről Tolnai nem tudott érdemlegeset mondani: „Benes természetes tudott maradni annak ellenére, hogy közben technikáját virtuózan a végletekig tökéletesítette.” Vagy: „A faktúra máris nem egy festőnket temette el.” Később még csodálkozik a tökéletes faktúrán, hogy végül is Krleža segítségével megvonja Benestől a fakturális fejlődés lehetőségét és értelmét. Ahhoz, amit elmondunk az anyagról, amit tisztáztunk Benes festményein, csak pár mondatot kell mellékelni, hogy a faktúra-dilemmát is két vállra fektessük. Hogy adalékunk hitelesebb legyen, Jackson Pollock (és nem Poloc) segítségét kérjük: „Festésmódom egész természetesen sarjadt belső szükségleteimből. Kifejezni, nem illusztrálni akarom érzéseimet. Technikám csak mód, hogy ezt elérje. Amikor festek, csak általános képzetem van arról, amit el akarok érni. ÉN PONTOSAN ELLENŐRIZHETEM A FESTÉK ÖMLÉSÉT (kiemelés tőlem, D. F.), tehát semmiféle véletlenről nem lehet szó, mint ahogy az egésznek nincs sem kezdete, sem vége...”

Azok, akik a festményben kész produktumot látnak (akkor is, ha nem az), nem érthetik meg ezt az alkotói logikát. Nem viselhetik el, mert nem is jutnak túl a faktúra rekvizitumi mivoltán — hogy ugyanaz az ELLENŐRZÖTT FESTÉKMENNYISÉG éveken keresztül keresse a maga formáját, mely nem választható külön a festménytől, mint egésztől. Leonardót idézem: „... ha azt állítod, hogy a muzsika a proporciók törvényéből tevődik össze, akkor ezt a festészetre is ugyanilyen proporció-törvényekkel is vonatkoztatom”. (Leonardo da Vinci: *Trattato della pittura*) Bár a zene időbeli művészet, éppoly vandálmunka proporcióira bontani, mint a festészetet. Összetevőinek egymásra hatása adja a végösszeget, s ha például felháborodunk azon, hogy a zeneszerző minden művében helyet ad a kürtnek, akkor elejétől kezdve nem hallgattuk az alkotást mint egészet, tehát nem is ismerjük. A művészet anatómiáját egészen másként kell értelmezni, mint ahogy azt szerény gyakorlatunkból feltételezni merjük. A mai modern művészet a hajmeresztő precizitás és a teljes kötetlenség közt ingadozik. Az optikai artizmustól a neodada vagy a „tárgyiság szemétdombjáig”, ahogyan a pop-artot nevezi Šcjkja. Tolnai szerint Benes a precízek közé tartozik. Ellenőrizendő a kijelentés: vajon geodéziai vagy építészeti precizitásról van-e szó. (Teodolit!) Tolnai művészünket mint Leonardo és a perspek-

tivisták leszármazottját emlegeti. Leonardót érdekelte a perspektíva, de az igazi perspektivisták csak utána következnek és sorakoznak egész Hobemmáig. (?) Leonardo nevezetes térmegoldásának (Szent Anna a Szűzzel és Krisztussal) — amire Tolnai esetleg gondolhat — Benes egymásba ömlő amorf felületeihez kevés köze van. Benes precizitása nem technológiai jellegű, hanem az imaginációk rejtjelezése az, amiben tájunkon párját ritkítja. Nála nem lehet félreértés még akkor sem, ha a művészet szemlélete száraz nyelvezetű, szűkszavú palettára kényszeríti is. Ami Tolnait meglepte, szerintem az nem más, mint a puszta műgond.

A formaelmélet által felállított nem hivatalos sorrendben a MOTÍVUM is eminens helyet foglal el. Tolnai szegmentumokat emleget. Ám legyen. Benes motívuma képeinek elnevezése ellenére sem a Tisza-part. Az csak ürügy, az csak menedéke a magával viaskodó, magát csigázó intellektusnak. Az ő motívuma a félelem szögecsei és a bizalom síkságai között van. Ott van benne, ott hordja önmagában. Tartaglia szerint „a motívumot a célzó szerkezeten keresztül is át kell élni!” Bátorabban, őszintébben nem is tudom elképzelni ezt, mint Benesnél, amikor ő maga a célpont. Különös rítus ez, melyből sohasem tudni: kép lesz-e, vagy tetem születik. Sokan groteszknak látják Benes ilyenfajta pantomimjátékát, én tragikusnak találok. Ezzel elértünk arra a pontra, amikor a festő, az alkotó integritásáért kell apellálni és ha Benes Achilles-sarkát keressük, akkor azt gondolati következetességében kell keresni, mely azonban egy újabb méltatás anyagát képezhetné.

LÁZADÁS ÉS KÉTSÉGBEESÉS

Antun Šoljan: *Deset kratkih priča za moju generaciju*. Matica srpska, Novi Sad, 1966.

Šoljant a *Kratki izlet* (Rövid kirándulás) című regényéből többek között úgy ismertük meg, mint aki a korhoz való kötöttségét leginkább a saját generációja problémáin át tudja érzékeltetni. Elbeszéléskötetének ugyanaz a jellege, a kötet minden egyes elbeszélése magán viseli ezt az elképzelést.

Az elbeszélések legpozitívabb tulajdonsága az, hogy Šoljan nem menekül el kora és generációja nagy kérdései elől, a szerző vállal minden kockázatot (néha a művészi érték kárára is), és ezáltal elkerüli a jugoszláv próza egyik nagy buktatóját: a sterilitást, azt az esztétikai manekenizmust, amely legtöbbször abban merül ki, hogy az írók nagy része. a jól betanult klisékre támaszkodva, korproblémává nötteti az apró-cseprő házikabátos pszichológiát, és pedig hol a gyermekkor, hol a szerelem „örök” birodalmában. Erre az irodalomra (amely nálunk nagyon elterjedt) vonatkozik legjobban Saul Bellow megállapítása: „Az izolált professzionalizmus halott vállalkozás. Közönséges és hétköznapi világunk nélkül, amelyben élünk, az elbeszélő nem más, mint egy üvegkalitkába elhelyezett csodálatos lény, aki a jövő múzeumának valamelyik folyosóján van elhelyezve.”

Šoljan elkerülte ezt a buktatót, és figyelő szemeit éppen a banális hétköznapiok felé fordítja, ott találja meg jellegzetes figuráit, akik a legközönségesebb pillanataikban váratlanul elérnek az öntudatosodás állapotába, és így szembekerülnek létük, helyzetük, tragédiájuk bonyolult kérdéseivel. A mai ember nagy dilemmái jelennek meg előttünk, amikor a szerző hősei a cél, a kétségbeesés, a lázadás, az örök körforgás, a tudatos belenyugvás (hogy Šoljan leggyakrabban használt kifejezéseit soroljam fel) lehetőségeit ismerik fel és érzik magukhoz közelinek.

Szereplői mind egyféle szorongást hordoznak magukban, amikor emberi szituációjukat vizsgálják. E szorongás legtöbbször tetteik fő indítéka lesz. Szívesen lemondanak minden nagyobb célról, akcióról, de a szorongás bennük él, és kényszeríti őket, hogy vállalják a kockázatot, még akkor is, ha ennek a kockázatnak semmi

értelme, e szorongás kényszeríti őket, hogy vállalják a „küldetésüket”, még akkor is, ha e küldetés célját maguk sem ismerik, kényszeríti őket, hogy várják a választ azokra a kérdésekre, „amelyeket még fel sem tettek”. Šoljan e *korszerű emberi nyugtalan-ság szenzibilis krónikásaként* mutatkozott be, regénye után, elbeszéléskötetében is.

A kötet elbeszélései eléggé kiegyensúlyozatlanok. Az az érzésünk, hogy Šoljan emberi és írói programját regényében sokkal következetesebben és magasabb művészi síkon valósította meg. Nem egy elbeszélés arra enged következtetni, hogy Šoljan az elbeszélések jó részét a regényhez való felkészülésként írta. Erre következtetünk abból a tényből is, hogy néhány régi (könyvben már megjelent) elbeszélését újra felvette ebbe a kötetbe, de a regénye szellemében átdolgozta őket. Tehát nemcsak stilisztikai változásról beszélhetünk, hanem a *kétségbeesett lázadás* egyféle kiemeléséről is. Azért mondjuk, hogy kiemelésről van szó, mert Šoljan prózájában ez az elem már megvolt (akárcsak fiatalkori verseiben is). Ez egyúttal megvilágítja a szerző egy újabb tulajdonságát: Šoljan arról ismert, hogy nincs széles tematikai diapasonja, monotémás alkotó, aki ugyanazokat a problémákat (kétségbeesés, abszurditás, örök körforgás stb.) írja újra és újra különböző variációkban.

Másik jellegzetes tulajdonsága, amelyet ebben a kötetében újra megerősít, az, hogy néhány témáját, ha nem is dolgozza fel kellő alapossággal, mindig meg tudja írni élvezhetően, úgy, hogy prózája mindig könnyen olvasható. Stílusa egyszerű, mondatai egyértelműek. Szemmel látható, hogy Šoljan figyelemmel kíséri a korszerű amerikai prózairodalom stilisztikai, technikai eredményeit. Ez főleg a kötet egyik legjobb elbeszélésében, az *Otok-ban* (Sziget) tapasztalható, amelyet nemcsak a kötet legjobb elbeszélésének tartunk, hanem nyugodtan az utóbbi évek legjobb jugoszláv elbeszélései közé sorolhatunk.

(VL)

A NEGATÍV HŐS PARADOXONAI

Nikola Milošević: *Negativni junak*. Biblioteka Zodijak, Vuk Karadžić, Beograd, 1966.

Nikola Milošević első könyve, az *Antropološki eseji*, nagy feltűnést keltett irodalmi közvéleményünkben, és a szerző megkapta érte a Nolit irodalmi díját. Ebben a könyvben a szerző antropológiai szempontokból próbálta elemezni Dosztojevszkij, Camus, Cervantes, Flaubert, Andrić stb. hőseinek jellemző tulajdonságait, és ezen keresztül egypár antropológiai kérdésre igyekezett feleletet adni, mint például a pesszimizmus és az optimizmus kérdésére az irodalomban, az alibi jelentőségére, a neurózis és a filozófia motívumaira az irodalmi műben stb.

Második könyve, a *Negativni junak*, bizonyágtétel a szerző alapos felkészültségéről s módszerének eredményeiről, korlátairól egyaránt.

Ebben a könyvben Milošević a negatív hős problémáit elemzi több szempontból. Először is azonban meghatározza a negatív hős fogalmát, és kihangsúlyozza, hogy ezen a morálisan negatív hőst érti. Ezután felhívja figyelmünket arra a közismert és kézenfekvő tényre, hogy egy-egy morálisan negatív hős gyakran megnyeri az olvasó rokonszenvét.

Milošević ezt a paradoxont több szempontból értelmezi és magyarázza. Műelméleti szempontból felhívja a figyelmünket a mű struktúrájára, vagyis arra, hogy a mű struktúrájában a negatív hős mekkora szerepet kap, s így maga a mű esztétikai értéke mennyire növeli a hős értékeit, valamint arra, hogy milyen jellegűek a morálisan negatív hős ellenfelei, illetve azok, akikre destruktív magatartásával károsan hat.

Milošević második fontos szempontja az olvasóé. Szerinte a művészet egyik fontos ismérve a játék, s éppen ez az, ami lehetővé teszi, hogy az olvasó elfogadjon olyan értékeket, amelyeket különben a reális életben nem fogadna el. Idézzük Milošević erre vonatkozó gondolatait, mert úgy véljük, ez a néhány sor számos, ma is vitatott kérdésre nyújt (vitás) választ: „Amikor megbocsátjuk a bűnöző büntetését, voltaképpen elvetjük a morális elveket. Ha együttérzünk a morálisan negatív irodalmi hőssel, ez hallgatólágoosan annyit jelent, mint elismerni a morálisan intonált doktrínák elvetését. A negatív hős paradoxona tehát indirekt módon elismerése az emberi természet immoralista koncepciójának.” (I. m., 13. o.)

Ezt a paradoxont, amelynek a lényege tehát az, hogy a morálisan negatív hős hogyan kap pozitív szerepet az irodalmi műben, Milošević Shakespeare és Sartre drámái, valamint Dosztojevszkij és Faulkner regényei alapján elemzi. Kimutatja, hogy ha a morálisan negatív hős nem kapja meg az irodalmi mű struktúrájában a megfelelő szerepet, akkor a továbbiakban nem mehet többé át ezen az esztétikai metamorfózison.

Észrevehető, hogy Milošević a negatív hős problémáját nem tekinti kifejezetten modern jelenségnek, mint ahogyan ezt egyes kritikusok teszik, vagyis nincs meg nála a romantikus etikai visszapillantás, amely jellemző a mai kritikára, ha a modern művek etikai problémáit vizsgálják. Milošević többek között szembeszáll ezzel a feltevessel, és megállapítja: „bizonyítani lehet, hogy a klasszikus írók tendenciájában is van valami morbid és romboló”.

Milošević tételei bizonyításakor olyan műveket vesz példának, amelyeknek az esztétikai értéke ma már nem vitás. Ez a tény egyúttal felhívja figyelmünket Milošević módszerének hiányosságaira is. Milošević elemzése az irodalmi mű egyes részleteivel foglalkoznak, amelyek mint esztétikai érvek nem is lehetnek döntő jelentőségűek. Ez azt jelenti, hogy Milošević módszere csak akkor hozhat érdekes eredményeket, amikor a vizsgált mű esztétikai értékeit a priori elfogadja, s abban a pillanatban, amint ezzel a módszerrel tovább akarna menni, módszere nyomban kudarcot vallana. Milošević azonban megmaradt a maga keretei között, és így könyvével kapcsolatban csakis pozitív értékekről beszélhetünk.

(VL)

A FÉTISEK ELLEN

Hegedűs András: *A szociológiáról*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1966.

Pesten, azt mondják, alig egy hét alatt elfogyott Hegedűs András *A szociológiáról* címen megjelent könyve. Ez nyilván azt is jelenti, hogy nagy szükség volt egy ilyen munkára, hogy nagy az érdeklődés e tudomány eredményei iránt, éppen ezért érthetetlen, miért csak 1500 példányban jelent meg ez a 110 oldalas kis könyv.

Hegedűs Andrásnak 1961-ben kiadott könyve, *A modern polgári szociológia és a társadalmi valóság*, mint címe is mutatja, elsősorban a polgári szociológia fejlődését ismerteti és tudományos értékelését adja. Az újabb könyv is, első részében, mintegy ötven oldalon a polgári szociológia kialakulásával, a keretében jelentkező empirikus irányzatokkal s az újabb törekvésekkel foglalkozik, egyúttal megpróbálja három típusba sorolni a mai polgári szociológusokat. Az első típusba a kapitalizmus direkt védelmezőit, a másodikba a közvetett védelmezőket, a harmadikba pedig a tőkés rend utópisztikus bírálóit sorolja. A könyvnek ez a része mindenképpen érdekes ismereteket ad, egyes értékelési kísérletei azonban, talán a már túl sokszor használt megállapítások újabb ismételtetés miatt, nem hatnak az eredetiség meggyőző erejével. A negyvenedik oldalon olvashatjuk például: „A kapitalista társadalomban különféle betegségek, krízisjelenségek vannak, amelyek állandóan észlelhetők, s amelyeket szakszociológiai vizsgálatok segítségével — ha megszüntetni nem is —, de enyhíteni lehet”... „Szociológiai kutatásokat végző polgári szakemberek ezrei dolgoznak ilyesfajta célkitűzéssel, és ezzel voltaképpen közvetlenül a kapitalista igazgatási gyakorlatot segítik, a munkás és tőkés harcában kétségtelenül az utóbbi oldalán állnak.”

Annyira közismert és már fölöslegesnek tűnő megállapítások ezek, hogy bántóan hatnak egy ilyen tudományos igénnyel fellépő munkában. Szerintünk ugyanígy nem valók ebbe a tanulmányba az olyan jelszószerűségek sem, amilyenek a 61. oldalon is találhatóak, ahol a marxista szociológia tárgyáról írva a szerző szükségesnek tartja elmondani: „Szocialista társadalmi berendezésünk — már fejlettségének mai fokán is — minden lehetőséget megad arra, hogy a felvázolt társadalmi struktúrában az emberi humánus céljainak megfelelő fejlődés zavartalanul folytatódjék, hogy tovább erősödjék és kibontakozzék mindaz az egészséges tendencia, ami egy magasabb rendű társadalmi rendszer kialakulásához vezet, amelyben eltűnik a partikuláris szemléletmód és érdek.”

Nem azért mondtuk el ezt mindjárt az ismertető elején, mintha legjellemzőbbnek tartanánk erre a könyvre. Korántsem, hiszen Hegedűs András műve valóban érdekes és hasznos olvasmány. Röviden elmondja azt, amit erről a gyorsan fejlődő tudományról ilyen terjedelemben mondani lehet. A szociológiához való viszonyulására, tudományos nézeteire, módszerbeli felfogására jellemző lehet, hogyan osztja be könyvét, milyen alapvető kérdésekkel fog-

lalkozik. A polgári szociológia tárgyalása után ilyen címek következnek: A magyar szociológia tradíciójáról; A marxista szociológia tárgyáról; A szociológia a marxista társadalomtudományok rendszerében; A marxista szociológia a társadalomelmélet fejlesztésének szolgálatában; A szociológia és a társadalomvezetési gyakorlat; A marxista szociológia a társadalom önismeretének szolgálatában stb. Már ebből a címfelsorolásból, de a szöveg olvasása közben is érződik, hogy Hegedűs minduntalan szükségesnek tartja igazolni a szociológiának mint önálló társadalomtudományi ágnak a kialakulását, létezésének szükségességét. Leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy ez a könyv tulajdonképpen egy nagy védőbeszéd a szociológia elismeréséért, s hogy erre szükség van, hogy ez nem nyitott kapuk döngetése, azt csak úgy érthetjük meg, ha ismerjük, milyen körülmények között, milyen nehézségekkel kell megküzdenie ennek a tudománynak fejlődése folyamán:

„Most is vannak olyan álláspontok, amelyek a konkrét szociológiai kutatásokat igenlik ugyan, de ugyanakkor nem tartják szükségesnek sem a szakszociológiáknak, sem a marxista szociológiának mint önálló tudománynak a kifejlesztését. Ezen tagadó álláspontok szerint — amelyek nálunk sem idegenek — a történelmi materializmus mellett szükség van ugyan konkrét szociológiai vizsgálatokra, de ezek nem alkotnak elkülönülő szaktudományi ágakat, hanem csupán módszertani segédeszközök az elméleti általánosítás számára. Ma ebben a korszerűsödött változatban élnek tovább azok a vélemények, amelyek szerint a marxista szociológiának meg kell maradnia a történelmi materializmus keretén belül.”

Hadd idézzük még erről a sokat vitatott, de lényegében már, azt hisszük, mégiscsak tisztázott kérdésről a szerző véleményét: „Ez az állapot, amikor tehát a történelmi materializmus részben filozófiai diszciplína, részben pedig a marxista szociológia általános tudománya — ami ma jól felismerhető és jól bizonyítható —, feltehetően nem végleges stádium. A fejlődés iránya arra mutat, hogy a marxista szociológiának kialakulóban van a saját általános tudománya, amely azonban minden elkülönülése ellenére is szükségszerűen szorosan kapcsolódik majd a marxista filozófiához, és ezen belül is mindenekelőtt a „filozófiai” jellegű történelmi materializmushoz, etikához és esztétikához.”

A könyvnek alighanem az a húsz oldal a legérdekesebb és legeredetibb gondolatokat tartalmazó része, amely a marxista szociológia szerepét tárgyalja a társadalomelmélet fejlesztésében, a társadalomvezetési gyakorlatban, továbbá a társadalom önismeretének szolgálatában. Noha már a bevezetőben, a szociológia mostani fellendülésének s az előbbi időszakban észlelt lemaradásának okait magyarázva, rámutat, milyen fonák helyzetek állhatnak elő a tudomány fejlődésében, s milyen káros lehet a dogmává merevedett tételek hatása:

„A szocializmus építésének kezdeti szakaszában a társadalmi valóság megismerésére irányuló társadalmi igény felismerését és kibontakozását erősen hátráltatta a személyi kultusz, amelynek következményeként a szocialista társadalomról kialakított — a való-

ságban nem igazolható — tételek is dogmává merevültek, és sokszor merő illúzióként éltek tovább.”

Miután leírja, hogy „Marx, Engels, de még Lenin sem tudták a megvalósult és kifejtett szocialista társadalom fejlődésének törvényeit konkrét módon tanulmányozni”, rámutat arra is, hogy ma már minden lehetőség megvan ehhez:

„Másképpen kifejezve, a szocialista termelési viszonyok kiépülése az országok egész sorában lehetőséget ad arra, hogy verifikálható legyen a marxizmusnak a szocializmusról előzőleg kialakított elméleti álláspontja. Sokan még ma is félnek ettől a verifikációs tevékenységtől, továbbra is fétisként szeretnék kezelni a szocialista társadalomról a történelmi materializmus és a szocializmus politikai gazdaságtana keretében kialakított törvényszerűségeket és szívesen kiáltanak ki revizionizmusnak minden olyan törekvést, amely e társadalmi törvények tartalmának konkretizálására, érvényesülési mechanizmusára vagy érvényességi területére vonatkozó ismereteket akar tudományos módszerrel rendszerezni. Ez a magatartás azonban végtelenül káros, mégpedig nemcsak a marxista társadalomelméletre, hanem közvetlenül a társadalomvezetés gyakorlatára is.”

Ez és az ezt követő rész is kétségtelenül érdekes és értékes fejtegetéseket tartalmaz a szociológia jelenségéről a társadalmi döntések, elhatározások meghozatalánál, ahol a „szociológia úgy lép fel, mint különböző, a társadalmi döntésekhez szükséges ismeretek feltárására vállalkozó tudomány”.

Ezek a gondolatok valóban újak, az új társadalmi gyakorlat, a szocialista társadalmi viszonyok építésében eddig szerzett tapasztalatok, és ezekből leszűrt feladatok alapján próbálja meghatározni a szociológia szerepét a szerző.

Szinte naponta érezzük, mennyire fontos, hogy megfelelő ismeretanyag birtokában legyenek azok, akik különféle szinten és különféle jellegű döntéseket hoznak. Elég talán, ha utalunk itt arra, milyen tünetekkel találkozunk nálunk ezzel kapcsolatban a munkásnigazgatás gyakorlatában, milyen nagy jelentőséget és súlyt kapott az utóbbi időben például a munkaközösségek tagjainak helyes tájékoztatása az üzemben történő eseményekről, a gazdálkodási eredményekről vagy a kilátásba helyezett változások esetleges következményeiről.

A szociológia szerepét és feladatait meghatározva Hegedűs lényegében Lenin elképzeléseiből indul ki, aki a „századforduló első éveiben kijelentette, hogy az egyetlen tudományos szociológia a történelmi materializmus. Ez az álláspont a marxizmus adott fejlődési szakaszában teljesen megfelelt a tényeknek és a funkciónak is, amit a marxizmus mint tudomány abban az időben betöltött” Közben azonban nagyot változott a világ, és Lenin a megalakuló Szovjet Tudományos Akadémia alapvető feladatának „a konkrét helyzet konkrét módon való tanulmányozását” tűzte ki.

Magyarországon, írja a szerző, kedvezően alakulnak a külső feltételek a szociológia fejlődésére, noha: „Nálunk fennmaradt még a társadalmi bázisa olyan felfogás kialakulásának, ami a szocializ-

must a már megvalósult formák valamiféle összességének tekinti és nem látja benne a társadalmi haladás, az állandó változás szükségességét és ilyen nézőpontból természetesen, ilyen vagy olyan formában, de tagadja a marxista szociológia kifejlesztésének hasznosságát is.”

Ez a könyv a maga módján remélhetőleg hozzájárul ahhoz, hogy mind kevesebb legyen az ilyen felfogás. Ez alighanem egyik feladata is. (bn)

A SZÜRREALISTA KÖLTŐISÉG REGÉNYE

Szentkuthy Miklós: *Angyali Gigi!* Bp., 1966.

Ha egyszer a magyar szürrealizmus történetét megírják, abban ott lesz Szentkuthy Miklós neve is, a „második nemzedék” kiemelkedő tagjaként, aki a harmincas években *Prae* című regényével jelentkezett — egy végletes modernizmussal, amely a harmincas években egyfelől immár talajtalan volt és idejétmúlt jelenség, másfelől egy következő, a negyvenes évek derekán hírt adónak az igérete is.

Nyilván sem ez, sem a Szent Orpheus Breviáriumának kötetei nem voltak jó ajánlólevelek abban a korban, amely ugyancsak végletesen és kizárólagosan egy másik stíluseszményt és világmépet támogatott, s ezzel a ténnyel függ össze az is, hogy az író, aki az önmagához való hűség lehetőségeit kereste, s egyben egzisztenciája anyagi megoldásán fáradozott, íróként a fordításoknál állapodott meg, s ezt úgy művelte, mint ahogy sorsban több társa a gyermekirodalmat, majd a kedvezőbb légkör kialakulásával az ötvenes évek derekán, külön pedig az elmúlt tíz esztendőben, történelmi regények sorát írta meg.

A most hozzánk jutott kötete, az *Angyali Gigi!* az eredeti alkotásokhoz visszatérő írókat mutatja. Két kisregénye és novella-csokra jelzi Szentkuthy Miklós írói alakulása újabb állomásait, amelyek egyúttal a burleszkbe futó modernizmus példái is lehetnek. A szürrealizmusban magára talált író nem folytatta ott, ahol ilyen tevékenysége nyilvánosan megszakadt, de ebből az irányzathoz mindazt, ami írói természetévé vált, épen megőrizte, elsősorban úgy, hogy stílussá párolta és egy szatirikus-parodisztikus élt adott annak, amit szürrealista humorként tartunk számon e mozgalom egyik jellegzetes tüneteként.

Legfigyelemre méltóbbnak a kötetet meghatározó *Angyali Gigi* című kisregényét tartjuk. Az elbeszélések csappant hőfoka, bár előképei magának a regénynek, s *Végítélet a jelmezkölcsönzőben* című kisregénye egy hajszolt burleszk minden jegyével s erőltettségével kevésbé látszik alkalmasnak, hogy Szentkuthy Miklós szépírósága felső határai felé való tájékozódásunkban segítsen. Az *Angyali Gigi!* ellenben higgadtabb s kompozícióban is egyenlősebb jellegével arányosan csillogtatja meg a szürrealista Szentkuthy kvalitásait — a vicc és a nyelvi lelemény olyan bőségével, a re-

gény-tempó olyan pezsgő hatásával, amely ezt a regényt kiemeli magából a regényhangulatból és rangot ad neki: ezt a művet már érdemes számon tartani.

Két tündéri lélek szerelmi küzdelme, tragikomikus játéka ez a regény, görögtüze egy egymáshoz vonzódó, de egymást taszító egyéniségnek is, akik a mindig tréfára kész mozdulatba rejtik, ami bennük érzelmekben és egymáshoz való viszonyukban halálos komoly és tragédiás jellegű. Az író figyelme azonban mégsem ezen a mozzanaton pihent meg, hanem az előadásmodorhoz, a kompozícióhoz tapadt, s legnagyobb erénye, egyben írói szürrealizmusa is annak a sajátos nézőpontnak a megválasztásában mutatja meg magát, ahonnan hőseit szemléli s kalandjaikat közvetíti. Nem a téma, hanem a metszési pont, az írói „meridián” a döntő itt, és Szentkuthy ki is aknázza nézőpontja összes felkínált lehetőségét: viccmetaforái és cselekmény-vágásai a szellemi fricska és a realitás között cikáznak, és egy szellemet árasztanak, hogy itt egy bolond szerelem sziporkáiként legyenek jelen. S költészetet tud kiugrasztani egy-egy ilyen bukfcével, s valóban van regényének egy „szürrealista-irreális gajdoló, önkínzó, harlekines íze”, ahogy egy regénybeli feljegyzés ezeket a jellegzetességeket költőiségként kiugratva jelezheti: „Pizzi Cato Mortis, van-e szebb fülbevaló, mondd, Kleopátra ángyom, mint egy őszi darázs függeszkedő forгатagos Z-je a fülem mellett a szeptemberi napban?”.

Példánk végletes és kiélezett, mintegy az író maga választotta. Ám oldalszámra lehetne az ilyeneket sorolni, annak bizonyítéka-ként, hogy Szentkuthy Miklós művében, már-már függetlenül a cselekménytől és a regény kihangzásaitól, van egy költőiség, egy igaz és képzeletindító poézis is, egy költői valóság, amely csak az íróé, s ahová a szürrealista fogantatás, ha nem pusztá modorként van jelen, hanem belső szükségből, mintegy világképként is, elviszi az író-t. (BI)

BOTCSINÁLTA MAGYAR DON JUAN

Kolozsvári Grandpierre Emil: *A boldogtalanság művészete*, Bp., 1966.

Kolozsvári Gr. Emil gazdag termését nem vizsgálta eddig közelebbről meg a magyar kritikai irodalom, holott első regénye még 1932-ben jelent meg, s azóta következetes és folyamatos termékenységgel lép a közönség elé, s volt egy időszaka pályájának, közvetlenül az 1945 utáni években, amikor a magyar irodalom élvonalában állt. Azóta, a jelek szerint, csak a magyar írók egyike lett, beleveszni látszik az irodalmi produkció szürkébb tömegébe minden újabb alkotása: nem kelt sem szenzációt, de nincsenek hullámvölgyei sem. Olvasott íróként minősíthetnénk, holott alighanem a leggondolkodóbb magyar írók egyike, akinek olyan határozott stíluseszménye van, s ereje is realizálásához (innen produkciója egyenletes, kiegyensúlyozott volta is), hogy a magyar prózastílus alakulásának történetében előkelő hely illeti meg.

Ezek az elemek ott vannak a most második kiadásban megjelent *A boldogtalanság művészete* című regényében is, s ha az olvasó arra keres példát, hogy milyen az átlagos magyar regény manapság, akkor természetesen módon állapodhat meg éppen ennél a Kolozsvári-műnél, mert ennek a prózairodalomnak mind erényei, mind fogyatékoságai feltűnnek ebben a regényben — tiszta képzetként, tiszteletreméltó stíluszinten, valóban regényszerűen, a próza törvényeinek érvényesítésével.

A magas szintet kell kiemelnünk elsősorban, azt a könnyedséget, amellyel feladatát megoldja a szerző, s harmóniára tör, mint aki ismeri határait, s ismeri anyaga törvényeit. A nagy regény ott kezdődik, hogy az írója nemcsak maximálisan aktivizálja az adott lehetőségeket, hanem a pattanásig feszíti is őket, már-már az önpusztítás fokát teremtve meg. S Kolozsvári, a jelek szerint, éppen ennek a torzító, egyoldalúvá tevő, a harmóniát felborító s magasabb összhangot kereső írói indulatnak állt ellent következetesen *A boldogtalanság művészetében* is, holott a téma több irányba, s a megformálási lehetőségek sok módon csábították erre az útra. A donjuanizmus, a szatirikus elem, a főhős kalandjainak botcsináltasága, a regényben felvonuló nők arcképcsarnoka s a férjek galériája a szerelem filozófiájának kibontakozását éppúgy felkínálta az írónak, mint ennek egy kevésbé hősi, de annál inkább komikai éllel készült változatát — a múltnak egy szatirikus körképét, nem beszélve a botcsináltaságban rejlő lehetőségekről.

Kolozsvári ezeket az elemeket mind felhasználta ugyan, de egyik csábításának sem engedett: kiszámítottan adagolta regényében őket, s nem nehéz kihallani az író belső monológját munka közben; végy egy hőst, keress olyan foglalkozást neki, amely a cselekmény színhelyének gyors válogatását teszi lehetővé; újságíró legyen vagy utazó vigéc? legyen inkább újságíró, finomabb családból való, legyen esze is, ne csak ellenállhatatlan ereje a nőknél; most egy komolyabb tónust futtass meg, most élezd a vigjátéki helyzetet stb. Eredmény pedig egy szórakoztató, szó szerint is jól megírt regény, amelyben a főhős egy árnyalattal halványabbra sikerült, de az olvasót ezért pótolja a hősnők sora, temperamentumnak és érzelmeknek sok-sok változata, amely a regényt kiemeli az olvasottak szürkeségéből, s ígéretként megcsillogtatja az olvasó előtt a „többet is tudnék” írói lehetőségét. Mintha az író, annyi mű után, még mindig „nagy műve” ugrására készülné, s talán az a rejtély, hogy miért nem szánja rá magát, heve miért csappan meg mielőtt még nekifutna egy ilyen alkotásnak. Mert *A boldogtalanság művészete* egy ilyen nekifutás-gondolatnak szívdobogás-grafikonját is tartalmazza. (BI)

REGÉNY A HÁBORÚRÓL

Fekete Gyula: *Ezeregyedik esztendő*. Bp., 1965.

A magyar irodalom adós a második világháború epikus felmérésével, s az marad Fekete Gyula regénye, az *Ezeregyedik esztendő* megjelenése után is. Okait kutatni ennek a jelenségnek, mint ahogy annak is, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia idejének is miért

csak lírai képét bírjuk, hosszabb tanulmányban kellene, s nyilván a magyar irodalomnak egy „alkati” rajza készülhetne el ezekből a vizsgálatokból, hiszen egy-egy irodalomra talán még inkább jellemző az, hogy mire nem vállalkozik, mint az, amit megvalósított, művekben prezentált.

Múltban gyökerezők tehát a mai művek gyöngéi is ezeken az általánosabb, művészeti és ideológiai síkokon, amelyeken az író és műve esetlegességei már alig játszanak szerepet, s Fekete Gyula sem tudta megkerülni ezt a terhes örökséget. A szerzőnek azonban már nagyobbak az ambíciói és „történelmi töltete” is erősebb annál, hogy közömbös szemlélője lehessen 1944 vérzivatarának, amelyben egy idejétmúlt történelmi képlet pusztult el, semmisült meg, az „ezerestendő Magyarország”, s vele pusztult az „ezeregyediket” ígérő nyilas uralom is.

Fekete Gyulának azonban kitünőbb a problémalátása, mint amit megvalósított műként tud adni, ambícióját nem követi és nem kíséri az írói munka elmélyültebb és kreatívebb volta: az első kapaszkodónál kihagy a lélegzete, s csak úgy tud célba érni, ha „terhei” (írói ambíciói) javáról lemond, s megelégszik egy változatos, jól gördülő, élvezetesen elmondott történettel. Ezzel pedig a „történelmi számadásról” mondott le, annak a feszes, vallató módszernek az alkalmazásáról, még inkább szelleméről, amely egy Cseres Tibor *Hideg napok* című kisregényét dúsította és rádiuszát megnövelte.

Fekete Gyula „sorakozója” tehát a megidézésnél már félbemaradt a nagy élménynek, amelyet vallomásként emlegetett, csak morzsáit kaptuk — olvasmányos regényként, de a kreációnak heve és indulata nélkül, eszmei láztól mentesen, „tárgyilagosan”, ahogy regénye fülszövegében mondta. Ám regényéből az is kiderül, hogy ez az élmény elsőrendűen érzelmi jellegű: a háborúba merülő ország életének eszmei, világképi kritikája nélkül ugyanis a nagyobb epikai vállalkozások is, a kisebb lélegzetű regények is csonkán szólhatnak a korról, mert nem az események elmondása és regényszerű feldolgozása a probléma, hanem azok az intellektuális vonatkozások, amelyeknek a történések maguk csupán reflexeik, legtöbbször halvány következményeik. „Anatómiai tanulmánya” szükségeltetik e korszaknak, azzal a kegyetlen közömbösséggel is, amely az anatómus kését kell hogy vezesse.

Fekete Gyula regénye egy ilyen regény-tanulmánynak még az ígéretét sem hozza: az író kreál egy főhadnagyot és egy tisztilegényt, köréjük szervez egy katonai alakulatot, s legtöbbször a „vagány” tetteken felejtí figyelmét, rokonszenve a tisztilegényé, aki talpraesett baka, nincs körülmény, amelyben fel ne találná magát. Mert nem véletlen, hogy a regény egyensúlya, megbillenve, éppen az ilyen kicsengések és ilyen háborús „szituációk” rajza felé indul el, függetlenül attól, hogy főhadnagy-hőisében jelzi az ellenállás ébredését is, a gondolkodás mocorgását.

Az író a hőseivel való azonosulás köréből nem tudott kiszakadni — így témájával sem tudott megbirkózni. Az *Ezeregyedik esztendő*, éppen ezért, a becsületes szándékot és nem a magas irodalmat (megformálásban s gondolatban) prezentálja. (BI)

SZEMBEN AZ ÁRRAL

Moldova György: *Magányos pavilon*. Bp., 1966.

Moldova György nemcsak tehetséges író: nagy alkotásokra is felajzott. S tragikus az írósága, mert azt a bizonyos nagy alkotást kerülgeti ugyan, de egyetlen szenvedélyes lendülettel (amely hiányzik, hogy művét csúcsra futtassa) nem tudja belevetni magát az alkotásba, hanem manőverezik, s kis taktikus játékokba veszve mulasztja el a műveiben sorra megjelenő nagy epikus alkalmakat.

Pedig az epikus elemek, amelyeket prózájában, így a most megjelent *Magányos pavilonban* is felvonultat, egy nagyszabású regénytervet is táplálni tudnának, a szerző ember-galériája éppen úgy megvan, mint az az írói képesség (az epikus isteni adománya), hogy alakjait életre keltse, hogy térben és időben elképzeltesse. S tud mesét is szőni, a történet fordulatosságot voltához éppen úgy van érzéke, mint ahogy rendelkezik azzal a képességgel is, hogy alakjait harmonikusan mozgassa a történettel, eggyé tegye őket. Egy szóval, epikus tehetség Moldova, aki mindezekfelett még „érzi” is alakjait, s általában az életet. A *Sötét angyal* című regénye után azonban, mely joggal csigázta fel érdeklődésünket, nem magasabbra lépett, hanem inkább „oldalt” s egy árnyalattal talán még visszafelé is.

Tűnődhetünk, mi lehet ennek az írói megtorpanásnak az oka. Nyilvánvaló, hogy íróságában kell keresnünk ennek az okát is, és éppen a *Magányos pavilon* lehet a kalauzunk. Amikor fentebb arról beszéltünk, hogy Moldova „érzi” az alakjait, óvakodtunk leírni az „emberi sors” kifejezést, holott nyilván erről kellett volna beszélni. A *Magányos pavilon* hősei igen szemléletesen jelzik, hogy Moldova ember-kreáló ereje nagy ugyan, de megmarad egy nyersebb érzelmesség szintjén, s nem párosult a sorslátás indulatosabb és bölcséletibb írói világgépével, ami annál feltűnőbb, mert a *Magányos pavilon* tanúsítja, Moldovát etikai kérdések izgatják, azokat állítja művei középpontjába. Nem kiérlelt etikai kérdések dolgoznak benne, hanem megtanultak, irodalompolitikából kölcsönkértek, s ebben gyökerezik a *Magányos pavilonnak* az a tulajdonsága, hogy a hősök példázzák ugyan az író szemügyre vette etikai kérdéseket, de nem tudja ugyanakkor (s ez nem írói erején múlik!) az emberi sors látványává fejleszteni a kezében tartott életsorokat. A példázat követelményét így hamarabb kielégíti műve, mint az ambíciózus műalkotását. Az elsöben a hősök mindvégig megmaradnak az író pórázán, az utóbbinál szuverénül uralják a regényvilágot, s ha kell, füttyölnek az író szándékaira és etikai ambícióira.

Nagy Zsófia és Smidt Flórián engedelmes hősöknek bizonyulnak, annak jeleként, hogy az író tartja bennük a lelket, s így hagyják magukat mozgatni is, úgy cselekszenek, hogy példázzák az írói tételt az igazi forradalmár erkölcsi arculatával kapcsolatban, hogy megmutassák: „hogyan viselkedik az országos veszély napjaiban a vérbeli forradalmár”. Események során valóban „látjuk” ezt, mert az író végigvezeti hőseit 1956 őszének történésein, ám a valódi

kérdésekre Smidt Flórián esetében elmulasztja megadni a kellő eszmei-lélektani indokokat. Nagy Zsófia ösztönös asszonyiségának rajza már meggyőzőbb ugyan, hiszen segíteni akarásában a férfi iránt ébredező vonzalma, ápolónői rutinja egyaránt megvillan a tettek rugóiban, ám a főhős bonyolultabb és tudatosabb egyéniségnek ígérkezik, mint hogy egy kisregény s egy fentebb jelzett írói „hozzaállás” meg tudná idézni, mert elsősorban az a bölcséleti nézőpont hiányzik a regényből, amelynek segítségével a kisregény etikai traktussá tudott volna válni. Ennek hiányában pedig a kisregény „tere” szűknek bizonyult, az olvasó vele kapcsolatban az íróra maradt, holott a hőssel kellene négy szemközt lennie.

Érdekes olvasmány a *Magányos pavilon*. Ám kérdés: elég-e ez?

(BI)

S Z E L L E M I E R Ő N L É T

Zbigniew Pietrasinski: *A helyes gondolkodás pszichológiája*.

Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1966.

„Mindenki az emlékezetére panaszkodik, senki sem az értelmére.”

La Rochefoucauld

Molière orvosától azt kérdezték: miért altat az ópium? Az orvos így válaszolt: mert az altatás képességével rendelkezik. Mivel egyéb válaszai is hasonlóak voltak, jókora verést kapott. Mikor pedig feltette a kérdést, miért ruházták meg, a válasz így hangzott: mert a bot a verés képességével rendelkezik.

Hányszor élünk Molière orvosának szavajárásával, amikor azt állítjuk valakiről, hogy valamit jobban csinál, mint más, mert jobb képességekkel rendelkezik. A modern lélektan e tájékozatlanságunkat csak részben szünteti meg, hisz a képesség a pszichológia egyik legbonyolultabb s egyben legérdekesebb kérdése. Fogalma több értelmű. Jelentése: ténylegesen létező hozzáértés, gyakorlottság, rutin.

A legáltalánosabb értelemben vett értelmi képességet, az intelligenciát, úgy határozhatjuk meg, mint az értelmi képességek sajátos együttesét, amelynek révén az ember a gondolkodás útján új problémákat képes megoldani és absztrakt anyagot tud megtanulni. Minél értelmesebb az ember, annál finomabb, rejtettebb, nehezen megragadható viszonyokat képes észrevenni. Látja a hasonlóságot ott is, ahol mások csak a különbségeket veszik észre, és megfigyel fontos különbségeket, ahol mások csupán hasonlóságot látnak. Mindenesetre az intelligencia az ösztönnek és szokásnak, mint sablonos viselkedési formáknak, az ellentéte. (Egy amerikai tudós kimutatta: a legmagasabb átlagintelligenciával a tanárok rendelkeznek, velük egy sorban állnak a jogászok, de felülmúlják a magasállású hivatalnokokat. Köztudomású viszont, hogy a tanárok csaknem az egész világon — nálunk is — a legrosszabbul fizetett emberek közé tartoznak.)

Elterjedt vélemény, hogy az elméleti munka követeli a legnagyobb értelmi képességet. A gyakorlati tevékenység valóban kisebb követelményeket állít az értelem elé, mint az elméleti munka, de gyakran másként is áll a dolog. Már Arisztotelész leszögezte, hogy a gyakorlati munka bizonyos értelemben bonyolultabb az elméletnél: a gyakorlatnak fel kellene használni az elméleti, általános ismereteket, éppúgy, mint a konkrét, az adott helyzethez illő ismereteket.

A legfejlettebb szellemi állapot a lángészé. A zsenik közös vonása a legmagasabb fokú absztrakcióra az új, bonyolult jelkép-rendszerekkel végzett műveletekre való képesség. Gondolkodásuk plaszticitásával és a rejtett összefüggések észrevételével felülmúl-nak más embereket, képesek arra, hogy áttörjék a tartós, általáno-san elismert gondolkodási sablonok rendszerét, hogy a társadalom és saját maguk tapasztalatainak elemeiből új, bonyolult és hallatlanul értékes rendszereket alkossanak.

A szellemi erőnléttől függ a képesség, teljesítmény. Fontos fel-tétele a kulturált gondolkodás, a kritikus és szabatos elme. A kri-tikus ember mérlegeli mások ítéleteit és érveit, s csak azokat fo-gadja el, amelyek kellőképpen indokoltak. A kritikus elme: óvatos, kutató, önálló — tehát független. Függetlensége azonban viszony-lagos: gondolkodásának alapja az emberiség addig felhalmozott tu-dása, pontosabban e tudásnak az a része, amelyet sikerült elsajá-títania.

A siker titka nem annyira a megoldás készségétől, mint inkább a problémák észrevételének és felvetésének képességétől függ. Az iskola és a mindennapi élet hozzászoktat bennünket, hogy a problémák kívülről kerülnek hozzánk. Ezeket nagyrészt másra hártjuk. A kiváló elmék éppen az új problémák észrevételében és megraga-dásában tűnnek ki.

A szellemi erőnlét egyik lényeges tartozéka: az alkotó gondol-kodás, amely újabban felcseréli az alkotó képzelet régi sablonját. Alkotó gondolkodáson vagy képzeleten az új képeknek a képzetek alapján történő létrehozását értjük. Az alkotás három fő területe: a művészi, a tudományos, a technikai. A művész új esztétikai ér-tékeket hoz létre, a tudós az anyagi világ objektíve létező, de ed-dig nem ismert tulajdonságait és törvényszerűségeit tárja fel. A feltaláló a tudomány vívmányainak felhasználásával a műszaki problémák új és hasznos megoldásait hozza létre. A technikát ál-talában alacsonyabbrendűnek tartjuk, mint a művészi és tudomá-nyos tevékenységet, pedig alapvető jelentőségű az emberiség fej-lődése szempontjából, sőt olyan tényező, amely a művészetnél job-ban befolyásolja mindenki életét. A művészi tevékenység fejlődése is részben a technikai alkotás eredményének alapján vált lehe-tővé.

A művészt nemcsak és talán nem is annyira „természetadta” na-gyobb képessége jellemzi, hanem inkább saját szerű specializálódott érdeklődése, észlelése, tevékenysége, állandó beállítódása arra, hogy élményeit hasznosítsa. A művész hosszú időn át tanulja, hogy él-ményeit és gondolatait a műben objektívalt módon kifejezze, ezt

viszont más emberek nem teszik, holott potenciálisan többé-kevésbé képesek lennének rá.

A szervezet pusztán biológiai érettsége még nem biztosítéka a normális emberi pszichikum kialakulásának. Az, hogy az egyén normális aggyal rendelkezik, csupán egyik feltétele teljes értékű emberré válásának. Ide kapcsolódik a maga teljességében a nevelés is. A kiindulópont az ún. növényhasonlat. A növény a maga pompájában kifejlődik, ha fejlődéséhez biztosítjuk az ideális feltételeket. Alakja, virágának és termésének formája meg színe eleve adott. A jobb vagy rosszabb ápolás segítheti vagy hátráltathatja egyes vonásainak fejlődését. Sokan ezt vallják az emberi képességekről is. Ennek megfelelően minden képesség (vagy csírája) veleszületett, a neveléssel kifejleszthető. A nevelés olyan, mint a virág ápolása. Ez azonban csak a képességek meghatározott csoportjára vonatkozatható. Helytelen nézet, hogy a normális felnőtt ember valamennyi képességéhez örökség útján jutott, s azokat a nevelés fejlődésére ösztönözte vagy fékezte. Az egyén számos képessége ugyanis élete során alakul ki, nem biológiai átöröklés, hanem „társadalmi átöröklés” eredménye. A társadalmi tapasztalat vívmánya ez.

De amikor a diáknak kész ismeretek formájában adják át az emberiség legértékesebb képviselőinek a gondolatait, egyszersmind elnyomhatják az ember legbecsesebb vonásainak — az új ismeret szerzésének és az alkotóképességnek a fejlődését. John Stuart Mill állítja: „Azon ifjak nagyobb része, akiknek fejébe sok ismeretet gyömöszölnek, nem fokozott, hanem túlerheljt szellemi erővel bírnak.” Hasonlóan vélekedik Saint-Exupéry is: „Még ha nevelik is az embereket, nem oltják beléjük a kultúrát. Aki azt hiszi, hogy a kultúra formulákra való emlékezésben áll, annak nagyon téves képze van a kultúráról. Ma a specializált tanfolyamok mindegyik hallgatója sokkal többet tud a természetről és törvényeiről, mint Descartes és Pascal tudott. De vajon ezúttal már képesek lesznek-e a szellem ugyanolyan alkotó tetteire?”

Pedig a szellemi erőnlét helyes kialakításának előfeltétele: a nevelési fokon, s később minden szinten és területen a széles körű ismeretekkel való felvértezés mellett a gondolkodás tudományos kultúrájának kialakítása, ezzel összefüggésben az értelem fejlesztése.

Az egy mondatba sűrített összegezés nyilván közhely, mint egyébként minden tömörítő szentencia, de igazságtalanság lenne nem megállapítani: a könyv logikus okfejtésével, érveivel, példáival hasznosan növeli a rezonáló olvasó szellemi erőnlétét.

(VG)

TÁJÉKOZOTTSÁG ÉS RÉSZLETISMERET

Ungvári Tamás: *Az eltűnt személyiség nyomában*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966.

Íme, még egy példa, mennyire termékenyítőleg hat a fiatal íróra, ha szellemi kibontakozásának kezdetétől fogva velejárója: a fordítás, dramaturgiai munka, válogatás, gyűjtemény-összeállítás és annak ellátása előszóval, bevezető tanulmánnyal. Ez a másik alkotó műhelyének „meglátogatásával” párosított kötött munka a szabadon választott témákra is ráhat. Jó oldala, néha csapdája, hogy a mások műveinek átültetésével, alkalmi bemutatásával foglalkozó esztéta a „babramunka” folyamán olyan készséget alakít ki magában, hogy a szabad választás szerint felvetett problémákban, illetve író-tűművet méltató tanulmányokban felfigyel a legkisebb apróságra is, olyasmire, ami egyébként elsiklik, háttérben marad.

Ungvári ilyen munkafeladattal „levizitált” sok nagy, főleg külföldi alkotónál, és eközben szerzett gazdag tapasztalatait sikeresen hasznosítja. Nemcsak a művek makroszkopikus méreteit figyeli meg, hanem és főleg a mikroszkopikus részleteket. Sőt az utóbbinak többnyire nagyobb figyelmet szentel, mint az előbbinek, s talán ezáltal is közelebb áll hozzá a csillogó esszé, mint a szürke tanulmány. A sziporka egyelőre nagyobb erénye, mint a tartós lángolás. Széles skálán mozog, olvasottsága, ismerete lehetővé teszi, hogy egy-egy mozzanatot is valósággal körülfalazzon a tények garmadájával. A kis rezdülésekre gyakran érzékenyebben reagál, mint a nagy elmozdulásokra. Egy példa. Ötletesen mutatja be a kis népek „sorbanállását” a világirodalom kapuja előtt. Minél később kapcsolódott be egy nép a nemzetek szellemi együttműködésébe, annál többet veszített. A magyarok pl. századokat. „Mi nem tudjuk már átadni a magyar reneszánsz nagy poétáját, Ballasi Bálintot a világnak — helyét mintegy betöltötték.” S végkövetkeztetésként leszögezi: „Az egyetemes irodalomtörténet így napjainkban már nem csupán a nemzeti irodalmak párhuzamos életrajza, hanem e kölcsönös sugárzások mérése is.” Ezt a fontos követelményt aztán kifelejtí a soron következő fejtegetésből, amelyben a magyar irodalomszemléleteket vizsgálja, s szavát hallatja a hamis beállítások ellen.

Csak úgy rajzanak az ötletek, elemében van, amikor csekély, de nem jelentéktelen mulasztásokat vesz észre, mondjuk, a halhatatlanság telefonkönyvének elnevezett Magyar Irodalmi Lexikonban. Egész sor bosszantó baklövésre mutat rá: az egyik írónál számít a középiskola, a másikinál nem, az író-papánál szerepel az író-fiú, de az író-fiúnál az író-papa nem stb.

Kedvenc tárgyköre a színház világa, legtöbb erőfeszítésének célpontja. Többször is variál egy-egy idevágó témát, néha alig észrevehető változásokat eszközöl. Az eltűnt tragédia nyomában című tanulmánya például alig tér el a Modern tragikum — tragikus modernség tragikomédiát taglaló fejezetétől. Komoly próbálkozása a személyiség eltűnésének végigkísérése, annak érzékeltetése, hogy Kafka víziójában a hős neve már egyetlen betűre fogy. Több meg-

világítását adja ennek a roppant időszerű jelenségnek, tömör diagnózisra felfedi a körtünetet: nem az ember égi mása dereng fel a modern mítoszokban, hanem az embertelen tárgyiasult viszonyoké. A semleges nemű „das Man” a társadalom gépezetébe egyéniség nélkül beilleszkedő ember. A problémát szorosan köti az egzisztencializmus filozófiájával, bár egy-két következtetésének hitelét némileg csorbítja nem eléggé precíz utalása. Heideggert idézve a „lét a halálért” kifejezést használja, a „halálhoz mért lét” helyett. Látszólag jelentéktelen különbség, de következményként helytelen megállapításra vezethet, már azért is, mert az egzisztencializmus is felveti az elidegenült személyiség kérdését, igaz helytelenül, az elkülönülésben keresve a megoldást. Lényegében az egzisztencia mint filozófia kevesebb, mint a műfajilag tisztán vett irodalom; az „optimista” „szabadságtávlatot nyitó” filozófiánál többet mond a pesszimista jelent rögzítő irodalom. A művészi valóságvetület több a filozófiánál, mivel nem ad általános recepteket, hiányérzetet hagy maga után, ezért más megoldásokra utal, s minthogy adott valóság tükrözője, pesszimista világlátása ellenére is tágabb teret ad a megoldásnak, mint a járhatatlan utat kijelölő filozófia.

Ungvárinak remek érzéke van a paradoxonok kimutatására, a legkisebb ingadozás érzékeltetésére. Tanúsítja ezt, mondjuk, Eliot életútjának velős egybefogása. Az amerikai próza nagyvonalú vázolója még az antológia-szerkesztőt állítja elénk, aki maga is bevallja: nem kerülhette el az elhanyagoltság csapdáit. Utána mindjárt Hemingway példáján bemutatja, milyen kedvvel nyúl az anekdota szintű részletkérdésekhez. A bizarr dolgok éles megfigyelője, példa erre Camus képzeletbeli, jelképes Pestisének összevetése Defoe feljegyzéseivel. (Defoe az 1665. évi pestisjárványt örökítette meg hitelesen.) Ennek alapján szellemes okfejtéssel bemutatja a riasztó különbséget a kitalált pestis pesszimista és az igazi, félelmetes pestis optimista beállítása között, a két egybevetett kor hangjának halatlása érdekében.

Kafka, Thomas Hardy, Chesterton, Yeats, Synge, Dylon Thomas, Graham Greene, Faulkner, Salinger szerepel még tanulmány-listáján. Az átfogó méltatás mellett, vérmérsékletének megfelelően, kiterjed a figyelme az „apróságokra” is, Salinger esetében pl. egy helytelenül lefordított címen akad fenn.

Az alapos anyagismeret ráviszi, hogy a részletek boncolása, új mozzanatok kutatása közben mellőzze a közkeletű, szinte közhelyszerű megállapításokat, Arthur Miller esetében mondjuk azt a lényeges szempontot, hogy az amerikai dráma a második világháború után szétrombolta falait, hogy minél kisebb helyen elferjen, és ennek jegyében minden Miller-dráma a családi életre összpontosult, a számára a család „kísérleti telep” hősének elemzésére, mivel a család „amerikai főprobléma”.

A nagyvonalú, néha hézagos rendszerezés és adatos részletezés jellemzi a tanulmánykötetet, amelynek dicséretes erénye az irodalom legfrissebb problémáinak felvetése a kitűnő tájékozottság támpontjáról.

(VG)

A SZEMÉLYISÉG SAJÁTOS ÉRTELMEZÉSE

P. P. Gajdenko: *Az egzisztencializmus és a kultúra*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966.

— Az egzisztencializmus elakadt, azonban az egzisztencia eszméje egyre nagyobb tért hódít.

Ennek megfelelője az a helyzetkép, hogy az egzisztencializmus mint filozófia mindinkább belegabalyodik saját tételeibe, ám tovább él a művészet régiójában, elsősorban és főleg az irodalomban, sőt új dimenziókat nyer, s mint „gyakorlat” többet nyújt magánál az elméletnél.

Ezért, hogy mindjárt előjáróban felvessük a hiányolnivalót, a meglepően higgadtan, belemagyarázás nélkül s roppant gondosan írt tanulmány hiányérzetet hagy éppen annak tárgyalása tekintetében, hogy az eszme hogyan ölt testet. (Ez nem célja a tanulmánynak, mégis tény: átfogóbb lenne, ha ennek vizsgálatára is kitért volna.) Ez azért lényeges, mert talán egyetlen filozófiai irányzatnak sincs akkora irodalmi kísérete, mint az egzisztencializmusnak, sőt francia változatában minden egyes tételére legalább egy regény íródott. Továbbá az irodalomban az egzisztencializmus elve részben balra tolódott, ugyanakkor pedig az eszme jobbra, főleg végkövetkeztetéseiben.

Mégis a tanulmány érdekesen, szemléletesen végigkíséri a századunk húszas éveiben Németországban keletkezett filozófiai irányzat kibontakozását. S ha egyes megállapításai kissé merevek is, az egzisztencializmus gyökeréig hatol, kibogozza szálait, amelyek Kierkegaard-t összekötik Heideggerrel.

Ennek a még mindig divatos szellemi áramlatnak legégetőbb kérdése a személyiség helyzete. Martin Heidegger írja: „Egyetlen kor sem tudott az emberről olyan sokat és olyan sokfélélt, mint a mai... De egyetlen kor sem tudott kevesebbet arról, hogy mi az ember, mint a mai. Egyetlen kor számára sem lett oly kérdésessé az ember, mint korunk számára.” A XIX. század derekán Kierkegaard kelt védelmére a személyiségnek, amelynek nem jutott hely Hegel egyetemes, egyénbeolvasztó rendszerében. Az egzisztencialisták, Kierkegaard tanát követve, filozófiájuk központjába helyezték a személyiség kérdését, s ezzel együtt a szabadság és szükségszerűség problémáját. Véleményük szerint a személyiség felszabadításának nem az az útja, hogy átalakítsuk az emberek közti viszonyokat, amelyek a személyiséget leigázták, áruvá változtatták (Marx), hanem annak tudatosítása, hogy az értelem és a tudomány nem szabadítja meg az embert a vak szükségszerűségtől, ellenkezőleg, éppen ezek maguk teremtik azt. Heidegger, a vallási tanok és Kierkegaard nyomán azt állítja, hogy az ember csak a halállal szembenézve fordul önmaga, saját egzisztenciája felé, hátat fordítva a dolgok mindennapi világának. A személyiség alapja az akarat és a dac elve. Az egzisztencializmus szerint a világban elidegenült ember létezési módja magában az emberi természetben gyökerezik; az ember maga temetkezik a mindennapiság világába, hogy így magától meneküljön; az embernek nehéz elviselni az igazi létet.

Heidegger a válság okát a reflexiókban, vagyis az emberi észben látja, amely — megbontván „az embernek a természettel és önmagával alkotott egységét” — előidézte a kultúra és az emberi személyiség mai válságát. A válságból a kivezető út — spekulatív módon — a léthez való visszatérés, a „léttel való kapcsolat” helyreállítása. Heidegger szerint az ember nem az, ami a valóságban, hanem az, ami a lehetőségében; a lehetőség mélyebb és eredetibb fogalom, mint a valóság. Figyelmének központjában nem véletlenül áll az alkotás. Keresve az emberi személyiség és kultúra válságának okait az alkotás problémájához fordul. Lesújtó véleménnyel van a modern művészetről, amely „lezüllött a pszichologizmushoz, az emberi élmények ábrázolásához”. Pedig, mint mondja, a művésznem az a célja, hogy megmutassa, hogyan látja ő a világot, hanem az, hogy magán keresztül engedje beszélni magát a világot. A művésznem, gondolkodónak, követeli meg Heidegger: „oda kell figyelnie” a létre, sajátosan ki kell fejeznie, amit „meghallott”. Új nyelvet kell teremtenie, mert a megelőző nem lehet a kifejezésnek hathatós eszköze: a mai nyelv (s minden művészeti kifejezés mód általában) elveszítette erejét, a hétköznapi érintkezés eszközévé, afféle aprópénzzé vált. Így a tudomány nyelve is a léttől elszakadt nyelv, eszközzé vált nyelv, viszont a költő és a gondolkodó esetében a nyelv úgy jelenik meg mint cél. Az igazi gondolkodó-művész új nyelvet teremt. „Igazi” az, ami nem racionalizálható, ami sohasem válhat mindenki közkinccsév, hanem mindig mélységesen személyes marad. Az igazi költőt tehát nem lehet lefordítani más nyelvre, mert az átültetés során a „lét-ösalap”, amely a műben a legfontosabb.

Ez a vonatkozás Gajdenkónál nem konkretizálódik a művészet régiójában, ahol is az egzisztencializmus jegyében fogant művek egész sora ad okot a filozófiai elvek konkrét lecsapódásának vizsgálatára. Pedig ezáltal a nem minden tekintetben visszás elmélet átfogóbb magyarázatot kaphatna, és pedig ahhoz a nyugati polgári valósághoz determináltan, ahol hat, érvényesül, és lényegében, minden hibája ellenére, egy adott realitás vetülete, s egyes megnyilatkozásaiban a maga módján visszahat arra a valóságra, sőt bizonyos erjedéseket is elindít egyes eredményei meg, mint például a személyiség érvényesülésének hangoztatása, bizonyos korlátozással pozitívan is értékelhetők.

Heidegger szerint a társadalom mai egész rendje a világ azon metafizikai megközelítésének eredménye, amely a filozófia szférájában született. Tehát, ha meg akarjuk változtatni az elidegenedést szülő emberi viszonyokat, akkor ahhoz a forráshoz kell nyúlnunk, amely létrehozta őket — a filozófiához. Így hát a gyakorlati megoldás helyett szellemi csatározást kínál fel, jobban mondva a tettek helyett a puszta gondolatot. Az egzisztencializmus hitvallása; hogy az anyagi válságtól elvonatkoztatott szellem újjászületése magától véget vet az elidegenült ember gyötrelmeinek, megszünteti a társadalmi fonákságokat. Pedig ennek ellenkezője érvényes, a sorrend más: a társadalmi viszonyok átalakításával illetve továbbfejlesztésével kell elérni az ember teljes felszabadulását.

(VG)

A VALÓSÁGGÁ VÁLT TRAGÉDIA

Ungvári Tamás: *Modern tragikum — tragikus modernség.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1966.

Nem azzal kezdjük, amit az érdekes könyv kifejt, hanem amit ötletként sugall. Hogyan tűnt el a tragédia? A görögöknél megvolt, Shakespeare feltámasztotta, korunkban meg elsikkadt. Vagy talán mégsem tűnt el, hanem csak más formát öltött, jobban mondva kiszabadult „drámai” palackjából, s általánosan-fenyegetően érvényesült.

A görög kultúra nem ismeri a személyiséget. Az ember szerves része az egésznek, amelyben él. A személyiség megsokasodott, a nemzetiség egész egyik tartozéka. A személyiség életének értelme nem önmagában, hanem az egész közösség életében rejlik. Nem tragikus a halál, amellyel szemben értelmét veszti minden, hisz nem semmisíti meg az egészet. Később, a középkorban meg az újkorban, az ember már nem úgy tudatosította magát, mint a társadalmi egész elválaszthatatlan részét, fokozottan szembeszállt az általánossal, előbb egyedenként, később tömegesen. S végül teljesen magányos, elidegenült lett. A középkori keretekben számára a halál az egyéni tragikum megszűnése, a halál mögött ott a megváltás reménye. Később ez a remény is elvész, s marad csak a pusztaság szembeállás a pusztulással. A görögségben a személyiség, a hős, ha a társadalommal, annak elfogadott normáival kerül szembe, magával az istenséggel küzd meg, s bukásában felemelkedik. Shakespeare-nél az ember küzd a közösség egy másik tagja ellen, személyiség személyiség ellen, s bukásában személyi integritása valószínűleg meg. Aztán megjelenik a személytelen ember, szembe kerül az adott közösséggel, de bukása egyéni tragédia marad, nincs társadalmi visszhangja. Végül a személytelen ember elvész a „semiben”, a személytelen társadalomban (Kafka látomása).

Ott, ahol nincs személyiség, megszűnik a drámában az összeütkezés, hisz nincs szilárd közeg, amihez a valóság súrlódna és a tragédia szikráját csiholná. Minő fordulat: a tragédia kibújik a formából, nem drámai keretben játszódik le, hanem magát a műfajt teszi tragikussá, illetve az a tragikus, hogy a drámánál tragikusabb maga a valóság.

Ha az egzisztencializmus egyik sokat vitatott s talán igaztalanul elmarasztalt tételét, a „halálhoz mért létet” vesszük alapjául a drámai konfliktusnak (a halál lehet emberfelemelő élet pontja, s nemcsak a vergődésé, céltalan küzdelemé), egy sablont kapunk, amelyet a tragédiaelméletben általános megoldás-tézisként alkalmazhatunk. Ennek jegyében a görög tragédiában a halál teszi magasztossá az előzetes vívódást, amely azonban csak az egyén, s nem a közösség megsemmisülésével jár. (A görögök ezt jól tudták, ezért többnyire a halálba küldik hőseiket, akár három egymáshoz fűződő tragédián át.) Mi lett volna, ha mondjuk Rómeó és Júlia elkerüli a korai pusztulást? A heves Rómeó bizonyára faképnél hagyja kedvesét, akár családi perpatvar árán. Shakespeare-nél a halál túlnyomórészt „megváltó”, hogy időben beteljesüljön a tra-

gédia s nehogy kiábrándító legyen az egész előző egyéni küzdelem, érvényesülési harc. A dráma színhelye később: vesztőhely, sokk-szoba, halálcella. A dráma mégsem emelkedik a tragédia szintjére, mert a halál nem megdicsőülés, inkább afféle megváltás. A modern drámában, helyesebben tragikomédiában, be sem következik a halál, nincs katarzis, feloldódás, hisz maga a lét halál állapot. A görögöknél, Shakespeare-nél a mű tragédia, mert a halál beteljesedés, de azonmód megszűnik a tragédia, amint a halál megváltás, még inkább létállapot lesz. Az élet maga a tragédia. A mű különálló világa nem vagy aligha sajátosabb, mint maga a világ

Ez hát a gondolatfűzéssel létrejött „felülépítménye” az érdekes könyvnek, amely a tragédia egyénien értelmezett elméletén át a formai-tartalmi változásokat is részletesen illusztrálja. Főleg a következő gondolat ragad meg, amely elvi vetületét adja a tragédia műfaji átállásának kortünetté, tragikus modernséggé. „... A modern nyugati dramaturgiák útja: a dráma kifejezési lehetőségeinek megkérdőjelezése. Minél erősebben, támadóbban zúzzák szét a tematikában a dráma lelkét: a cselekményt, a dialógust, a konfliktust — annál különfélebb, s a drámától leddig idegen, eljárás alkalmazható. Beckett drámái arról szólnak, hogy nem lehet cselekedni, s nincs értelme a szavaknak — a forma így természetesen egy olyan újításra ad alkalmat, hogy a nyelvben és szerkezetben ez a kérdőjel eltűnjék, s egy rendkívül feszült, ravasz, villódzó-sokat kipattantó technika alakuljon ki. A forma játékosan tagadni látszik azt, amit a tartalom vall. A tartalom tagad — a forma azonban a fonákjáról megvalósítja mindazt, amit a tétel lehetetlennek bizonyít: ez a legtöbb mai irányzat közös eljárása.”

Persze, az elmélyültség jegyében készült tanulmány egyéb érdekes szempontokat is felvet. Például azt, hogy a közismert mitológiai eseményeket megjelenítő görög tragédia vagy a szinte elnyűtt témákat, motívumokat feldolgozó Shakespeare-dráma milyen módon alakítja, lényegíti át a közkeletű toposzokat, azaz hiteles-kigagyalt meséket, továbbá, hogy milyen fontos tényezője a tömörítő drámának a véletlen, amely mozgatja, a végkifejlés felé lendíti az eseményeket, meg hogy sajátos paradoxon az, hogy a legabsztraktabb irodalmi műformának, a drámának a legbensőbb illúziója a valóság stb. A szerző a modern életképben két drámai utat lát: Dürrenmattét és Millerét. Az első bánatát nem enyhíti vigasz a sivár világban, a másik a bűnös, megtisztuló embert mutatja, és bízik a személyiség megőrzésében.

Bár úgy lenne, ahogy a tanulmánykötet írója elképzei: „Egy új, jövődöbéli dráma a lét végső lehetőségeit ostromolja majd: mert hőse a természet és a társadalom ura... S ennek az embernek a drámájához a költő feltámaszthatja a tragédia számos hagyományát és örökségét.”

(VG)

A MŰVÉSZETEK ÉRINTKEZÉSE

Gyertyán Ervin: *A műsák testvérisége*. Gondolat, Budapest, 1966.

Mi az, ami közös egy szonettben és egy katedrálisban, egy dalban és egy freskóban, egy filmburleszkben és egy vázában, egy regényben és egy szimfóniában?

A művészetek kapcsolatának, kölcsönös viszonyának vizsgálata végtelen sok szempontot vehet fel. Előbb, mondjuk, kimutatható a műfaji elhatárolással, sajátossággal járó különbség, kezdve onnan, hogy a művészetek anyaga is eltérő. Ezt követheti az általánosítást megnehezítő esztétikai fenomén, hogy minden szép konkrétan egy-egy műben húzódik meg, s a szépet egy festmény, zenemű, vers kapcsán mutathatjuk ki legérzékeltetőbben. Persze, azért eléggé konkrétan felfedhető a művészi alkotásban jelentkező emocionális-érzelmi-értelmi funkció, amelynek jegyében a művész létrehoz egy-egy alkotást. A rokon vonások, összekötő kapcsok felfedése egész sor félreértésre adhat okot, ha maguk a művészek nyilatkoznak, akik a zenéből lírai történetet hámoznak ki, a festészetben költői elemeket találnak, a költészetben zenét fedeznek fel, a szobrászatban a megkövesedett táncot látják stb. Bonyolult dolog a kölcsönhatások kihámozása az önálló művészetekből is, amelyek a kezdet kezdetén egybeforrtak, később szétváltak, majd gépi szinten ismét egybefonódtak. S milyen kapcsok kötik a „mesterséges” formákat (opera, dal, színház, film), amelyek egymásba olvadva új minőséget hoztak létre? Mindezek olyan szétágazó szempontok, hogy a bemutatott könyv szerzője, akarva, nem akarva, többnyire általános kategóriákat alakít ki, mely lényegében bármelyik úton indul el, ugyanarra az eredményre jut: a művészet a valóság sajátos vetülete.

A művészetek társulásai egyébként sok vonatkozásban vizsgálhatók. Mindenesetre mindegyik társművészet hozzáad valamit a másikhoz, amit az nem tartalmaz önmagában, és mindegyik jelentése, mondanivalója csak a többihez való viszonyában nyeri el a maga teljes művészi értékét. Igaz, hogy pl. egy operának külön is élvezhető a hangszeres muzsikája, az áriái, a festői díszletek. Amint a szerző leszögezi, a teljes művészi élményt, az igazi opera jelleget azonban csak a teljes előadás adja meg, éppen azért ezeknek a különböző művészi elemeknek kölcsönhatásából tevődik össze (Eléggé téves példa ez, mivel sok operának csak a nyitánya, egy-egy áriája él.)

A kategorizálás, úgy látszik, elkerülhetetlen. Ezért arra kényszerül, mint az elmarasztalt mintakép, Souriau, aki első és második kategóriába osztotta a művészeteket. Egyes művészetekben, mint Gyertyán leszögezi, a valóság konkrét absztrakciója három alapelv körül kristályosodik ki, három típusba sorolható az elvonas lényege szerint. 1. állapotba rögzítés (képzőművészetek); 2. történés, illetve annak külsőséges, konkrét formái (epika, film, színháztársaság); 3. a történés bensőséges, absztrakt dekonkretizált formája (zene, ének, tánc).

Sokat merít Hegel esztétikájából, amely szerint „a műalkotás közepén áll a közvetlen érzékiség és a gondolat között.” Legeredetibb következtetéseit a filmművészet vizsgálata alapján vonja le. Szerinte a film megjelenéséig minden gépi művészet, rögzítő és reprodukáló eljárás — a nyomtatás, a rádió, a gramofon stb. — csupán konzerválta és mechanikusan reprodukálta a művészetet anélkül, hogy magához a művészethez lényeges köze lett volna, a filmben pedig elválaszthatatlanul összefonódik a műalkotás és a konzerválás funkciója. A figyelmének előterében szereplő film esztétikai kategóriáit visszavetíti a régebbi keletű művészetekre is. Természetes hát, hogy módszerét ennek jegyében fejti ki. Az egyes művészetek morfológiai helyét általában a művészi absztrakcióhoz és a művészi ítéletformához való viszonyában és ezzel a művészetek kapcsolatának, rokonságának, megfelelőségének és élettereinek megvilágításában határozza meg, különös tekintettel a film „katalizáló” jelentőségére.

Mint megjegyeztük, a végkövetkeztetés általánosságba torkollik. Így jön létre a már ismert „képlet”: minden művészet közös alapja a tapasztalati valóság úgy, ahogy az spontánul az emberi élet gyakorlatához válik nekünkvalóvá, vagyis az objektív és szubjektív természetes egymásra vonatkozásában, egységében; minden művészi ábrázolás lélektani alapja az emberi tudatnak az a képessége, hogy azonosítani és azonosulni tud, hogy képes önmagát kivetíteni a rajta kívül álló jelenségekbe, és képes a rajta kívül álló jelenségeket önmagába befogadni, tudatába bevetíteni.

A tudományt mint az ember világképének szükségszerű „másik felét” csak a művészettel kapcsolatos vonatkozásban ismerteti, hogy kimutassa a különbséget: a tudomány absztrakt konkrétum, a művészet pedig konkrét absztrakció.

Az érthető hiányai ellenére is érdekes, részben úttörő munka emlékeztet Caudwell Illúzió és valóság című tanulmányára, jobban mondva „a művészet szervezete” c. fejezetére, amely hasonló kérdéseket érint átfogóbban: a művészet jegyeit a tudomány jegyeivel vetve össze, mivel a kettő adja meg a teljes világegyetemet s tágabb teret ad a boncolásra. Külön-külön a művészet és a tudomány csak részleg, a két fél együtt alkot egészet, nem mechanikusan egybeilleszkedve, hanem úgy, hogy áthatja a természettel küzdő harcát a konkrét élet folyamatában. Úgy tetszik, hogy a múzsák testvérisége is ebben a relációban vizsgálható átfogóan. Ez egyelőre azonban leküzdhetetlen feladatnak látszik.

(VG)

JEGYZETEK

TAMASI ARON: *Gyökér és vadvirág.* Mintha tegnap történt volna, hogy a nagy magyar író ittjártában ezt az elbeszélést átadta a HÍDnak, s íme, már csak halála után, a nagy mesélő fájdalmas és gyönyörű emlékezetéül adhatjuk olvasóink kezébe...

Az új magyar költészetből. Az itt közölt versek szerzői közül Gömöri György Birminghamben, Eörsi István, Orbán Ottó, Horgas Béla, Tandori Dezső és Fehér József András Budapesten él.

HÍD IRODALMI, MŰVESZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. — 1966 JÚLIUS—AUGUSZTUS. — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODE MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRAIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A FÓRUM CÍMÉN A 657-1-255-ÖS FOLYOSZÁMLÁRA. BEFIZETÉSKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETÉSI DÍJ: BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20,—, FEL ÉVRE 10,—, EGYES SZÁM ÁRA 2. — ÚJ DINÁR: KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 31,25, FEL ÉVRE 15,63 ÚJ DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 2,50 DOLLÁR, FEL ÉVRE 1,25 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDÁJÁBAN NOVI SADON.

